

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. КОРЕЦЬКОГО

ПРАВО НА ПЕНСІЮ
ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ
ЗА СУЧАСНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Довідник

Київ
2012

УДК
ББК
П

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
(протокол № 4 від 19 квітня 2012 р.)*

Наукові редактори

Н. М. Хуторян — доктор юридичних наук;
М. М. Шумило — кандидат юридичних наук

Рецензенти

С. М. Прилипка — доктор юридичних наук, професор,
директор НДІ правового забезпечення
інноваційного розвитку НАПрН України,
член-кореспондент НАПрН України;

М. І. Іншин — доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового права
та права соціального забезпечення

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Право на пенсію та його реалізація за сучасним законодавством України:

П__ Довідник / Н. М. Хуторян, М. М. Шумило, Я. В. Сімутіна, М. П. Стадник
[та ін.]; Наук. ред. Н. М. Хуторян, М. М. Шумило. — К.: _____,
2012. — 208 с.

ISBN 978-966-_____

У довіднику визначено основні положення чинного законодавства щодо реалізації права на пенсію з урахуванням пенсійної реформи 2011 р. Розглянуто пенсійне забезпечення у солідарній пенсійній системі (пенсія за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника) та накопичувальній пенсійній системі, а також особливості недержавного пенсійного забезпечення. Окреме місце відведено спеціальному пенсійному забезпеченню та його особливостям (пенсійне забезпечення науково-педагогічних працівників, державних службовців, суддів, військовослужбовців, пенсія осіб, професії яких передбачені списками № 1 і № 2 та ін.), а також пенсійному забезпеченню осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Висвітлено питання призначення, виплати та перерахунку пенсії.

Розрахований на широке коло читачів, які цікавляться пенсійним забезпеченням в Україні.

УДК __
ББК __

© Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, 2012
© Видавництво «Юридична думка», 2012

ISBN 978-966-_____

Передмова

Конституційне визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю, проголошення України правовою соціальною державою передбачає забезпечення державою соціального захисту непрацездатних громадян, до найбільш численної категорії яких належать пенсіонери. Це висуває особливі вимоги не лише до правового регулювання пенсійних відносин, його якості та ефективності, а й до правильного правозастосування норм.

В Україні триває реформа законодавства з пенсійного забезпечення. Прийнято ряд нових законів, зокрема «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення». Поряд з новими продовжує діяти і Закон України «Про пенсійне забезпечення», який регулює такий вид пенсійного забезпечення, як пенсійне забезпечення за вислугу років або на пільгових умовах, що призводить до неоднозначного розуміння тих чи інших норм та неправильного застосування їх на практиці.

Спеціальне, окреме правове регулювання пенсійного забезпечення деяких категорій пенсіонерів (державних службовців, суддів, працівників прокуратури, працівників ОВС та ін.) викликає часто неоднозначне тлумачення цих норм у правозастосуванні, а також громадянами.

8 липня 2011 р. прийнято новий Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», який вносить зміни до двадцяти двох законів з пенсійного забезпечення. Проте, на жаль, правове регулювання пенсійного забезпечення не покращилося, а для багатьох категорій суттєво погіршилося.

Тому метою цього довідника є роз'яснення та тлумачення нових норм законодавства з пенсійного забезпечення, що сприятиме їх правильному розумінню, а отже, і правозастосуванню.

У довіднику проаналізовано норми пенсійного забезпечення, які визначають суб'єктів пенсійного забезпечення, юридичні факти та умови призначення пенсії, порядок обчислення та розмір видів пен-

сій за солідарною системою пенсійного забезпечення, накопичувальною системою та недержавним пенсійним забезпеченням.

Особливу увагу приділено порядку та умовам призначення пенсій окремим категоріям громадян (науковим та науково-педагогічним працівникам, державним службовцям, суддям, працівникам ОВС, особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, льотному складу авіації, працівникам прокуратури, шахтарям та ін.).

Довідник стане в пригоді практичним працівникам, студентам, аспірантам, особам, які вийшли чи виходять на пенсію, широкому колу читачів.

Довідник підготували: передмову та підрозділ 1.2 розділу 1, підрозділи 2.1, 2.3 розділу 2, розділ 4 — доктор юридичних наук Н. М. Хуторян, підрозділ 2.9 розділу 2 — кандидат юридичних наук Л. П. Гаращенко, підрозділ 1.3 розділу 1, підрозділ 2.10 розділу 2, розділ 4 — кандидат юридичних наук Я. В. Сімутіна, підрозділи 2.4, 2.5, 2.6 розділу 2 — кандидат юридичних наук М. П. Стадник, підрозділ 1.1 розділу 1, підрозділи 2.2, 2.7 розділу 2, розділ 3 — кандидат юридичних наук М. М. Шумило, підрозділ 2.8 розділу 2 — кандидат юридичних наук А. А. Ширант.

Н. М. Хуторян

доктор юридичних наук, професор,

*член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України*

Розділ 1

Пенсії в солідарній системі України

1.1. Пенсія за віком

Пенсійне забезпечення, як невід’ємна частина соціального захисту, має надзвичайно важливе значення для нормального, стабільного розвитку людства. Рівень соціального забезпечення у світі різний, що зумовлено низкою негативних тенденцій (хвороби, голод, війни тощо). Нині для одних країн воно є нормою, для інших — привілеєм або його взагалі немає.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058¹ система пенсійного забезпечення в державі складається з трьох рівнів. Перший — солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що ґрунтується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених вказаним Законом; другий — накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування; третій — система недержавного пенсійного забезпечення. Про другий і третій рівні йтиметься далі.

За рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються пенсії: а) за віком, б) по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов’язаного з роботою, інвалідності з дитинства); в) у зв’язку з втратою годувальника. Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії, призначається одна з них за її вибором.

¹ Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15&p=1318515516057464>

Пенсіонер — це особа, яка отримує пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених законодавством.

Право на отримання пенсій із солідарної системи мають:

1) застраховані громадяни України, які мають необхідний страховий стаж, досягли пенсійного віку чи визнані інвалідами, а в разі їх смерті — члени їх сімей та інші передбачені законом особи;

2) особи, яким до дня набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» була призначена пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» (крім соціальних пенсій) або була призначена пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) за іншими законодавчими актами, але вони мали право на отримання пенсії за останнім Законом, за умови, якщо вони, а в передбачених випадках — члени їх сімей, не отримують пенсію (щомісячне довічне грошове утримання) з інших джерел.

Особи, які не підлягають загальнообов'язковому пенсійному страхуванню, але добровільно сплачували страхові внески до солідарної та/або накопичувальної системи пенсійного страхування, на умовах, визначених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», мають право на отримання пенсії й соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду та/або довічної пенсії чи одноразової виплати за рахунок коштів Накопичувального фонду. Іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на отримання пенсійних виплат і соціальних послуг із системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування нарівні з громадянами України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана парламентом України.

З урахуванням вищевикладеного законодавець чітко встановлює, що в солідарній системі пенсія поділяється на три види: а) пенсія за віком; б) пенсія по інвалідності та в) пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Особливості регулювання останніх двох пенсій детальніше будуть розглянуті далі, але слід зазначити, що запропонована законодавцем така їх класифікація не є повною та вичерпною.

Одним з головних критеріїв диференціації пенсії на види є правовий статус суб'єкта пенсіонування:

— загальний суб'єкт, що охоплює коло осіб, які підлягають під правове регулювання Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

— спеціальний суб'єкт, що охоплює осіб, які підлягають під правове регулювання спеціальних законів (в Україні їх понад 20). До таких суб'єктів належать: державні службовці, працівники прокуратури, міліції, військовослужбовці, науковці та науково-педагогічні працівники, дипломати, народні депутати України та ін. Детальне висвітлення правового регулювання пенсійного забезпечення спеціальних суб'єктів викладено далі.

Одним із складників політики соціально орієнтованої держави є турбота про здоров'я і добробут літніх людей. **Пенсія за віком** — основний різновид пенсій у солідарній системі, яка почала формуватися у 20-х роках ХХ ст.

Базовими ознаками цього виду пенсійних відносин є пенсійний вік та соціально-страховий стаж.

Пенсійний вік. До 1 жовтня 2011 р. в Україні пенсійний вік становив 60 років для чоловіків і 55 — для жінок. Він не переглядався з 1928 р., тобто проіснував понад 83 роки, тоді як країни Західної Європи поступово його піднімали. Отже, Україна, Білорусь, Росія та Узбекистан мали найнижчий пенсійний вік серед країн-учасниць СНД, не кажучи вже про країни Європейського Союзу. Так, в Азербайджані, Молдові та Туркменістані пенсійний вік складає 62 роки для чоловіків і 57 — для жінок, у Вірменії в 2003 р. він досяг 63 років для обох статей, у Казахстані та Киргизстані — 63 роки для чоловіків та 58 років для жінок. І це при тому, що середня тривалість життя у країнах СНД залишається невисокою. Так, тільки у Вірменії та Азербайджані вона перевищує 70 років, у Білорусі — 68,5 років, Казахстані — 66 років, Киргизстані, Молдові, Таджикистані — 68 років, Туркменістані, Узбекистані — 67 років, у Росії середня тривалість життя чоловіків — 58 років¹. В Україні, за офіційними статистичними даними, середній вік життя чоловіків — 62 роки. Однак середня очікувана тривалість життя чоловіків, які досягли 60-річного віку, становить 74,5 роки. При цьому частка осіб віком понад 60 років у 2010 р. становила 20,9 %, що є одним з найвищих показників у світі². Для порівняння: середня тривалість життя українських жінок — 74 роки. Середня очікувана тривалість життя жінок, які досягли 55-річного віку, — 79 років. Отже, середньо-

¹ Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2011. — С. 192.

² Болотіна Н. Б. Право людини на соціальний захист в Україні. — К.: Знання, 2010. — С. 56.

статистична українська пенсіонерка має шанс отримувати пенсію протягом 24-х років — період, рекордний серед усіх розвинених країн світу¹. Директор Міжнародного фонду Блейзера (The Bleyzer Foundation) О. Устенко не погоджується, що середньою тривалістю життя чоловіків в Україні варто вважати 62 роки, оскільки, якщо не враховувати дитячу смертність, вийде середній віковий показник — 74 роки², тоді як у Європі середня тривалість життя становить 79 років. Так, у Німеччині та Великобританії (пенсійний вік 67 років) тривалість життя складає понад 79 років, у Франції (пенсійний вік 62 роки) — понад 80,5 років, в Італії (пенсійний вік 65 із подальшим збільшенням до 68 років) — 80,2 роки, в Іспанії (пенсійний вік 65 років зі збільшенням до 67) — 80 років. Отже, в середньому європейці на пенсії перебувають 12–13 років³.

1 жовтня 2011 р. набрав чинності Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. № 3668⁴, яким внесено зміни до двадцяти двох чинних законів, які тією чи іншою мірою регулюють пенсійні відносини в державі. Наприклад, внесено зміни до ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058⁵, якою визначався пенсійний вік. Отже, особи обох статей мають право на призначення пенсії за віком після досягнення 60 років і за наявності страхового стажу не менше 15 років. До досягнення встановленого віку право на пенсію за віком мають *жінки* 1961 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років — які народилися до 30 вересня 1956 р. включно; 55 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1956 р. по 31 березня 1957 р.; 56 років — які народилися з 1 квітня 1957 р. по 30 вересня 1957 р.; 56 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1957 р. по 31 березня 1958 р.; 57 років — які народилися з 1 квітня 1958 р. по 30 вересня

1958 р.; 57 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1958 р. по 31 березня 1959 р.; 58 років — які народилися з 1 квітня 1959 р. по 30 вересня 1959 р.; 58 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1959 р. по 31 березня 1960 р.; 59 років — які народилися з 1 квітня 1960 р. по 30 вересня 1960 р.; 59 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1960 р. по 31 березня 1961 р.; 60 років — які народилися з 1 квітня 1961 р. по 31 грудня 1961 р.

Як бачимо, законодавець підняв пенсійний вік насамперед жінкам і зрівняв його з пенсійним віком чоловіків, що є загальноєвропейською тенденцією. Крім того, пенсійна реформа передбачає підняття пенсійного віку для окремих категорій працівників — науковців та науково-педагогічних працівників, суддів, дипломатичних службовців та ін., про що йтиметься в наступних підрозділах.

Проблема проведення в Україні пенсійної реформи вже давно назріла, і питання демографічної кризи хоча й не єдине, але одне з головних. Як зазначалося у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», який згодом був прийнятий парламентом, основними проблемами, що зумовили необхідність проведення пенсійної реформи є:

- демографічна — в Україні 13,7 млн пенсіонерів. На сьогодні (2011 р.) на 98 пенсіонерів припадає 100 осіб, які сплачують єдиний соціальний внесок;

- відсутність належної диференціації пенсій залежно від трудового стажу та страхових внесків. Нині 1,5 млн пенсіонерів отримують пенсії в межах одного прожиткового мінімуму, в межах 2-х прожиткових мінімумів — 10,1 млн пенсіонерів;

- продовжують працювати після досягнення пенсійного віку (на 1 жовтня 2011 р.) 1,3 млн осіб¹;

- значний розрив між розмірами пенсій за віком у жінок і чоловіків: у жінок становить в середньому 993,09 грн, у чоловіків — 1441,93 грн;

- незбалансованість бюджету Пенсійного фонду України.

У 2010 р. з Державного бюджету на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України виділено майже 34,4 млрд грн. У 2011 р. уряду вдалося зменшити дефіцит бюджету останнього і очікується, що він складе 17,8 млрд грн, або 8,7 % від загальних видатків бюджету цього Фонду. Прогнозований у 2011 р. дефіцит його бюджету (17,8 млрд грн) покривається за рахунок коштів Державного бюджету України.

¹ Федоренко А. Сім міфів пенсійної реформи // Електрон. журн. «News finance ua» від 24.03.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/-/2/0/all/2011/03/24/232392>

² Катриченко Т. Пенсійна реформа під диктовку? // Електрон. версія журн. «Главред» від 15.12.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2010/12/15/112825-5.html>

³ Тимчук Д. «Самая гуманная в Европе»: миф о пенсионной реформе // Електрон. журн. «Флот 2017» від 18.07.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.flot2017.com/item/editorial/40202>

⁴ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 71.

⁵ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р., № 1058 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15&p=1318515516057464>

¹ Болотіна Н. Б. Цит. праця. — С. 57.

Реалізація пенсійної реформи дозволить зменшити дефіцит бюджету Пенсійного фонду в 2011 р. на 211,6 млн грн.

Підвищення пенсійного віку є неминучим актом при реформуванні пенсійного законодавства. Як зазначає дослідник пенсійних систем світу Е. Вайтхауз (Edward Whitehouse)¹, у більшості країн Організації економічної співпраці та розвитку з високим доходом загальноприйнятним віком закінчення трудової діяльності є 65 років. Найвищий пенсійний вік (67 років для обох статей) — в Ісландії, Норвегії, США та Німеччині. У Великобританії в 2046 р. ця позначка сягне 68 років. У Японії, Фінляндії, Португалії, Новій Зеландії, Іспанії, Ірландії, Бельгії, Австралії, Чехії пенсійний вік для обох статей становить 65 років. У деяких країнах він коливається від 60 до 65 років (для обох статей). Так, у Австрії упродовж 2004–2017 років пенсійний вік поступово підвищуватиметься (на 1 місяць за один квартал) до 65 років для чоловіків та 60 років для жінок². У результаті пенсійної реформи в цій державі всім працюючим гарантується пенсія у розмірі 80 % від середньої заробітної плати після досягнення пенсійного віку та за наявності 45-річного страхового стажу³. Отже, можемо зробити висновок щодо світових тенденцій пенсійного віку: по-перше, при встановленні пенсійного віку нівелюється гендерний чинник; по-друге, пенсійний вік збільшуватимуть до 65 років для обох статей.

Цікавим є досвід Єгипту та Ісламської Республіки Іран, де пенсії можна отримувати в будь-якому віці за умови, що пенсійні внески відраховувалися упродовж 20 і 30 років відповідно. І хоча зазвичай пенсійний вік складає 60 років (за винятком Джибуті та Лівії), раннє закінчення трудової діяльності й вихід на пенсію для осіб, які мають повний трудовий стаж, можливі в середньому в 50 років⁴. Це свого роду аналог пенсії за вислугу років.

Відповідно до Конвенції Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (1952 р.) (Україною вона не ратифікована) нормальним пенсійним віком вважається однаковий для чоловіків та жінок вік — 65 років. Національне законодавство може встановлювати і вищий вік з ура-

хуванням середньої тривалості життя і економічного становища країни¹.

Подібні положення містяться і в ч. 5 («Пенсія за віком») Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) (ETS № 139) (від 6 листопада 1990 р., м. Рим)². Так, у ст. 26 йдеться про те, що обставиною, за якої надається пенсія, є період життя після досягнення визначеного віку. Вік не повинен перевищувати 65 років, якщо відповідним демографічним, економічним та соціальним критерієм не буде обґрунтовано вищий пенсійний вік. Цікаво, що в Європейському кодексі соціального забезпечення у редакції 1964 р.³ ця норма прописана більш детально і визначала критерії, за яких можливе підняття пенсійного віку. Так, у ст. 26 зазначалося, що визначений вік не перевищує 65 років або такого більш похилого віку, коли кількість мешканців, які досягли цього віку, становить не менше 10 % від тих, які не досягли цього віку, але є старшими за 15 років. На нашу думку, такий підхід є правильним і може бути об'єктивним показником при розгляді питання про підвищення пенсійного віку.

Страховий стаж є юридичним фактом, невід'ємною частиною пенсії за віком.

Уперше поняття «страховий стаж» було закріплено в Концепції соціального забезпечення населення України, схваленій постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. № 3758⁴. Після цього це поняття замінило собою термін «трудова стаж», оскільки соціально-забезпечувальне законодавство переорієнтувалося із соціально-аліментних засад, де підставою отримання пенсії була кількість відпрацьованих років, на соціально-страховий, коли тривалість і розмір зроблених соціально-страхових внесків є юридичним фактом у юридичному складі правовідносин пенсії за віком, що суттєво впливає на її розмір.

Вагоме значення стажу підтверджується також тим, що ст. 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне стра-

¹ Про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.): Конвенція МОП № 102 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://base.safework.ru/safework?hdoc&nd=80800004&start=80>

² Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) у ред. від 06.11.1990 р., м. Рим (ETS № 139). Акти європейського права із соціальних питань / Заг. ред. В. М. Литвина. — К.: Парламент. вид-во, 2005. — С. 273.

³ Європейський кодекс соціального забезпечення у ред. від 16.04.1964 р. Страсбург (ETS № 48). Акти європейського права із соціальних питань / Заг. ред. В. М. Литвина. — К.: Парламент. вид-во, 2005. — С. 55.

⁴ Про проект Концепції соціального забезпечення населення України: Постанова Верховної Ради України від 21.12.1993 р. № 3758 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3758-12>

¹ Уайтхауз Е. Пенсионная панорама. Пенсионные системы 53 стран / Пер. с англ. — М.: Весь мир. — 2008. — С. 26.

² Огляд діяльності системи соціального захисту в Австрії (за матер. Федерал. М-ва соц. справ та захисту споживачів Австрії) / Наук. ред. С. В. Мельник. — Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2010. — С. 22.

³ Там само. — С. 20.

⁴ Уайтхауз Е. — Цит. работа. — С. 26.

хування» від 9 липня 2003 р. № 1058 визначає, що **страховий стаж** — це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

До страхового стажу для обчислення розміру пенсії за віком, з якого обчислюється розмір пенсії по інвалідності або у зв'язку з втраченою годувальника, крім наявного страхового стажу, зараховується також на загальних підставах відповідно період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою пенсійного віку та період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би пенсійного віку.

Період, протягом якого особа, яка підлягала загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на випадок безробіття, отримувала допомогу по безробіттю (крім одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності) та матеріальну допомогу в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації, включається до страхового стажу.

Час перебування на інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням зараховується до страхового стажу для призначення пенсії за віком, а також до страхового стажу роботи із шкідливими умовами, який дає право на призначення пенсії на пільгових умовах і у пільгових розмірах.

Страховий стаж обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду відповідно до вимог вказаного Закону за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку, а за періоди до впровадження системи персоніфікованого обліку — на підставі документів та в порядку, визначеному законодавством, що діяло до набрання чинності зазначеного Закону.

Страховий стаж обчислюється в місяцях. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків є не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

Якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків є меншою, ніж мінімальний страховий внесок, цей період зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови здійснення в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду, відповідної доплати до суми страхових внесків таким чином, щоб загальна сума сплачених

коштів за відповідний місяць була не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

У разі якщо зазначену доплату не було здійснено, до страхового стажу зараховується період, визначений за кожний місяць сплати страхових внесків за формулою:

$$ТП = Cв : B,$$

де: *ТП* — тривалість періоду, що зараховується до страхового стажу та визначається в місяцях;

Cв — сума фактично сплачених страхових внесків за відповідний місяць;

B — мінімальний страховий внесок за відповідний місяць.

Періоди роботи після призначення пенсії зараховуються до страхового стажу на загальних підставах.

Страховий стаж враховується в одинарному розмірі, крім випадків, передбачених законодавством.

За кожний повний рік стажу роботи на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, зайнятість на яких давала та дає право на пенсію на пільгових умовах, до страхового стажу додатково зараховується по одному року. Детальніше ці види пенсійного забезпечення розглядаються нижче.

Періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності вказаного Закону, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше, крім випадків, передбачених цим Законом.

Коефіцієнт страхового стажу, що застосовується для обчислення розміру пенсії, визначається із заокругленням до п'яти знаків після коми за формулою:

$$Kc = \frac{Cм \times Bc}{100 \% \times 12}, \text{ де:}$$

Kc — коефіцієнт страхового стажу;

Cм — сума місяців страхового стажу;

Bc — визначена відповідно до цього Закону величина оцінки одного року страхового стажу (у відсотках). За період участі тільки в солідарній системі величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1,35 %, а за період участі в солідарній і накопичувальній системах пенсійного страхування — 1,08 %.

Для особи, яка брала участь у солідарній і накопичувальній системах, визначається один коефіцієнт страхового стажу як сума коефіцієнта страхового стажу за період участі тільки в солідарній системі та коефіцієнта страхового стажу, визначеного за період участі в солідарній і накопичувальній системах.

Коефіцієнт страхового стажу з урахуванням періодів до набрання чинності зазначеного Закону не може перевищувати 0,75.

Розмір пенсії за віком. Згідно зі ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розмір пенсії за віком розраховується за формулою:

$$P = Z_n \times K_c,$$

де: P — розмір пенсії (у грн);

Z_n — заробітна плата (дохід) застрахованої особи, з якої обчислюється пенсія (у грн);

K_c — коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, встановлений у порядку, визначеному цим Законом.

За бажанням застрахованої особи частина розміру пенсії за віком за період страхового стажу, набутого до дня набрання чинності даним Законом, може бути визначена відповідно до раніше чинного законодавства, а частина розміру пенсії за період страхового стажу, набутого після набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», — відповідно до цього Закону. При цьому частина розміру пенсії за віком, обчислена за раніше чинним законодавством, не може перевищувати максимальних розмірів пенсій, визначених законом для відповідних категорій пенсіонерів, та не може бути нижчою, ніж розмір трудової пенсії за віком з урахуванням цільової грошової допомоги на прожиття, що діяли на день набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Розмір пенсії за віком, обчислений за раніше чинним законодавством, підвищується з дня набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до дня її призначення.

Викликає зацікавлення законодавче нововведення про встановлення максимального розміру пенсії за віком.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) **не може переви-**

щувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність. Дане положення цієї норми Закону не поширюється на вже призначені пенсії.

Розглядуваним Законом визначено також розмір мінімальної пенсії. **Мінімальний розмір пенсії за віком** за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії, передбаченої вказаним Законом, мінімальний розмір пенсії за віком у солідарній системі зменшується на розмір цієї пенсії.

За кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія за віком збільшується на 1 відсоток розміру пенсії, але не більш як на 1 відсоток мінімального розміру пенсії за віком.

Мінімальний розмір пенсії особам, на яких поширюється дія Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці»¹, та працівникам, зайнятим повний робочий день під землею обслуговуванням зазначених осіб, які відпрацювали на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 років для жінок за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України, встановлюється незалежно від місця останньої роботи, у розмірі 80 % середньої заробітної плати шахтаря, але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

За наявності страхового стажу меншої тривалості пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу, виходячи з мінімального розміру пенсії за віком.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що пенсійне забезпечення за віком є головним видом пенсійного забезпечення у солідарній системі, під яке підпадає переважна більшість населення України.

Особі, яка набула права на пенсію за віком, але після досягнення пенсійного віку виявила бажання працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням її розміру: а) на 0,5 % — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку в разі відстрочення виходу на

¹ Про підвищення престижності шахтарської праці: Закон України від 02.09.2010 р. № 345 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=345-17>

пенсію на строк до 60 місяців; б) на 0,75 % — за кожний повний місяць страхового стажу після досягнення пенсійного віку в разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців.

При цьому за неповний місяць страхового стажу розмір пенсії не підвищується.

Жінкам, які народилися до 31 грудня 1961 р., після виходу на пенсію розмір пенсії підвищується на 2,5 % за кожні 6 місяців більш пізнього виходу на пенсію, починаючи з 55 років до досягнення ними 60-річного віку.

Цілком очевидно, що правове регулювання пенсії за віком перебуває у динаміці, що пояснюється об'єктивними (демографія, економіка) та суб'єктивними (політика) чинниками. Дослідивши основні питання пенсійного віку, можемо констатувати, що Україна рухається в руслі загальноєвропейських тенденцій. Пенсійне законодавство держави щодо пенсійного віку відповідає міжнародним стандартам. Усунення гендерного чинника при визначенні останнього — це вельми позитивний крок, але ми переконані, що для матерів, які виховують дітей, слід запровадити інші правові механізми для сприяння підвищенню рівня народжуваності.

1.2. Пенсія по інвалідності

Одним із важливих видів пенсійного забезпечення, передбачених пенсійним законодавством України, є пенсія по інвалідності, що надає реальну можливість інвалідам забезпечити свої найнеобхідніші життєві потреби та адаптуватися до суспільного життя.

Оскільки Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. № 3668¹ вносить суттєві зміни до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», в тому числі й до норм, що регулюють пенсійне забезпечення інвалідів, виникає нагальна потреба дати коментар та роз'яснення щодо їх правозастосування.

Поняття пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання. Пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання — це щомісячна грошова виплата, яка виплачується Пенсійним фондом України довічно або на певний строк у разі настання інвалідності внаслідок загального захворювання та за наявності необхідного страхового стажу.

Умови призначення пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання. Для призначення пенсії по інвалідності необхідною є наявність таких юридичних фактів: факт інвалідності відповідної групи, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства), наявність необхідного страхового стажу, що відповідає певному віку особи-інваліда, заява особи до місцевого управління Пенсійного фонду України про призначення пенсії по інвалідності. Пенсія по інвалідності призначається рішенням місцевого управління Пенсійного фонду.

Встановлення факту інвалідності належить до компетенції медико-соціальної експертної комісії (далі — МСЕК), яка визначає ступінь обмеження життєдіяльності особи, встановлює групу інвалідності, її причини та час настання.

Проведення медико-соціальної експертизи здійснюється відповідно до Положення про медико-соціальну експертизу і Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317¹, та затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України Інструкції про встановлення груп інвалідності від 5 вересня 2011 р. № 561².

Комісія проводить огляд тимчасово непрацездатної особи, що звернулася для встановлення інвалідності, протягом семи днів з дня надходження документів на МСЕК. Якщо комісія не прийняла рішення про продовження строку тимчасової непрацездатності, листок непрацездатності закривається датою проведення огляду, але не пізніше дати встановлення особи групи інвалідності.

Якщо строк перегляду особи пропущено з поважних причин, інвалідність поновлюється МСЕК з дня її зупинення, але не більш ніж за три роки.

У разі встановлення інвалідності й ступеня втрати здоров'я комісія розробляє на підставі плану медичної реабілітації, що обов'язково надається лікарем або за участю лікаря, індивідуальну програму реабілітації інваліда, в якій визначаються обсяги та види реабілітаційних заходів, методи та строки їх здійснення, засоби реабілітації та відповідальні за виконання. Комісія відповідає за якість розроблення індивідуальної програми реабілітації інваліда та здійснює у межах своїх повноважень контроль за її виконанням.

¹ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 71.

¹ Офіційний вісник України. — 2009. — № 95. — Ст. 3265.

² Інструкції про встановлення груп інвалідності від 05.09.2011 р. №561 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11/card4#Links>

Особі, що визнана інвалідом, залежно від ступеня розладу функцій органів і систем організму та обмеження її життєдіяльності встановлюється I, II або III група інвалідності. I група інвалідності поділяється на підгрупи А і Б залежно від ступеня втрати здоров'я інваліда та обсягу потреби в постійному сторонньому догляді, допомозі або нагляді.

Важливе значення для пенсійного забезпечення по інвалідності має термін, на який встановлюється інвалідність. В розділі III Інструкції встановлено перелік захворювань, дефектів, необоротних морфологічних станів, порушень функцій органів та систем організму, при яких група інвалідності встановлюється без строку переогляду.

Група інвалідності I А встановлюється при таких захворюваннях:

Кукси обох верхніх кінцівок — на рівні плеча; кукси двох нижніх кінцівок — на рівні стегна у поєднанні з куксою однієї верхньої кінцівки. Злоякісні новоутворення, у тому числі лімфоїдної, кровотворної і споріднених з ними тканин (з метастазами і рецидивами; тяжкий загальний стан з вираженими виявами інтоксикації, кахексії і розпадом пухлини). Психічні розлади зі стійкими, значно вираженими психопатологічними синдромами (деменція; олігофренія; ідіотія, імбецильність; слабоумство внаслідок шизофренії та епілепсії). Хвороби центральної та периферичної нервової системи з прогресуючим перебігом та наслідки травм нервової системи із незворотними, значно вираженими порушеннями рухових, мовних та зорових функцій (тетра- або триплегія, виражена атаксія, виражений аміостатичний та гіперкінетичний синдроми з неможливістю стояти та ходити, верхня або нижня параплегія в поєднанні з вираженим порушенням тазових органів, виражені бульбарні порушення з тотальною афазією, повною сліпотою або концентричним звуженням полів зору до 10 град. від точки фіксації на обидва ока). Різко виражена контрактура або анкілоз крупних суглобів верхніх і нижніх кінцівок у функціонально невігідному положенні (при неможливості ендотезування). Поєднання сліпоти на обидва ока (коригована гострота зору нижче 0,05 або концентричне звуження полів зору до 10 град. від точки фіксації): із загальною соматичною патологією, що призводить до високого ступеня втрати здоров'я та повної залежності від інших осіб; або з ампутаціями нижніх кінцівок на рівні стегна або однієї верхньої кінцівки; або з повною глухотою.

Група інвалідності I Б встановлюється при таких захворюваннях:

Двобічний анофтальм (відсутність очей, вроджені рудиментарні очні яблука). Сліпота (гострота зору з переносною корекцією менше

0,05 або концентричне звуження поля зору до 10 град. від точки фіксації) на обидва ока в результаті стійких незворотних змін. Кукси обох нижніх кінцівок на рівні нижньої третини стегон і вище. Хвороби центральної та периферичної нервової системи з прогресуючим перебігом і наслідки травм та інших уражень нервової системи з незворотними, значно вираженими порушеннями рухових, мовних та зорових функцій (верхня або нижня параплегія, геміплегія, тотальна афазія, повна сліпота тощо). Захворювання нирок (хронічна ниркова недостатність IV ступеня за класифікацією МОЗ), які лікуються програмним гемодіалізом. Захворювання серцево-судинної системи, які призвели до недостатності кровообігу II–III ступенів при неефективності реабілітаційних заходів, протягом трьох років. Хвороби органів дихання з прогресивним перебігом, що супроводжуються стійкою легеневою недостатністю III ступеня, в поєднанні з недостатністю кровообігу II–III ступенів. Психічні захворювання: люцидна кататонія, яка триває більше, ніж один рік, слабоумство внаслідок епілепсії з частими (15 і більше разів на місяць) епілептичними нападами. Двобічна відсутність чотирьох, трьох пальців кистей, включаючи перший; кукси верхніх кінцівок на рівні передпліччя у різних поєднаннях. Різко виражена контрактура або анкілоз суглобів китиць у функціонально невігідному положенні.

Група інвалідності II встановлюється при таких захворюваннях:

Цироз печінки з гепатоспленомегалією і портальною гіпертензією III ступеня при неефективності реабілітаційних заходів. Відсутність однієї легені і хронічна легенева недостатність II ступеня внаслідок патологічних змін другої легені. Стійкий повний птоз на обох очах після всіх видів відновного лікування та необоротні зміни органа зору з гостротою зору з переносною корекцією 0,05–0,08 або концентричним звуженням поля зору до 20 град. від точки фіксації на обидва ока або на око, що краще бачить. Параліч нижньої кінцівки, виражений верхній або нижній парепарез, виражений геміпарез. Виражений верхній або нижній парепарез, виражений геміпарез. Значні дефекти черепа (60 кв. см і більше), які не заміщені аутокісткою. Екзартикуляція верхньої кінцівки в плечовому суглобі, екзартикуляція стегна. Коротка кукса стегна при неможливості протезування. Кукса обох гомілок. Хибна кукса нижньої кінцівки або обох стоп на рівні суглоба Шопара при відсутності можливості реабілітації і протезування. Анкілоз або різко виражена контрактура кульшового суглоба з помірним порушенням функції другого кульшового суглоба (ПФС II). Калова (сечова) нориця, неприродний задній прохід при неефективності або наявності протипоказань до оперативного втручання. Кукса стегна при

помірному порушенні рухових чи статичних функцій іншої нижньої кінцівки (деформуючий артроз кульшового суглоба I–II ступенів, неправильно зрослий злам стегнової кістки зі скривленням осі, вкорочення кінцівки на 2–3 см, фіброзний анкілоз колінного суглоба, помірна контрактура колінного суглоба, помірна контрактура скокового суглоба, порушення функції суглоба II ступеня). Кукса верхньої або нижньої кінцівки, поєднана або з глухотою на обидва вуха, або відсутністю зору на одне око, або помірною афазією. Параліч або виражений парез однієї кінцівки, поєднаний або з глухотою на обидва вуха, або відсутністю зору на одне око, або помірною афазією, або помірними розладами функції тазових органів. Після трансплантації внутрішніх органів при сприятливому перебігу після 5 років спостереження. Стан після ендопротезування двох суглобів (кульшових, колінних) у різних поєднаннях. Інвалідність внаслідок психічного захворювання, яка триває більше десяти років.

Група інвалідності III встановлюється при таких захворюваннях:

Відсутність одного ока. Стійкий повний птоз на одному оці після проведення усіх видів відновного лікування. Сліпота на одне око (гострота зору з переносною корекцією 0,05 і нижче або концентричне звуження поля зору до 10 град. від точки фіксації). Двобічна глухота. Стійка трахеостома. Стеноз гортані II–III ступенів внаслідок травматичного або інфекційного ураження нервово-м'язового апарату гортані з одно- або двобічним парезом і стійкою дисфонією. Стійка афонія органічного генезу. Дефект щелепи чи твердого піднебіння, якщо протезування не забезпечує жування. Спотворюючі обличчя рубці та дефекти, які не піддаються хірургічно-косметологічній корекції. Гіпофізарний нанізм. Остеохондропатія, остеохондродистрофія при зрості менше 150 см. Помірна сенсорна афазія. Параліч китиці. Параліч або виражений парез верхньої або нижньої кінцівки, що супроводжується значним обмеженням обсягу активних рухів в усіх суглобах і гіпотрофією м'язів: плеча — більше 4 см, передпліччя — більше 3 см, стегна — більше 8 см, гомілки — більше 6 см, а також гіпотрофією м'язів китиці чи стопи. Чужорідне тіло в речовині головного мозку (внаслідок травми), якщо травма супроводжувалась абсцесом мозку або менінгоенцефалітом. Введення чужорідних тіл у речовину головного мозку з метою лікування не є дефектом, і група інвалідності встановлюється залежно від порушень нервової системи та психіки. Значний дефект кісток черепа (3 кв. см і більше, крім випадків заміщення його аутокісткою) або при менших розмірах, якщо має місце пульсація мозку, або при відсутності пульсації у випадках, коли травма супроводжувалась ускладненням (інфекційно-

гнійним процесом). Відсутність китиці і вищий рівень ампутації верхньої кінцівки. Хибний суглоб плеча або обох кісток передпліччя. Відсутність усіх фаланг чотирьох пальців китиці, за винятком першого. Відсутність трьох пальців китиці, включаючи перший; анкілоз чи виражена контрактура тих самих пальців у функціонально невігідному положенні. Відсутність першого та другого пальців з відповідними п'ястковими кістками. Відсутність перших пальців обох китиць. Відсутність трьох пальців китиці з відповідними п'ястковими кістками. Кукса стегна чи гомілки. Кукса стопи на рівні суглоба Лісфранка або на вищому рівні. Двобічна кукса стопи з резекцією голівок плюсневих кісток за Шарпом. Різко виражена контрактура чи анкілоз двох скокових суглобів; різко виражена контрактура чи анкілоз скокового суглоба з розташуванням стопи у функціонально невігідному положенні. Різко виражена контрактура чи анкілоз кульшового або колінного суглоба. Вроджений чи набутий вивих одного кульшового суглоба із значним порушенням функції. Деформація грудної клітки внаслідок резекції чотирьох і більше ребер при наявності дихальної недостатності I ступеня і більше. Хибний суглоб стегна чи обох кісток гомілки або великої гомілкової кістки при неефективності реабілітаційних заходів після п'яти років спостереження. Нестійкий колінний чи кульшовий суглоб з вираженим порушенням функції кінцівки. Укорочення нижньої кінцівки на 7 см і більше. Ендопротез колінного чи кульшового суглоба або діафіза великих трубчастих кісток. Сколіоз III ступеня, кіфосколіоз III ступеня з наявністю дихальної недостатності або сколіоз чи кіфосколіоз IV ступеня. Анкілоз або різко виражена контрактура ліктьового суглоба у функціонально невігідному положенні. Контрактура передпліччя в положенні повної пронації. Ішемічна контрактура передпліччя Фолькмана з вираженим функціональним порушенням китиці. Екстирпація шлунка, тотальна колопроктомія, панкреатоектомія з наявністю цукрового діабету. Тотальна тиреоїдектомія з субкомпенсованим або некомпенсованим гіпотиреозом при адекватному лікуванні. Чужорідне тіло в серцевому м'язі чи у перикарді внаслідок травми (поранення), штучний клапан серця, функціонуючий кардіостимулятор. Введення чужорідних тіл у судини серця, міокард, перикард з метою лікування або діагностики не є дефектом, і група інвалідності встановлюється залежно від порушень функції серцево-судинної системи та обмеження життєдіяльності хворого. Відсутність однієї нирки. Відсутність однієї легені. Однобічна мастектомія внаслідок злоякісного новоутворення.

Для виникнення права на пенсію по інвалідності внаслідок загального захворювання поряд із встановленням факту інвалідності необ-

хідний також факт наявності у особи визначеної законом тривалості страхового стажу.

Згідно з новою редакцією ст. 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», до якої внесені зміни Законом «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», тривалість страхового стажу для призначення пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання залежить від віку правомочної особи.

Порівняно з попередньою редакцією у цій статті страховий стаж, необхідний для призначення пенсії по інвалідності, більш диференційований залежно від віку особи-інваліда. Особи, визнані інвалідами, мають право на пенсію по інвалідності залежно від групи інвалідності, за наявності страхового стажу на час настання інвалідності або на день звернення за пенсією.

Для інвалідів I групи передбачено такі вимоги: у разі встановлення інвалідності до досягнення особою 25 років включно має бути 1 рік страхового стажу; від 26 років до досягнення особою 28 років включно — 2 роки; від 29 років до досягнення особою 31 року включно — 3 роки; від 32 років до досягнення особою 34 років включно — 4 роки; від 35 років до досягнення особою 37 років включно — 5 років; від 38 років до досягнення особою 40 років включно — 6 років; від 41 року до досягнення особою 43 років включно — 7 років; від 44 років до досягнення особою 48 років включно — 8 років; від 49 років до досягнення особою 53 років включно — 9 років; від 54 років до досягнення особою 59 років включно — 10 років.

Для інвалідів II та III груп законодавство передбачає необхідність набуття страхового стажу такої тривалості: до досягнення особою 23 років включно в неї повинен бути 1 рік страхового стажу; від 24 років до досягнення особою 26 років включно — 2 роки; від 27 років до досягнення особою 28 років включно — 3 роки; від 29 років до досягнення особою 31 року включно — 4 роки; від 32 років до досягнення особою 33 років включно — 5 років; від 34 років до досягнення особою 35 років включно — 6 років; від 36 років до досягнення особою 37 років включно — 7 років; від 38 років до досягнення особою 39 років включно — 8 років; від 40 років до досягнення особою 42 років включно — 9 років; від 43 років до досягнення особою 45 років включно — 10 років; від 46 років до досягнення особою 48 років включно — 11 років; від 49 років до досягнення особою 51 року включно — 12 років; від 52 років до досягнення особою 55 років включно — 13 років; від 56 років до досягнення особою 59 років включно — 14 років.

Особи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку, мають право на пенсію по інвалідності за наявності страхового стажу не менше 15 років.

Єдиним винятком, коли не вимагається страховий стаж, є настання інвалідності внаслідок загального захворювання в період проходження строкової військової служби.

Слід також звернути увагу і на деякі інші важливі положення, що містяться в ст. 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Порівняно з ч. 2 ст. 25 Закону України «Про пенсійне забезпечення», відповідно до якої пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання призначалася за наявності стажу роботи на день встановлення інвалідності, норма Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» ставить умову, що страховий стаж для призначення вказаної пенсії може братися як на день встановлення інвалідності, так і на день звернення за пенсією. Це дає можливість особі, якій встановлено певну групу інвалідності та яка ще не має відповідного для її віку стажу на момент настання інвалідності, звертатися за призначенням пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання дещо пізніше після набуття нею відповідного страхового стажу.

Під час звернення за призначенням пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання також зустрічаються деякі правові проблеми, пов'язані з недостатньо чітким врегулюванням окремих правових норм.

Згідно з Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1¹ (далі — Порядок), для призначення пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання слід подати чітко визначений перелік документів. Серед них — насамперед письмову заяву, що є вираженням наміру одержувати передбачену законом пенсію.

При цьому слід звернути увагу на невідповідність пунктів 1 та 2 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Це виявляється у тому, що підзаконний акт передбачає можливість подання заяви про призначення пенсії тільки для громадянина, а Закон оперує більш широким поняттям «особа». Більше того, у тексті самого Порядку використовується кілька різних

¹ Офіційний вісник України. — 2005. — № 52. — Ст. 3383.

правових категорій для позначення особи, яка має право звернутися за призначенням пенсії: «громадянин», «особа», «пенсіонер». Але у зв'язку з тим, що пенсійне законодавство України не пов'язує пенсійне забезпечення з належністю до громадянства України, для позначення правомочної особи пенсійних правовідносин доречніше застосовувати термін «особа», а не «громадянин».

Перелік необхідних документів для призначення пенсії передбачає серед інших і документи про місце проживання (реєстрації) особи. Це може бути документ або про місце реєстрації або про місце фактичного проживання особи, оскільки згідно з абзацом 1 ч. 1 ст. 47 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія в Україні виплачується за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера. Вважаємо, що у разі відсутності у особи реєстрації вона може подавати заяву і документи для призначення пенсії за місцем фактичного проживання.

Уповноважений орган Пенсійного фонду України зобов'язаний розглянути заяву та всі необхідні документи і прийняти рішення про призначення пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання, як і щодо інших видів пенсій, не пізніше 10 днів із дня надходження заяви з необхідними документами.

Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Пенсія по інвалідності в солідарній системі пенсійного страхування призначається незалежно від того, припинена робота на час звернення за нею чи продовжується. Її розмір диференціюється залежно від групи інвалідності та від пенсії за віком. Відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» інвалідам I групи пенсія по інвалідності призначається у розмірі 100 % пенсії за віком, інвалідам II групи — 90 % пенсії за віком, інвалідам III групи — 50 % пенсії за віком.

У зв'язку із реформуванням пенсійної системи України зазнала змін і ч. 2 ст. 33 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». В ній передбачено, що *«непрацюючі інваліди II групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком за наявності такого страхового стажу: у жінок —*

20 років, а у чоловіків — 25 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 46 років включно; у жінок — 21 рік, а у чоловіків — 26 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 48 років включно; у жінок — 22 роки, а у чоловіків — 27 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 50 років включно; у жінок — 23 роки, а у чоловіків — 28 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 53 років включно; у жінок — 24 роки, а у чоловіків — 29 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 56 років включно; у жінок — 25 років, а у чоловіків — 30 років, якщо їм вперше встановлено інвалідність у віці до 59 років включно».

Ця сама стаття містить норму, відповідно до якої непрацюючі інваліди II групи, визнані інвалідами після досягнення пенсійного віку (тобто після 60 років), та інваліди III групи за їх вибором мають право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком при наявності страхового стажу 30 років у жінок та 35 років у чоловіків.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання призначається з дня встановлення інвалідності, якщо звернення за її призначенням відбулося не пізніше трьох місяців з дня встановлення інвалідності. Якщо ж особа звернулася пізніше цього терміну, пенсія по інвалідності призначатиметься з дня звернення за нею.

Відповідно до ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія по інвалідності призначається на весь строк встановлення інвалідності. Інвалідам — чоловікам старше 60 років і жінкам старше 55 років пенсії по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих інвалідів провадиться тільки за їх заявою.

Строк виплати пенсії по інвалідності в разі зміни групи інвалідності або відновлення працездатності. У разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. Якщо особа визнана інвалідом нижчої групи, пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, в якому змінено групу інвалідності.

У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою пенсія виплачується до кінця місяця, по який встановлено інвалідність.

У разі якщо особа не з'явилася в орга ни медико-соціальної експертизи на повторний огляд у визначений для цього строк, виплата пенсії по інвалідності зупиняється з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому вона мала з'явитися на повторний огляд.

У разі якщо строк повторного огляду медико-соціальної експертизи інвалідом пропущено з поважних причин або в разі визнання його знову інвалідом, виплата пенсії по інвалідності відновлюється з дня, з якого припинено виплату, до дня повторного огляду, але не більш як за три роки, якщо орган медико-соціальної експертизи визнає її за цей період інвалідом. При цьому якщо під час повторного огляду інваліда переведено на іншу групу інвалідності (вищу або нижчу), пенсія за зазначений період виплачується за попередньою групою інвалідності.

Якщо виплату пенсії інвалідові було припинено у зв'язку з відновленням здоров'я або якщо він не отримував пенсії внаслідок нез'явлення на повторний огляд без поважних причин, то в разі наступного визнання його інвалідом виплата раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення інвалідності знову за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше п'яти років. Якщо минуло більше п'яти років, пенсія призначається знову на загальних підставах.

Органи медико-соціальної експертизи зобов'язані повідомляти територіальні органи Пенсійного фонду в порядку, встановленому законодавством, про результати повторного огляду осіб, яким призначена пенсія по інвалідності, та про нез'явлення цих осіб на зазначений огляд.

1.3. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника

Основне призначення пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника — матеріально підтримати соціально незахищені верстви населення, які в силу своєї непрацездатності втрачають засоби до існування у зв'язку зі смертю годувальника, на утриманні якого вони перебували.

Пенсії у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»¹.

Виплата таких пенсій відбувається за рахунок Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/ed20081008>

У випадку смерті годувальника, що настала з причин, не пов'язаних з його трудовою діяльністю, пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається і виплачується на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»¹ за рахунок коштів Пенсійного фонду України.

Умовами призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника на сьогодні є:

- 1) непрацездатність особи;
- 2) перебування особи на повному утриманні годувальника;
- 3) смерть годувальника;
- 4) наявність у померлого годувальника на момент смерті страхового стажу відповідної тривалості.

Отже, насамперед пенсійному забезпеченню у разі втрати годувальника підлягають *непрацездатні члени сім'ї*. Поняття непрацездатності при пенсійному забезпеченні у разі втрати годувальника охоплює значно ширше коло життєвих випадків порівняно з пенсійним забезпеченням за віком та по інвалідності. Такі життєві обставини зумовлені різними за природою чинниками: соціальними — догляд за дитиною до досягнення нею 8-річного віку; вступ дитини померлого годувальника до вищого або професійно-технічного навчального закладу відповідної акредитації; фізіологічними — старість, інвалідність; віковими — неповноліття. У більшості випадків непрацездатність у пенсійному забезпеченні у разі втрати годувальника презюмується, наприклад, досягнення пенсійного віку, догляд за дитиною до 8 років тощо. У випадку настання інвалідності йдеться про реальну непрацездатність, яка встановлюється у відсотках за рішенням МСЕК. Однак ступінь втрати працездатності, тобто прийнята система диференціації інвалідності, при пенсійному забезпеченні у разі втрати годувальника значення не має.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членом сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті відповідного страхового стажу.

Право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника за чинним законодавством мають *непрацездатні члени сім'ї*, а саме:

- 1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого законодавством. Крім того,

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/ed20100331>

відповідно до положень ч.1 ст. 41 Закону України «Про пенсійне забезпечення»¹ вітчим і мачуха мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з батьком і матір'ю за умови, якщо виховували або утримували померлого пасинка чи падчерку не менше 5 років.

Батьки, так само як і другий з подружжя померлого годувальника, які перебували на його утриманні, мають право на даний вид пенсії незалежно від наявності джерел засобів до існування — допомога повнолітніх працездатних дітей, право на пенсію іншого виду, заробітна плата тощо. Ті батьки, які не перебували на утриманні померлого годувальника, мають право на цей вид пенсії, якщо втратили джерело до існування. Час втрати джерела до існування не має значення, це може мати місце як за життя годувальника, так і після його смерті.

Право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника мають лише особи, які перебували у зареєстрованому державою шлюбі, реєстрація якого оформляється свідоцтвом про одруження. У разі якщо документи про укладення шлюбу втрачені, факт реєстрації шлюбу встановлюється судовими органами. В Україні церковний та фактичний шлюби не породжують правових наслідків, у тому числі у галузі пенсійного забезпечення у разі втрати годувальника;

2) діти (у тому числі діти, які народилися до спливу 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років.

Діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх навчальних закладах системи загальної середньої освіти, а також професійно-технічних, вищих навчальних закладах, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, та діти-сироти — до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні.

Дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Неповнолітні діти, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, зберігають це право і в разі їх усиновлення. Отже, у дітей право на даний вид пенсії виникає у зв'язку зі смертю як батька, так і матері. Батьками дитини визнаються особи, які записані у свідоцтві про народження. Якщо дитина народилася після смерті годувальника, померла особа може бути записана її батьком/матір'ю, якщо з дня

смерті до дня народження дитини пройшло не більше 10 місяців. Діти, які народжені у шлюбі, який з часом був визнаний недійсним, мають таке саме право на пенсію у разі втрати годувальника, як і діти, що народжені у зареєстрованому шлюбі.

Діти, народжені від батьків, які не були одружені, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо останній визнаний батьком/матір'ю органами РАГСу або у судовому порядку.

Діти мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, навіть якщо останній був позбавлений батьківських прав.

Усиновлені діти мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми. Усиновлення — це юридичний акт, який встановлює між усиновленим та усиновлювачем аналогічні відносини як між рідними батьками та дітьми (пункти 3—4 ст. 232 Сімейного кодексу України¹). Відповідно до п. 1 ст. 239 Сімейного кодексу України скасування усиновлення тягне за собою такі правові наслідки, як припинення на майбутнє прав та обов'язків, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами. А це означає, що ці особи один щодо одного позбавляються права на пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника.

Пасинок і падчерка мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків;

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років. Документом, який засвідчує, що чоловік (дружина), а у разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника, незалежно від віку і працездатності, зайняті доглядом за дитиною померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років, приймаються: а) довідки уповноважених органів з місяця проживання (реєстрації), у тому числі органів місцевого самоврядування; б) довідка органу, що призначає допомогу, про вид отриманої допомоги та період її одержання. При відсутності зазначених документів і неможливості їх одержання факт здійснення догляду може встановлюватись у судовому порядку.

Члени сім'ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі

¹ Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/ed20090416>

¹ Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-ІІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Другою необхідною умовою для отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника, як зазначалося вище, є перебування особи на повному утриманні годувальника.

Особи вважаються такими, що були на утриманні померлого годувальника, якщо вони:

а) були на повному утриманні померлого годувальника;

б) одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Отже, *виділяються два види утриманства: повне утриманство та отримання допомоги*, яка була постійним та основним джерелом засобів до існування.

Для встановлення факту утриманства слід з'ясувати ряд різних обставин, зокрема характер матеріальної допомоги — наскільки постійною вона була; місце такої допомоги серед інших можливих засобів до існування тощо. Матеріальна допомога відповідно до чинного пенсійного законодавства повинна мати постійний характер. Це означає, що допомога, яка надавалась епізодично, нерегулярно або одноразово, до уваги при встановленні факту утриманства не береться. Отже, матеріальна допомога, що надавалась померлим годувальником, повинна була займати основне місце серед інших можливих джерел засобів до існування. Як бачимо, основне джерело не трактується як єдине, оскільки останнє не виключає наявності інших елементів. Однак основне джерело повинно бути головним, тобто першочерговим серед усіх інших. Інші джерела засобів до існування мають відігравати додаткову, допоміжну роль.

У пенсійному законодавстві, на відміну, наприклад, від спадкового, у якому встановлюється мінімальна тривалість утриманства не менше року до смерті померлого, ніяких термінів і строків утриманства не встановлюється. Також не має значення, у які періоди життя годувальника надавалась допомога. Чи це відбувалося безпосередньо перед смертю годувальника, чи за кілька років до цього. Факт спільного проживання утриманця разом з померлим годувальником не є підставою для автоматичного визнання факту утриманства, адже при спільному проживанні утриманство може як мати місце, так і ні.

Документом, що засвідчує факт перебування на утриманні непрацездатних членів сім'ї, можуть бути довідки житлово-експлуатаційних або інших організацій з місця проживання (реєстрації) або довідки органів місцевого самоврядування про перебування на повному утриманні померлого годувальника чи одержання від померлого годуваль-

ника допомоги, яка була постійним і основним джерелом засобів до існування, або про спільне проживання з годувальником на момент його смерті. У разі неможливості надати такі документи факт перебування на утриманні померлого годувальника встановлюється у судовому порядку.

Ще однією необхідною умовою для виникнення у особи права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника є, власне, втрата годувальника.

Під втратою годувальника чинне пенсійне законодавство розуміє настання одного з трьох юридичних фактів: смерть годувальника, визнання годувальника безсвісно відсутнім або оголошення померлим у встановленому законом порядку. Факт смерті громадян підтверджується свідоцтвом, яке видається органом реєстрації актів громадянського стану.

Безсвісна відсутність — це встановлений у судовому порядку на підставі необхідних перевіренних даних факт тривалої відсутності особи за місцем її проживання. Відповідно до п. 1 ст. 43 Цивільного кодексу (далі — ЦК) України¹ особа може бути визнана безсвісно відсутньою, якщо протягом року в місці її постійного проживання немає відомостей про її місце перебування.

Стаття 46 ЦК України передбачає умови, за яких особа може бути оголошена судом померлою. Повернення особи, яка вважалася відсутньою безвісти або оголошеною померлою, або встановлення місця її перебування є підставою для припинення виплати пенсії у разі втрати годувальника.

Нарешті, *четвертою умовою виникнення права на пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника є наявність у годувальника страхового стажу певної тривалості*. На сьогодні тривалість страхового стажу померлого годувальника, необхідного для призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника в законі диференціюється залежно від віку і повинна становити: до досягнення особою (годувальником) 23 років включно — 1 рік; від 24 років до досягнення особою 26 років включно — 2 роки; від 27 років до досягнення особою 28 років включно — 3 роки; від 29 років до досягнення особою 31 року включно — 4 роки; від 32 років до досягнення особою 33 років включно — 5 років; від 34 років до досягнення особою 35 років включно — 6 років; від 36 років до досягнення особою 37 років включно — 7 років; від 38 років до досягнення особою 39 років включно — 8 років; від 40 років до досягнення особою 42 років включно — 9 років; від 43 років до досяг-

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>

нення особою 45 років включно — 10 років; від 46 років до досягнення особою 48 років включно — 11 років; від 49 років до досягнення особою 51 року включно — 12 років; від 52 років до досягнення особою 55 років включно — 13 років; від 56 років до досягнення особою 59 років включно — 14 років.

Незалежно від наявності та тривалості страхового стажу пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається у разі смерті пенсіонера або осіб, які проходили строкову військову службу.

Згідно зі ст. 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї — 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками.

Дітям-сиротам така пенсія призначається у вказаних вище розмірах, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли встановленого законом пенсійного віку, довічно.

Зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому склалися обставини, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії.

На всіх членів сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, призначається одна спільна пенсія. На вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії виділяється його частка, яка виплачується окремо. Виділення частки пенсії провадиться з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому надійшла заява про виділення частки пенсії.

Заява про призначення пенсії непрацюючим громадянам і членам їх сімей подається заявником особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, безпосередньо до органу, що призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації), або законним представником відповідно до законодавства за місцем проживання (реєстрації) заявника.

У разі якщо особа, якій призначається пенсія, є неповнолітньою або недієздатною, заява подається батьками або опікунами (піклувальниками) за місцем їх проживання (реєстрації). Заява про призначення пенсії працюючим громадянам і членам їх сімей (у зв'язку з втратою годувальника) та про відстрочку часу її призначення відпо-

відно до Закону подається працівником (членом його сім'ї у зв'язку з втратою годувальника) до управління Пенсійного фонду України у районах, містах і районах у містах (далі — орган, що призначає пенсію) через уповноважену посадову особу підприємства, установи, організації (далі — посадова особа). За бажанням особи така заява може бути подана особисто за місцем проживання (реєстрації).

Відповідно до Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1¹, до заяви про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника подаються документи померлого годувальника, а саме:

— документи про стаж. При цьому за період роботи, починаючи з 1 січня 2004 р. відділ персоніфікованого обліку органу, що призначає пенсію (далі — відділ персоніфікованого обліку), додає довідку із бази даних системи персоніфікованого обліку.

За період роботи до 1 січня 1991 р. на Крайній Півночі чи в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі колишнього Союзу РСР, а також на острові Шпіцберген надаються договори або інші документи, що підтверджують право працівника на пільги, передбачені для осіб, які працювали в районах Крайньої Півночі чи місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі.

Період здійснення фізичною особою підприємницької діяльності, крім осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність за спрощеною системою оподаткування, з 1 липня 2000 р. підтверджується даними персоніфікованого обліку за інформацією відділу персоніфікованого обліку. Період здійснення фізичною особою підприємницької діяльності за спрощеною системою оподаткування до 1 січня 2004 р. підтверджується спеціальним торговим патентом, або свідоцтвом про сплату єдиного податку, або патентом про сплату фіксованого розміру прибуткового податку з громадян, або довідкою про сплату страхових внесків, а з 1 січня 2004 р. — даними персоніфікованого обліку за інформацією відділу персоніфікованого обліку.

Період перебування на інвалідності у зв'язку із нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням підтверджується випискою з акта огляду медико-соціальної експертної комісії.

¹ Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1566-058/ed20091207>

Період отримання допомоги по безробіттю підтверджується до 1 січня 2010 р. на підставі записів у трудовій книжці, а починаючи з 1 січня 2010 р. — даними персоніфікованого обліку за інформацією відділу персоніфікованого обліку;

— довідка про заробітну плату особи за період страхового стажу до 1 липня 2000 р., а починаючи з 1 липня 2000 р. індивідуальні відомості про застраховану особу надаються відділом персоніфікованого обліку.

Також подаються такі документи:

а) довідка податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера померлого годувальника (подається у разі якщо особа, яка звернулася із заявою про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, має такий документ);

б) свідоцтво про народження або паспорт особи, якій призначається пенсія;

в) довідка про склад сім'ї померлого годувальника та копії документів, що засвідчують родинні стосунки члена сім'ї з померлим годувальником;

г) свідоцтво органу реєстрації актів громадянського стану (далі — РАГС) про смерть годувальника або рішення суду про визнання його безвісно відсутнім;

г) документи про вік померлого годувальника сім'ї при відсутності таких даних у свідоцтві про смерть чи рішенні суду про визнання годувальника безвісно відсутнім;

д) довідки загальноосвітніх навчальних закладів системи загальної середньої освіти, професійно-технічних, вищих навчальних закладів про те, що діти померлого годувальника навчаються за денною формою навчання;

е) довідка про те, що чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків, дід, баба, брат чи сестра померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років;

е) документи про місце проживання (реєстрації);

ж) документ про перебування членів сім'ї (крім дітей) на повному утриманні померлого годувальника чи одержання від померлого годувальника допомоги, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування та ін.

Орган, що призначає пенсію, додає до заяви одержані ним від МСЕК виписки з актів огляду в МСЕК дорослих членів сім'ї, яким право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника надається внаслідок їх інвалідності. Для осіб, які визнані інвалідами з дитинства після

досягнення 18-річного віку, додається висновок МСЕК про час настання інвалідності.

До заяви про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника сім'ї військовослужбовця строкової служби додається документ, одержаний від військової частини або районного (міського) військового комісаріату чи іншої військової установи, що засвідчує дату та причину смерті військовослужбовця, або документ про визнання військовослужбовця безвісно відсутнім. Якщо смерть настала після звільнення з військової служби, подаються: свідоцтво РАГС про смерть годувальника, довідка військового комісаріату про проходження військової служби із зазначенням дати призову, дати і підстав звільнення з військової служби та висновок МСЕК про те, що смерть військовослужбовця пов'язана з проходженням військової служби.

До заяви про призначення пенсії сім'ї померлого пенсіонера повинні бути додані вищезазначені документи. Заробіток у такому разі визначається за документами, що є в пенсійній справі померлого годувальника, або за поданими додатково документами. Якщо померлий пенсіонер мав право на перерахунок пенсії, але не звернувся за таким перерахунком, то подаються відповідні документи про стаж роботи та про заробітну плату після призначення пенсії.

Розділ 2

Спеціальне пенсійне забезпечення

2.1. Пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 1 грудня 1998 р. № 1977¹ з подальшими змінами і доповненнями держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників пенсії на рівні, який забезпечує престижність наукової праці та стимулює систематичне оновлення наукових кадрів. Новий Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», прийнятий 8 липня 2011 р. № 3668², вносить ряд суттєвих змін до цього спеціального законодавства, тому норми, що регулюють пенсійне забезпечення наукових кадрів, потребують роз'яснення та коментування.

Суб'єкти права на наукову пенсію. Відповідь на питання належності до наукових та науково-педагогічних працівників, які згідно із Законом мають право на наукову пенсію, впливає безпосередньо з поняття наукового та науково-педагогічного працівника.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (далі — Закон) науковим працівником є вчений, який за своїм основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації. Отже, наявність

наукового ступеня та наукового звання не є необхідною умовою для призначення наукової пенсії.

Відповідно до абз.10 ст.1 Закону науково-педагогічним працівником є вчений, який за основним місцем роботи займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації.

Отже, у понятті відображено три особливості, на які слід звернути увагу при вирішенні питання, чи особа є науковим (науково-педагогічним) працівником: по-перше, місце роботи має бути основним, а не роботою за сумісництвом. По-друге, науковий (науково-педагогічний) працівник повинен працювати за трудовим договором (контрактом), а не цивільно-правовою угодою. По-третє, науковий (науково-педагогічний) працівник повинен займатися науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю професійно. З огляду на дане визначення, не є науковим (науково-педагогічним) працівником особа, яка виконує роботи за договором цивільного підяду, а також та особа, яка займає посаду наукового (науково-педагогічного) працівника за сумісництвом, а не за основним місцем роботи.

Віднести того чи іншого працівника до наукового (науково-педагогічного) при нарахуванні пенсії, ґрунтуючись тільки на загальному визначенні цих понять, дуже важко, оскільки це вимагає від інспекторів пенсійних фондів відповідної оцінки та порівняльного аналізу при вирішенні, чи є та чи інша діяльність науковою. Тому при практичному застосуванні цих понять при призначенні пенсії можуть виникнути суб'єктивні помилки щодо віднесення того чи іншого працівника до наукового (науково-педагогічного). Віднесення працівника до наукового (науково-педагогічного) повинно здійснюватись за посадою, яка характеризується певним колом службових обов'язків, повноважень і відповідальністю.

Перелік посад, які належать до наукових і робота на яких зараховується відповідно до наукового стажу, зараз визначає насамперед сам Закон.

Згідно зі ст. 22¹ Закону **посадами наукових працівників наукових установ та організацій (їх філіалів, відділень тощо) є:** керівник (президент, генеральний директор, генеральний конструктор, директор, начальник); заступник керівника (віце-президент, заступники генерального директора, генерального конструктора, директора, начальника) з наукової роботи; академік-секретар (його заступники); головний учений секретар, учений секретар (їх заступники); керівник (завідувач) та заступники керівника (завідувача) наукового підрозділу

¹ Про наукову та науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 р. № 1977 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/page>

² Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 71.

(відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи); головний конструктор, головний інженер, головний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу та їх заступники; провідний конструктор, провідний інженер, провідний технолог з основного напрямку діяльності наукової установи, організації, закладу; головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; науковий співробітник-консультант; молодший науковий співробітник; докторант. До наукових працівників належать також особи, які мають науковий ступінь і працюють за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь.

На нашу думку, не можна оцінити позитивно віднесення до посад наукових працівників такої посади, як докторант, оскільки згідно з Законом України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. в редакції від 23 березня 1996 р. з подальшими змінами і доповненнями¹ докторантура є видом навчання, а докторант — особа, яка навчається, а не працює в докторантурі, учасник навчального процесу.

Крім того, Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 3 грудня 2009 р.² внесено зміни до абз. 6 ст. 22³ Закону, згідно з яким «час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі за денною (очною) формою навчання випускникам аспірантури, ад'юнктури, докторантури зараховується до наукового стажу. Отже, згідно з вказаними змінами докторантура є видом навчання, тому докторант є учасником навчального процесу, а не працівником. Проте зазначена норма суперечить ч. 1 ст. 22¹ Закону, де серед посад наукових працівників вказується і посада «докторант». Отже, докторант — це не посада, тому слово «докторант» слід вилучити із ч. 1 ст. 22¹ Закону.

Стаття 22² вказаного Закону зауважує, що посади науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації визначено у ч. 2 ст. 48 Закону України «Про вищу освіту» від 17 січня 2002 р.³ з подальшими змінами і доповненнями. Згідно з цим Законом основними посадами науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації є: асистент, викладач, старший викладач, директор бібліотеки, науковий працівник бібліотеки, доцент, професор, завідувач кафедрою, декан, проректор, ректор.

¹ *Про освіту*: Закон України від 23 травня 1991 р. в ред. від 23 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 34. — Ст. 451.

² *Відомості* Верховної Ради України. — 2010. — № 8. — Ст. 59.

³ *Про вищу освіту*: Закон України від 17 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 20. — Ст.134.

Переліки посад затверджено для всіх наукових установ, організацій і вищих навчальних закладів та розповсюджуються на них незалежно від форм власності та галузевої належності. Раніше такі переліки були затверджені лише щодо державних установ, організацій та навчальних закладів.

У ч. 8 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» вказується, що Кабінет Міністрів України з врахуванням статей 22¹ та 22² цього Закону затверджує перелік посад наукових і науково-педагогічних працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 24 Закону.

Отже, слід зазначити, що на сьогодні не існує єдиного і повного переліку наукових та науково-педагогічних посад, а є кілька, які мають свої відмінності. Так, крім переліків, передбачених Законом у вказаних статтях, діє Перелік посад наукових і науково-педагогічних працівників підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2004 р. № 257. Цей Перелік, на відміну від переліку, даного в ст. 22¹ Закону, розповсюджується не тільки на установи і організації, а й на підприємства, що розширює коло осіб, які можуть отримати наукову пенсію, науковими працівниками, які працюють на підприємствах.

Крім того, існує Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963¹. Порівняльний аналіз науково-педагогічних посад, зазначених у цьому Переліку та переліку, визначеному ст.48 Закону «Про вищу освіту», дозволяє прийти до висновку, що в одному переліку є ряд посад, яких немає в іншому. Так, наприклад, у ст. 48 Закону «Про вищу освіту» немає таких посад науково-педагогічних працівників, як керівник філії, заступник керівника філії, викладач-стажист, провідний концертмейстер, концертмейстер, вчений секретар, завідувачий докторантурою, аспірантурою, ординатурою, інтернатурою, підготовчим відділенням, які є в Переліку від 14 червня 2000 р. № 963.

¹ *Перелік* посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963 // Офіційний вісник України. — 2000. — Число 24. — С.166–167.

Отже, віднесення працівників до наукових чи науково-педагогічних повинно здійснюватися насамперед за посадами, передбаченими відповідними переліками.

Умови призначення наукової пенсії. Певні труднощі у праворозумінні викликають умови (вік, стаж, спеціальний стаж) призначення наукової пенсії.

Згідно зі ст. 24 Закону в новій редакції **пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається за наявності страхового стажу** для чоловіків 35 років, а для жінок — 30 років, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом 1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», після досягнення чоловіками віку 62 роки за наявності стажу наукової роботи не менш як 20 років, жінками — пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а саме 60 років, за наявності стажу наукової роботи не менш як 15 років. До досягнення передбаченого пенсійного віку право на пенсію за віком мають чоловіки — наукові (науково-педагогічні) працівники 1955 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років — які народилися по 31 грудня 1952 р.; 60 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; 61 рік — які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; 61 рік 6 місяців — які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

До досягнення 60-річного віку право на пенсію за віком мають жінки 1961 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років — які народилися до 30 вересня 1956 р. включно; 55 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1956 р. по 31 березня 1957 р.; 56 років — які народилися з 1 квітня 1957 р. по 30 вересня 1957 р.; 56 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1957 р. по 31 березня 1958 р.; 57 років — які народилися з 1 квітня 1958 р. по 30 вересня 1958 р.; 57 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1958 р. по 31 березня 1959 р.; 58 років — які народилися з 1 квітня 1959 р. по 30 вересня 1959 р.; 58 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1959 р. по 31 березня 1960 р.; 59 років — які народилися з 1 квітня 1960 р. по 30 вересня 1960 року; 59 років 6 місяців — які народилися з 1 жовтня 1960 р. по 31 березня 1961 р.; 60 років — які народилися з 1 квітня 1961 р. по 31 грудня 1961 р.

Отже, для призначення наукової пенсії чоловікам слід мати 35 років загального стажу, з них 20 років стажу на науковій роботі (наукового стажу) та вік — 62 роки; для жінок — 30 років загального стажу, з них 15 років наукового стажу та вік 60 років. Новим в умовах пенсійного

забезпечення є те, що на 2 роки для чоловіків та на 5 років для жінок збільшився вік виходу на пенсію (пенсійний вік), на 10 років (для жінок з 20 до 30 років, для чоловіків — з 25 до 35 років) збільшився страховий стаж, необхідний для призначення пенсії.

Потребує свого роз'яснення і ст. 22³ Закону, в якій передбачено види робіт, що зараховуються до стажу наукової роботи. Так, згідно з указаною статтею до стажу наукової роботи зараховується час роботи на посадах наукових працівників, визначених ст.22¹ Закону та стаж роботи на посадах науково-педагогічних працівників, передбачених ст.48 Закону України «Про вищу освіту».

До стажу наукової роботи зараховується також час роботи осіб, які мають науковий ступінь, за спеціальністю відповідно до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь, з дня зайняття посади за цією спеціальністю. Ця норма вимагає відповідного тлумачення, оскільки може викликати різночитання та помилкове застосування на практиці. Так, якщо особа має ступінь кандидата чи доктора наук, то час її роботи за спеціальністю, з якої присуджено науковий ступінь, зараховується до наукового стажу незалежно від того, де працює ця особа, тобто ця особа може працювати як у наукових, так і ненаукових установах, організації чи не у вищому навчальному закладі III–IV рівнів акредитації. Крім того, особа працює на іншій посаді, ніж передбачено переліками ст. 22¹ Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність» та ст. 48 Закону України «Про вищу освіту». Скажімо, особа має ступінь кандидата історичних наук за спеціальністю «історія України» і працює вчителем історії чи кандидата юридичних наук за спеціальністю «міжнародне право» і працює юристом-міжнародником. Слід також звернути особливу увагу на те, що у даному разі до стажу наукової роботи зараховується стаж роботи за спеціальністю, з якої присуджено науковий ступінь, з дня зайняття посади за спеціальністю, а не з дня присудження наукового ступеня. Отже, якщо особа працює вчителем історії з 2005 р., а ступінь кандидата історичних наук присуджено у 2007 р., то їй до стажу наукової роботи зараховується також стаж роботи вчителем історії з 2005 р.

До стажу наукової роботи зараховується також час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників, які працюють на посадах, зазначених у ст.118 КЗпП України, тобто на виборних посадах у державних органах, а також на виборних посадах у партійних, профспілкових, кооперативних та інших громадських організаціях, якщо цій роботі безпосередньо передувала та безпосередньо за нею слідувала робота, передбачена абзацами 2, 3, 4 ст. 22³ вказаного Закону.

Останній абзац ст. 22³ вказаного Закону передбачає, що до стажу наукової роботи зараховується і час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі за денною (очною) формою навчання випускникам аспірантури, ад'юнктури, докторантури.

Згідно з ч. 26 ст. 24 Закону для осіб, які працюють на посадах, що згідно із законодавством належать до посад державного службовця, попередній стаж наукової роботи, набутий у державних установах, організаціях, закладах, зараховується до стажу державної служби незалежно від наявності перерв у роботі, а для осіб, які працювали (працюють) на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників, попередній стаж державної служби зараховується до стажу наукової роботи незалежно від наявності перерв у роботі.

Ця норма потребує правового аналізу, відповідного тлумачення. По-перше, слід мати на увазі, що до стажу державної служби зараховується лише стаж наукової роботи, набутий в державних установах, організаціях, закладах. Отже, стаж наукової роботи, набутий в недержавних установах, організаціях, закладах, до стажу державної служби не зараховується. По-друге, до стажу державної служби не включається також стаж наукової роботи, набутий на державному чи недержавному підприємстві. Це впливає також з постанови Кабінету Міністрів «Про внесення змін до порядку обчислення стажу державної служби» від 4 березня 2004 р. № 258¹, згідно з якою внесено зміни до абз. 15 п. 3 Порядку обчислення стажу державної служби, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 травня 1994 р. № 283². Відповідно до абз. 15 п. 3 зазначеного Порядку стаж наукової роботи, набутий в державних установах, організаціях, закладах, визначених Переліком посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» зараховується до стажу державної служби незалежно від наявності перерв у роботі.

На наш погляд, у даному разі повинен мати значення саме характер роботи (наукова чи науково-педагогічна), а не форма власності організації, де ця робота виконується, і, відповідно, до стажу державної служби повинен враховуватися стаж наукової роботи незалежно від форми власності організації, де він набутий.

¹ Урядовий кур'єр. — 2004. — № 49. — 16 березня.

² Зібрання постанов уряду України. — 1994. — № 8. — Ст. 213.

Особливості обчислення наукової пенсії. Вимагає свого роз'яснення і порядок обчислення пенсії. Згідно з ч. 11 ст. 24 Закону встановлено обмеження розміру заробітку для обчислення пенсії. Заробіток для обчислення пенсії в усіх випадках не може перевищувати граничну суму заробітку (доходу), з якої справляється збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Відповідно до нового Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» зараз ця гранична сума дорівнює 17 прожитковим мінімумам. На нашу думку, встановлення граничної суми заробітку, з якої справляється збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, призвело до того, що Пенсійний фонд втрачає значну частину коштів, які можна було б спрямувати на соціальне забезпечення працевязаних. Справляння збору на обов'язкове соціальне страхування не повинне обмежуватися граничною сумою заробітку. Граничну суму заробітку можна було б встановити лише для введення обмеження збору за прогресивною ставкою, тарифом.

Згідно з ч. 3 ст. 24 Закону пенсії науковим працівникам призначаються, за загальним правилом, у розмірі 80 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника. Відмінено ч. 4 ст. 24 Закону, згідно з якою за кожний повний рік роботи понад стаж наукової роботи, визначений ч. 2 цієї статті, пенсія збільшується на один відсоток заробітної плати, але не може бути більше 90 відсотків середньомісячної заробітної плати. Отже, максимальний розмір пенсії наукового працівника становитиме вже не 90 відсотків, а 80 відсотків заробітної плати за основним місцем роботи.

Відповідно до ч. 5 нової редакції ст. 24 Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність» для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового (науково-педагогічного) працівника за основним місцем роботи за весь період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 р. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 р. або в разі якщо період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 р., становить менш як 60 календарних місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника підряд до 1 липня 2000 р. незалежно від перерв.

Новелою є і порядок застосування середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України. Законом України

«Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» внесено зміни до ч. 10 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», згідно з якою для обчислення заробітку під час призначення пенсії науковому (науково-педагогічному) працівнику застосовується середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, у тому числі в сільському господарстві, за три календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії. Середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, у тому числі в сільському господарстві, визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики.

Отже, значно погіршується і порядок обрахунку пенсії, який був передбачений раніше у ч. 2 ст. 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Одним із головних показників при обрахунку пенсії є середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України. І якщо відповідно до раніше чинної редакції ч. 2 ст. 40 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» як показник при обрахунку пенсії бралася середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за календарний рік, що передував року звернення за призначенням пенсії, то відповідно до закону, яким внесено зміни до ч. 2 ст. 40 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та до багатьох інших спеціальних законів, у тому числі й «Про наукову і науково-технічну діяльність», при обрахунку пенсії як показник буде братися середня заробітна плата (дохід) у середньому на одну застраховану особу в цілому в Україні, з якої сплачено страхові внески, за три календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії. У зв'язку з підвищенням мінімальної заробітної плати щороку показник середньої заробітної плати (доходу), взятий не за попередній рік, а за три попередні календарних роки значно знизить розмір нарахованої пенсії. На наш погляд, ця норма, порівняно з попередньою редакцією, значно погіршує умови пенсійного забезпечення наукових працівників.

У Законі «Про наукову та науково-технічну діяльність» залишається відкритим питання, з якого заробітку обчислювати розмір пенсії для осіб, які раніше працювали науковими працівниками, але на момент звернення вперше за пенсією працюють на іншій посаді на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності й мають необхідний для призначення наукової пенсії стаж? Середньомісячний заробіток за 60 календарних місяців роботи підряд перед зверненням за пенсією не може бути взятий для обчислення пенсії, оскільки особа

працювала не на науковій роботі. Отже, залишається брати середньомісячний заробіток за будь-які 60 календарних місяців роботи підряд протягом всієї наукової (науково-педагогічної) трудової діяльності.

Одним із питань, що викликає багато різночитань на практиці, є питання, які види заробітку включати для обчислення середньомісячної заробітної плати, з якої відповідно обраховується пенсія науковому (науково-педагогічному) працівникові. Для обчислення середньомісячного заробітку для призначення наукової пенсії не враховується авторський гонорар, оскільки авторський договір з умовою про виплату авторського гонорару належить до договорів цивільно-правового характеру і не є трудовим договором, за яким працівник виконує науково-дослідну роботу. Не враховується також винагорода за винахідництво, сплачена науковому (науково-педагогічному) працівникові поза основним місцем роботи.

На думку С. Тхая, час роботи на посаді наукового працівника у відрядженні за кордоном до стажу наукової роботи не зараховується¹. А отже, не зараховується і заробітна плата, яка виплачується за час роботи науковому працівникові у відрядженні за кордоном. Таке роз'яснення, на нашу думку, є помилковим і суперечить ч. 3 ст. 121 чинного КЗпП України, згідно з якою за відрядженими працівниками зберігаються місце роботи (посада) і середній заробіток. Науковий працівник, перебуваючи у відрядженні за кордоном, продовжує знаходитись у трудових відносинах з науковою установою, організацією на території України, перебувати на посаді наукового працівника і виконувати наукову, науково-технічну роботу саме за завданням установи, організації, з якою перебуває в трудових відносинах, тобто під час відрядження за кордон трудові відносини з науковою організацією, установою не припиняються. Саме тому стаж наукової роботи за період відрядження за кордон повинен зараховуватися до стажу наукової роботи, який дає право на наукову пенсію. Відповідно і заробітна плата, яка виплачується за час роботи науковому працівникові у відрядженні за кордоном, повинна включатися для обчислення середньомісячної заробітної плати, з якої обраховується наукова пенсія.

Одним із важливих питань є питання про зарахування довічної плати за звання дійсного члена та члена-кореспондента Національної академії наук та галузевих академій наук, яка встановлюється відповідно до постанов Кабінету Міністрів України «Про розмір довічної плати за звання дійсного члена та члена-кореспондента Національної

¹ Тхай С. Рекомендації щодо призначення пенсій науковим працівникам// Вісник Пенсійного фонду України. – 2003. – № 5. – С. 35.

академії наук та галузевих академій наук» від 28 березня 2001 р. № 295¹ та «Про збільшення розміру довічної плати за звання дійсного члена та члена-кореспондента галузевих академій наук» від 27 червня 2001 р. № 735², при обчисленні середнього заробітку, з якого обраховується наукова пенсія.

Згідно з п. 15 Переліку видів оплати праці та інших виплат, на які не нараховується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та які не враховуються при обчисленні середньомісячної заробітної плати для призначення пенсій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 1998 р. № 697, до нього включено щомісячні плати за звання дійсних членів (академіків) та членів-кореспондентів Національної академії наук України та галузевих академій наук. Цю довічну плату дійсні члени та члени-кореспонденти Національної академії наук та галузевих академій наук продовжують отримувати і після призначення пенсії одночасно з пенсією. Тому вказані довічні плати при обчисленні середньомісячного заробітку для нарахування наукової пенсії не враховуються.

Не зараховуються для обчислення середньої заробітної плати суми заробітку, отримані за виконання робіт відповідно до договорів підряду, не враховується заробітна плата за роботу за сумісництвом при обчисленні середньої заробітної плати для нарахування пенсії науковому працівникові.

Отже, пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам обчислюються лише із заробітної плати, що виплачувалася йому відповідно до трудового договору (контракту) за основним місцем роботи за посадою наукового, науково-педагогічного працівника. Заробітна плата наукового працівника складається: з посадових ставок (окладів), премій, доплати за наукові ступені, вчені звання, надбавки за стаж наукової (науково-педагогічної) роботи та інших надбавок, доплат та винагород за наукову (науково-педагогічну) діяльність, передбачених законодавством.

Згідно з ч. 5 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» для обчислення пенсії враховується заробітна плата наукового (науково-педагогічного) працівника за основним місцем роботи за весь період страхового стажу на посадах наукового (науково-

¹ Про розмір довічної плати за звання дійсного члена та члена-кореспондента Національної академії наук та галузевих академій наук: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2001 р. № 295 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 13. — Ст. 555.

² Про збільшення розміру довічної плати за звання дійсного члена та члена-кореспондента галузевих академій наук: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 червня 2001 р. № 735 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 27. — Ст. 1207.

педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 р. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 р. або в разі якщо період страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника, починаючи з 1 липня 2000 р., становить менш як 60 календарних місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата за основним місцем роботи за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу на посадах наукового (науково-педагогічного) працівника підряд до 1 липня 2000 р. незалежно від перерв. Отже, Законом не передбачено включення в заробітну плату для обчислення пенсій науковим працівникам сум заробітної плати за сумісництвом.

Наукові пенсії по інвалідності. Важливим питанням, правове регулювання якого викликає неоднозначне тлумачення на практиці, є призначення пенсій науковим працівникам по інвалідності. Згідно зі ст. 24 Закону пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також унаслідок каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається в таких розмірах:

інвалідам I групи — 80 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;

інвалідам II групи — 60 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;

інвалідам III групи — 40 відсотків заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника. Отже, пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також унаслідок каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою не залежить від наявності страхового чи трудового, в тому числі й наукового, стажу працівника та від віку. Для призначення пенсії слід встановити інвалідність, причиною якої має бути трудове каліцтво чи професійне захворювання, або каліцтво чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які визнані інвалідами I, II і III груп, призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку за наявності стажу наукової роботи, передбаченого ч. 2 цієї статті, та страхового стажу, передбаченого ст. 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а особам із числа інвалідів з дитинства — незалежно від часу встановлення інвалідності.

З цієї частини норми, по-перше, не зрозуміло, про яких наукових працівників — інвалідів ідеться? Про тих, інвалідність, яких настала внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, або каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою? Чи про наукових працівників, які стали інвалідами внаслідок загального захворювання, в тому числі інвалідів з дитинства? Чи про всіх без винятку наукових працівників — інвалідів? По-друге, не зрозуміло, до якого виду наукової пенсії прирівнюється розмір пенсії по інвалідності, очевидно, до наукової пенсії за віком, але такого уточнення в нормі немає. По-третє, інвалідність за загальним захворюванням, відповідно до змісту норми, також повинна бути встановлена саме під час перебування на посаді наукового, науково-педагогічного працівника. Якщо ж особа визнана інвалідом до того, як стала науковим працівником, то, з огляду на буквально-тлумачення норми, такі працівники права на наукову пенсію по інвалідності не мають. Виняток із цього правила встановлено лише для осіб із числа інвалідів з дитинства, які мають право на наукову пенсію по інвалідності незалежно від часу встановлення інвалідності. Відразу виникає запитання, чи справедливо це? Однозначно, ні. Виходить, наприклад, що науковий працівник, який внаслідок загального захворювання став інвалідом за 5 років до пенсійного віку, працюючи на посаді наукового працівника, має право на наукову пенсію за віком при наявності відповідного наукового стажу, а науковий працівник, який став інвалідом внаслідок загального захворювання до прийняття на роботу на посаду наукового працівника і 15 (для жінок) або 20 (для чоловіків) років пропрацювавши, будучи інвалідом, науковим працівником, права на наукову пенсію до настання пенсійного віку не має. Ця норма є, вочевидь, дискримінаційною щодо певної категорії науковців-інвалідів.

Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника. Недосконалим залишається і правове регулювання пенсійного забезпечення осіб, які втратили годувальника — наукового працівника. Пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі: 80 відсотків пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника — на трьох і більше непрацездатних членів сім'ї; 60 відсотків — на двох непрацездатних членів сім'ї; 40 відсотків — на одного непрацездатного члена сім'ї.

До непрацездатних членів сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника належать особи, зазначені у ст. 36 Закону

України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Якщо зробити порівняльний аналіз ст. 24 Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність» зі ст. 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», то приходимо до висновку, що розмір пенсії для непрацездатних членів сім'ї у відсотковому визначенні щодо пенсії померлого годувальника є нижчим порівняно із загальним Законом. Так, відповідно до ст. 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника; на двох та більше непрацездатних членів сім'ї — 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками. Нам можуть заперечити, що наукові працівники отримують пенсію 80 відсотків заробітної плати, а ті, які вийшли на пенсію до 1 жовтня 2011 р. до 90 відсотків заробітної плати. Але ж не слід забувати про те, що оплата праці наукових (науково-педагогічних) працівників залишається дуже низькою і досить часто 30–40 відсотків пенсії, від заробітної плати, яка береться для обчислення пенсії за загальним Законом, складає більшу пенсію, ніж пенсія наукового працівника у розмірі 80 чи навіть 90 відсотків заробітної плати. Крім того, як уже неодноразово зауважувалося в юридичній літературі та дисертаційних дослідженнях з питань пенсійного забезпечення¹, справедливо обчислювати пенсію у разі втрати годувальника у відсотковому сенсі не від пенсії, а від заробітної плати померлого годувальника, в тому числі й наукового чи науково-педагогічного працівника, враховуючи при цьому прожитковий мінімум, передбачений законом для певних категорій громадян.

Джерела фінансування наукової пенсії. У ст. 24 Закону право на наукову пенсію розповсюджено на всіх наукових, науково-педагогічних працівників незалежно від форми власності підприємства, установи, організації, де вони працюють чи працювали. Проте сам порядок фінансування наукових пенсій залежить від форми власності закладу чи установи та джерел їх фінансування.

Незважаючи на уточнення і доповнення, які було внесено щодо порядку фінансування пенсійного забезпечення наукових працівників, Закон «Про наукову і науково-технічну діяльність» потребує роз'яснення з даного питання. Так, згідно з ч. 9 ст. 24 Закону різниця між сумою призначеної пенсії за Законом «Про наукову і науково-тех-

¹ Дробот Ж.М. Правове регулювання пенсійного страхування у разі втрати годувальника: Дис. ... канд. юрид. наук. — Одеса, 2010. — С.190.

нічну діяльність» та сумою пенсії, обчисленої відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право науковий працівник, фінансується:

для наукових (науково-педагогічних) працівників державних бюджетних установ, організацій та вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації — за рахунок коштів Державного бюджету;

для наукових (науково-педагогічних) працівників інших державних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих підприємств, установ, організацій та закладів, а також коштів Державного бюджету у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. При цьому за рахунок коштів Державного бюджету науковим (науково-педагогічним) працівникам оплачується з розрахунку на одну особу 50 % різниці пенсії, призначеної за Законом «Про наукову і науково-технічну діяльність»;

для наукових (науково-педагогічних) працівників недержавних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації — за рахунок коштів цих установ, організацій та закладів.

Нова редакція порядку фінансування має свої позитивні сторони, порівняно з раніше чинною нормою, оскільки раніше ця різниця фінансувалася за рахунок Державного бюджету тільки для наукових (науково-педагогічних) працівників бюджетних установ і організацій. Тепер 50 відсотків різниці пенсії, призначеної за Законом «Про наукову і науково-технічну діяльність», фінансується з Державного бюджету також для наукових (науково-педагогічних) працівників інших державних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, а 50 відсотків — за рахунок коштів цих підприємств, установ, організацій, закладів.

Що ж до фінансування різниці між сумою призначеної пенсії за Законом «Про наукову і науково-технічну діяльність» та сумою пенсії, обчисленої відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право науковий працівник, що працював у недержавних наукових установах, організаціях та вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, то воно повинно 100-відсотково здійснюватися за рахунок вказаних юридичних осіб.

Крім того, дія цієї норми не поширюється на наукових працівників, які працювали на недержавних підприємствах, на відміну від наукових працівників, які працювали на державних підприємствах. А оскільки на недержавні підприємства, які здійснюють науково-дослідну роботу та впровадження інновацій у виробництво, обов'язок

покрити вказану різницю не покладається, то і наукові працівники, які там працюють, наукову пенсію не отримуватимуть.

Порядок покриття вказаної різниці для недержавних установ, закладів і організацій поки що не визначено. Щодо порядку фінансування та виплати різниці для наукових та науково-педагогічних працівників державних небюджетних підприємств, установ та організацій, то він визначений Порядком фінансування та виплати різниці між сумою пенсії, призначеної науковим (науково-педагогічним) працівникам державних небюджетних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку мають право зазначені особи, затвердженою постановою Кабінету Міністрів від 24 березня 2004 р. № 372¹.

Порядок звернення за пенсією та документи, які подаються для призначення наукової пенсії. 6 січня 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін і доповнень до ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»², згідно з яким ст. 24 Закону доповнено після ч. 25 новою частиною такого змісту: «Заява про призначення (перерахунок) пенсії та інші необхідні документи подаються територіальному органу Пенсійного фонду України або уповноваженому ним органу чи уповноваженій особі в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду України за погодженням із спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики у сфері освіти і науки, особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально».

Основним документом, що підтверджує науковий стаж роботи, є трудова книжка. У разі відсутності трудової книжки стаж роботи визначається у порядку, передбаченому постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній» від 12 серпня

¹ *Порядок* фінансування та виплати різниці між сумою пенсії, призначеної науковим (науково-педагогічним) працівникам державних небюджетних підприємств, установ, організацій та вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку мають право зазначені особи, затвердженою постановою Кабінету Міністрів від 24 березня 2004 р. № 372// Офіційний вісник України. — 2004. — № 12. — Ст. 744.

² *Голос України*. — 2011. — № 2. — 6 січня.

1993 р. № 637¹. На практиці особливо багато спірних питань виникає у тих випадках, коли у трудовій книжці відсутні відомості, що визначають право на пенсію науковим працівникам. Для підтвердження такого трудового стажу розглядаються уточнюючі довідки підприємств, установ, організацій. У довідці мають вказуватися періоди роботи, що зараховуються до спеціального стажу; професія або посада; характер виконуваної роботи; форма власності підприємства, установи, організації або вищого навчального закладу; наявність для вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації; належність підприємства, установи, організації або їх структурного підрозділу до таких, що займаються науковою (науково-технічною) діяльністю; первинні документи за час виконання роботи, на підставі яких видана зазначена довідка. Такими первинними документами можуть бути: Статут (Положення), виписки з наказів, штатний розклад, особові рахунки і відомості про видачу заробітної плати, функціональні обов'язки.

При наданні довідки про наукову (науково-технічну, науково-організаційну) діяльність як основний вид діяльності установи, організації або структурного підрозділу установи (організації) та перебування особи на посаді слід враховувати визначення та умови, передбачені у статтях 1, 6, 7, 8, 21, 24 Закону: зокрема, «наукова, науково-технічна діяльність», «вчений», «науковий працівник», «наукова установа» та ряд інших, а також керуватися цими визначеннями.

Слід мати на увазі, що згідно із Законом результат наукової (науково-технічної) діяльності має містити елементи наукової новизни (нове знання, нове конструктивне чи нове технологічне рішення, нова розробка тощо). Діяльність (у тому числі характерні для проектних організацій види робіт: технічне керівництво, розробка проектно-кошторисної документації, розрахунки, які визначають містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні, технологічні, економічні та інші рішення, розробка типових чи індивідуальних проектів для різних галузей промисловості тощо), яка має своїм результатом інженерне (або інше) рішення, що не містить наукової новизни, не може бути віднесена до наукової (науково-технічної) діяльності.

За достовірність наданої інформації відповідальність несе керівник підприємства, установи, організації відповідно до чинного законодавства.

¹ Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсії за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637 // ЗПУ. — 1993. — № 12. — Ст. 273.

Крім заяви, копії трудової книжки, завіреної за місцем роботи, та її оригіналу, довідки про наукову (науково-технічну, науково-організаційну) діяльність як основний вид діяльності установи, організації або структурного підрозділу установи (організації) та перебування особи на науковій (науково-педагогічній посаді), до відповідного управління Пенсійного фонду додаються: копія та оригінал паспорта, копія ідентифікаційного кода, завірена копія диплома про вищу освіту, завірена копія диплома про науковий ступінь (доктора чи кандидата наук), персоніфіковані довідки про заробітну плату. Інші документи залежно від виду наукової пенсії (за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника) можуть відрізнятися. Так, для наукового співробітника, який іде на пенсію по інвалідності, крім вищезазначених документів, необхідний висновок МСЕК про групу інвалідності; для осіб, які втратили годувальника, — копія свідоцтва про смерть наукового працівника та підтвердження, що вони перебували на його утриманні; для пенсіонерів, які отримують наукову пенсію і набули права на її перерахунок, — пенсійне свідоцтво.

Обмеження розміру та особливості виплати пенсії. Згідно з ч. 28 ст. 24 Закону максимальний розмір наукової пенсії не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, встановлених для осіб, які втратили працездатність. Проте слід мати на увазі, що відповідно до п. 2 прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» ця норма щодо обмеження пенсії максимальним розміром не поширюється на пенсіонерів, яким пенсія призначена до набрання чинності цим Законом, тобто до 1 жовтня 2011 р.

Пенсіонерам, яким пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) призначена до набрання чинності цим Законом і в яких розмір пенсії (щомісячного довічного грошового утримання) (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) перевищує максимальний розмір пенсії (щомісячного довічного грошового утримання), встановлений цим Законом, виплата пенсії (щомісячного довічного грошового утримання) (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) здійснюється без індексації, без застосування поло-

жень частин 2 та 3 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та проведення інших перерахунків, передбачених законодавством, до того часу, коли розмір пенсії (щомісячного довічного грошового утримання) (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) відповідатиме максимальному розміру пенсії (щомісячного довічного грошового утримання), встановленому цим Законом.

Якщо внаслідок прийняття цього Закону розмір пенсії зменшується, пенсія виплачується в раніше встановленому розмірі.

Однією з новел, що знижують рівень пенсійного забезпечення наукових працівників — пенсіонерів у період їх роботи на наукових посадах, є нова редакція ч. 28 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», згідно з якою пенсія, призначена відповідно до ст. 24 Закону, в період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку та на умовах, передбачених законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про статус народного депутата України», виплачується в розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а після звільнення з таких посад — у розмірі, обчисленому відповідно до Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність». Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Ця норма вимагає певного роз'яснення та тлумачення. Згідно з цією нормою, ті наукові працівники, які виходять на пенсію після 1 жовтня 2011 р., тобто після введення в дію Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», яким вносяться зміни до ч. 28 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», і укладають контракт про роботу на посаді наукового (науково-педагогічного) працівника, чи обрані народними депутатами, чи прийняті на роботу державними службовцями, або на посади, передбачені Законом «Про прокуратуру», права на наукову пенсію в період роботи не матимуть. Пенсія їм призначатиметься відповідно до Закону України «Про загально-

обов'язкове державне пенсійне страхування» і лише після звільнення з цих посад їм призначатиметься наукова пенсія. Проте наукові працівники можуть працювати на всіх інших посадах, крім тих, що зазначені у ч. 28 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (наприклад вчителем), і отримувати наукову пенсію. Крім того, ця норма не розповсюджується на тих наукових працівників, які вийшли на наукову пенсію до 1 жовтня 2011 р. і уклали контракт про наукову, науково-педагогічну роботу на відповідних посадах, на працівників, які до 1 жовтня 2011 р. оформили наукову пенсію і влаштувалися на роботу на посади, передбачені законами України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про статус народного депутата України». Ця норма не буде поширюватися на тих наукових (науково-педагогічних) працівників, які після 1 жовтня 2011 р., не звільняючись з роботи, продовжили термін дії контракту на новий строк. Оскільки відповідно до п. 2 прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» порядок виплати пенсії (щомісячного довічного грошового утримання) працюючим пенсіонерам, встановлений цим Законом, не поширюється на пенсіонерів, яким призначена пенсія (щомісячне довічне грошове утримання) та які влаштувалися на роботу до набрання чинності цим Законом.

Одним з питань, що виникає у практичних працівників, особливо працівників відділів кадрів, є питання, чи можна прийняти на посаду за контрактом наукового (науково-педагогічного) працівника, який оформляє наукову пенсію, на наступний день після його звільнення з наукової установи, організації або навчального закладу? Тобто йдеться про момент, з якого можна прийняти знову на роботу наукового працівника, який оформляє пенсію після звільнення з наукової чи науково-педагогічної посади. Відповідно до ч. 17 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» пенсія науковим (науково-педагогічним) працівникам відповідно до Закону призначається з дня звернення за призначенням пенсії та за умов звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника, за винятком осіб, які працюють за строковим трудовим договором (контрактом), що укладений після досягнення пенсійного віку. Виходячи з аналізу цієї статті, науковий працівник після досягнення пенсійного віку може: звільнитися з роботи і не працювати та подавати документи до відповідного управління пенсійного фонду як непрацююча особа; укласти строковий трудовий договір (контракт) після призначення пенсії; або після досягнення пенсійного віку звільнитися і вже наступного дня укласти строковий трудовий дого-

вір (контракт), а потім, працюючи за цим договором (контрактом), подавати документи до Пенсійного фонду.

Отже, практика застосування законодавства про пенсійне забезпечення наукових кадрів свідчить як про потребу у виданні роз'яснень щодо застосування цього законодавства, так і про необхідність удосконалення самого законодавства, зокрема Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

2.2. Пенсія державних службовців

Розвиток державних інститутів, а також ефективне здійснення своєї діяльності державним апаратом багато в чому залежить від носіїв владно-розпорядних повноважень, тобто державних службовців. Враховуючи спеціальний правовий статус цієї категорії працівників, а також цілу низку обмежень, таких як заборона зайняття підприємницькою діяльністю, є об'єктивна необхідність у їх спеціальному соціальному забезпеченні взагалі та пенсійному зокрема. Основним правовим актом, що визначає статус державного службовця, є Закон України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р. № 4050¹, який також закріпив принципи, правові та організаційні засади державної служби, умови та порядок реалізації громадянами України права на державну службу.

Державна служба — професійна діяльність державних службовців з підготовки пропозицій щодо формування державної політики, забезпечення її реалізації та надання адміністративних послуг.

Державний службовець — громадянин України, який займає посаду державної служби в державному органі, органі влади АРК або їх апараті, одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету, крім випадків, визначених законом, та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з реалізацією завдань та виконанням функцій державного органу або органу влади АРК.

Пенсійне забезпечення державних службовців поширюється на найбільше коло осіб серед спеціального пенсійного забезпечення. Згідно зі статистичними даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України у 2011 р. пенсію державного службовця отримують понад 96 тис. пенсіонерів із середньомісячною пенсією 2,7 тис. грн². Крім того, пенсійне забезпечення державних

службовців, як і загальне пенсійне забезпечення, включає в себе три види пенсій: пенсія за віком, пенсія по інвалідності та пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Законодавство України, що визначає правовий статус, постійно перебуває у динаміці. Так, нині його визначає Закон України «Про державну службу»¹ від 16 грудня 1993 р. № 3723. Положення цього Закону неодноразово змінювалися, останні зміни внесено Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»² від 8 липня 2011 р. № 3668, яким було проведено пенсійну реформу у 2011 р. Новим етапом у правовому регулюванні державної служби буде набрання чинності з 1 січня 2013 р. Закону України «Про державну службу»³ від 17 листопада 2011 р. № 4050. Однак варто наголосити на тому факті, що новий Закон № 4050 реформування пенсійного забезпечення не передбачає, а тільки закріплює положення пенсійної реформи 2011 р. Отже, можна вважати, що анонсована багато років реформа спеціального пенсійного забезпечення *de jure* була проведена згаданим Законом від 8 липня 2011 р. № 3668, який набрав чинності 1 жовтня 2011 р. Враховуючи викладене, аналіз пенсійного забезпечення державних службовців у цьому розділі буде ґрунтуватися на правових нормах нового Закону України «Про державну службу» № 4050.

Пенсія державного службовця — це гарантоване державою матеріальне (грошове), регулярне (як правило, у розрахунок один раз на місяць) забезпечення у порядку та випадках, визначених чинним законодавством, за наявності стажу державної служби 10 років⁴.

Пенсія державного службовця за віком. Згідно із Законом України «Про державну службу» граничний вік перебування на державній службі становить 65 років.

На одержання пенсії державних службовців мають право чоловіки, які досягли віку 62 роки, та жінки, які досягли пенсійного віку, встановленого Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», за наявності страхового стажу, необхідного для

<http://finance.tochka.net/ua/15119-vip-pensii-skolko-poluchayut-deputaty-sudi-i-chernobyltsy/>

¹ Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. № 3723 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=3723-12>

² Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 71.

³ Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 р. № 4050 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>

⁴ Шумило М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців: Монографія. — К.: Ніка-Центр, 2010. — С. 120.

¹ Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 р. № 4050 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>

² Ткачук М. VIP-пенсії: скільки отримують депутати, судді і чорнобильці // Електронний журнал «Finance.tochka.net» від 25.06.2011 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, а саме чоловіків — 35 років, жінок — 30 років, у тому числі стажу державної служби не менш як 10 років, та які на час досягнення зазначеного віку працювали на посадах державних службовців, а також особи, які мають не менш як 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення зазначеного віку.

Пенсія державним службовцям призначається в розмірі 80 відсотків суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, — у розмірі 80 відсотків заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

До досягнення встановленого віку право на пенсію за віком мають державні службовці — чоловіки 1955 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років — які народилися по 31 грудня 1952 р.; 60 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; 61 рік — які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; 61 рік 6 місяців — які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

Джерела фінансування спеціальних пенсій. Пенсія державним службовцям у частині, що не перевищує розміру пенсії із солідарної системи, що призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Частина пенсії, що перевищує цей розмір, виплачується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Обмеження виплати спеціальної пенсії. Пенсія, призначена відповідно до Закону України «Про державну службу», в період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку і на умовах, передбачених цим Законом, законами України «Про статус народного депутата України», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», виплачується у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а після звільнення з таких посад — у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про державну службу».

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Достроково призначена пенсія у період до досягнення пенсійного віку, встановленого ст. 49 Закону України «Про державну службу», працюючим пенсіонерам не виплачується, проте у такому разі слід враховувати положення:

підпункту «г» ч. 1 п. 1 ст. 26 Закону України «Про зайнятість населення» (достроковий вихід на пенсію за півтора року до досягнення пенсійного віку або віку, що дає право на призначення пенсії відповідно до законів України «Про державну службу», «Про статус народного депутата України», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», у разі якщо до визнання такої особи безробітною для неї неможливо було підібрати підходящу роботу та якщо вона має страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі до 01.01.2013 р.);

Починаючи з 1 січня 2013 р. відповідно до ч. 1 ст. 49 Закону України «Про зайнятість населення»¹ від 5 липня 2012 р. № 5067, працівникам, трудовий договір з якими було розірвано з ініціативи роботодавця у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією, банкрутством, перепрофілюванням підприємств, установ, організацій, скороченням чисельності або штату працівників, та військовослужбовцям, звільненим з військової служби у зв'язку із скороченням чисельності або штату без права на пенсію, яким на день вивільнення залишилося не більше півтора року до встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку або віку, що дає право на призначення пенсії відповідно до законів України «Про державну службу», «Про статус народного депутата України», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», за умови їх реєстрації в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, та відсутності підходящої роботи гарантується право на

¹ Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 р. № 5067 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/page3>

достроковий вихід на пенсію, якщо вони мають страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі.

статті 21 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (особам, трудовий договір з якими розірвано за півтора року до досягнення пенсійного віку, або віку, що дає право на призначення пенсії відповідно до законів України «Про державну службу», «Про статус народного депутата України», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», з ініціативи власника або уповноваженого ним органу у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ та організацій, скороченням чисельності або штату працівників, а також виявленою невідповідністю працівника займаній посаді за станом здоров'я, гарантується право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законодавством строку, якщо вони мають страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі).

Обчислення розміру пенсії. Відносини щодо визначення заробітної плати для обчислення пенсій державним службовцям визначаються постановою Кабінету Міністрів України «Про деякі питання вдосконалення визначення розмірів заробітку для обчислення пенсії»¹ від 31 травня 2000 р. № 865, якою передбачено, що розмір виплат (крім посадових окладів, надбавок за ранг або кваліфікаційні класи, класний чин або спеціальні звання, вислугу років), що включаються в заробіток для обчислення пенсії відповідно до Закону України «Про державну службу», визначається за вибором того, хто звернувся за пенсією, за останні 24 календарні місяці роботи, яка дає право на даний вид пенсії, підряд перед зверненням за пенсією або за будь-які 60 календарних місяців такої роботи підряд перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв протягом цього періоду на даній роботі. Середньомісячна сума зазначених виплат за 24 або 60 календарних місяців визначається шляхом ділення загальної суми цих виплат за 24 календарні місяці роботи підряд перед зверненням за пенсією чи за 60 календарних місяців роботи підряд відповідно на 24 або на 60.

Як бачимо із вищевикладеного, щоб отримувати пенсію державного службовця, особі слід мати спеціальну правоздатність, що полягає

у наявності, крім пенсійного віку та загального страхового стажу, *спеціального стажу державної служби 10 років, якщо особа виходить на пенсію з посади державного службовця, чи 20 років стажу державної служби, якщо особа виходить на пенсію з інших посад.*

Якщо питання пенсійного та граничного віку перебування державних службовців чітко зазначене у законодавстві, то питання стажу державної служби потребує окремого висвітлення.

Порядок обчислення стажу державної служби. У Законі України «Про державну службу» (1993 р.) не було положення, яке визначало б, який вид діяльності включається в стаж державної служби, тобто спеціальний стаж, який дає право на отримання пенсії, натомість у новому Законі України «Про державну службу» (2011 р.) ст. 35 визначає, що до стажу державної служби зараховуються:

- 1) час перебування на посадах державної служби;
- 2) час перебування на посадах в органах місцевого самоврядування, передбачених Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування»;
- 3) час перебування на політичних посадах, визначених законами України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади»;
- 4) час здійснення повноважень народного депутата України;
- 5) час перебування на посадах суддів;
- 6) час перебування на посадах працівників прокуратури, яким присвоюються класні чини;
- 7) час перебування на посадах, на яких присвоюються спеціальні звання;
- 8) час служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону, органах внутрішніх справ та інших органах, під час проходження служби в яких присвоюються спеціальні звання;
- 9) час підвищення рівня професійної компетентності державного службовця з відривом від служби, якщо не пізніше 75 днів після його завершення ця особа повернулася на державну службу;
- 10) період, коли державний службовець не працював з поважних причин, але залишався у трудових відносинах з державним органом, органом влади Автономної Республіки Крим або їх апаратом;
- 11) час перебування державного службовця у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а в разі якщо дитина потребує домашнього догляду, — у відпустці без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не більше ніж до досягнення дитиною шестирічного віку;

¹ Про деякі питання вдосконалення визначення розмірів заробітку для обчислення пенсії: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2000 р. № 865 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=865-2000-%EF>

12) інші періоди роботи, визначені законом.

Порядок обчислення стажу державної служби визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення стажу державної служби»¹ від 20 червня 2012 р. № 559 (ця постанова набирає чинності одночасно з набранням чинності Законом України від 17 листопада 2011 р. № 4050-VI «Про державну службу», а саме 1 січня 2013 р.). Так, стаж державної служби обчислюється відповідно до Закону України «Про державну службу», а також виходячи з визначених законом періодів роботи, до яких належить:

- 1) час перебування на посадах працівників апарату судів, Державної судової адміністрації, її територіальних управлінь;
- 2) час перебування на посадах працівників дипломатичної служби;
- 3) час роботи працівників дипломатичної служби у секретаріатах міжнародних організацій;
- 4) час перебування на посадах службовців кадрового складу розвідувальних органів;
- 5) час перебування на посадах спеціалістів Державної кримінально-виконавчої служби, які не мають спеціальних звань;
- 6) час роботи посадових осіб центральних державних архівів;
- 7) час перебування на посадах осіб, яким надано повноваження державних інспекторів з насінництва та розсадництва;
- 8) час перебування на посадах осіб, яким надано повноваження державних інспекторів з карантину рослин;
- 9) час перебування на посадах начальника Головної державної інспекції захисту рослин, який одночасно за посадою є Головним державним інспектором захисту рослин, заступників Головного державного інспектора захисту рослин, начальників державних інспекцій захисту рослин, які одночасно за посадою є головними державними інспекторами захисту рослин Автономної Республіки Крим, області, району, заступників начальників державних інспекцій захисту рослин — заступників головних державних інспекторів захисту рослин Автономної Республіки Крим, областей, районів, спеціалістів — державних інспекторів захисту рослин;
- 10) час перебування на посадах державних службовців, які працюють у підрозділах державної служби зайнятості;
- 11) час перебування на посадах працівників апарату та членів Національної ради з питань телебачення і радіомовлення;

¹ Про затвердження Порядку обчислення стажу державної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2012 р. № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/559-2012-п>

12) стаж роботи журналіста в державних і комунальних засобах масової інформації.

До стажу державної служби зараховуються також інші періоди роботи, визначені законом.

Обчислення стажу державної служби здійснює служба персоналу державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату на підставі трудової книжки та інших документів, які відповідно до законодавства підтверджують стаж роботи.

Крім того, при обчисленні стажу у державної служби слід враховувати постанову Кабінету Міністрів України «Про віднесення посад, які займали особи з числа колишніх державних службовців, до відповідних груп та підгруп посад державної служби, передбачених Законом України «Про державну службу»¹ від 8 серпня 2012 р. № 740 (ця постанова набирає чинності одночасно з набранням чинності Законом України від 17 листопада 2011 р. № 4050-VI «Про державну службу», тобто 1 січня 2013 р.) для працівників Адміністрації (Секретаріату) Президента України, Секретаріату (Апарату) Кабінету Міністрів України, Апарату (Секретаріату) Верховної Ради України, Секретаріату (Апарату) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Інституту законодавства Верховної Ради України, Апарату Ради національної безпеки і оборони України, Центральної виборчої комісії, Служби розпорядника Державного реєстру виборців, Рахункової палати, Вищої рада юстиції, Державного управління справами, Національного інституту стратегічних досліджень, Національної академії державного управління при Президенті України, Генерального штабу Збройних Сил та ін.

Пенсійне забезпечення державних службовців по інвалідності. Згідно зі ст. 49 Закону України «Про державну службу» пенсія по інвалідності призначається у розмірі 80 відсотків суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, — у розмірі 80 відсотків заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. —

¹ Про віднесення посад, які займали особи з числа колишніх державних службовців, до відповідних груп та підгруп посад державної служби, передбачених Законом України «Про державну службу» : постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/740-2012-п>

страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, за наявності страхового стажу, встановленого для призначення пенсії по інвалідності відповідно до ст. 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (детальну характеристику цього питання викладено у попередньому розділі), особам, визнаним інвалідами I або II групи у період перебування на державній службі, які мають стаж державної служби не менше 10 років, а також особам з числа інвалідів I або II групи незалежно від часу встановлення їм інвалідності, які мають не менше 10 років стажу державної служби на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, якщо безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії вони працювали на зазначених посадах.

Пенсія по інвалідності державним службовцям признається незалежно від причини інвалідності за умови припинення державної служби.

Якщо державні службовці, які отримують пенсію по інвалідності, повертаються на державну службу, виплата пенсії по інвалідності за Законом України «Про державну службу» припиняється на період до звільнення з роботи або досягнення ними граничного віку перебування на державній службі.

У разі зміни групи інвалідності або відновлення працездатності виплата пенсії по інвалідності здійснюється у порядку, визначеному ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Якщо інваліду I або II групи було встановлено III групи інвалідності, то в разі наступного визнання його інвалідом I або II групи право на отримання раніше призначеної пенсії на умовах, передбачених Законом України «Про державну службу», поновлюється з дня встановлення I або II групи інвалідності за умови, якщо після припинення виплати пенсії минуло не більше п'яти років. У такому самому порядку визначається право на отримання пенсії по інвалідності особам, яким така пенсія не була призначена у зв'язку з продовженням перебування зазначених осіб на державній службі.

Із вищевикладеного вбачається очевидна відмінність правового регулювання пенсійного забезпечення по інвалідності державних службовців та осіб, які отримують пенсію за загальним законом.

По-перше, пенсія по інвалідності державним службовцям признається тільки для інвалідів I та II груп.

По-друге, розмір пенсії по інвалідності державним службовцям не диференційований за групами інвалідності, а однаковий для обох груп інвалідів.

По-третє, розмір пенсії по інвалідності державним службовцям тотожний розміру пенсії за віком державного службовця, яка, у свою

чергу, складає 80 % суми заробітної плати останнього, а не складає окремих відсоток від пенсії за віком.

По-четверте, у разі повернення державного службовця на роботу, виплата пенсії по інвалідності припиняється.

По-п'яте, пенсія по інвалідності державним службовцям признається за Законом України «Про державну службу» незалежно від причини втрати працездатності.

Пенсія державного службовця у зв'язку з втратою годувальника. У разі смерті особи у період перебування на державній службі за наявності у померлого годувальника стажу державної служби не менше 10 років непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (при цьому дітям — незалежно від того, чи були вони на утриманні померлого годувальника), признається пенсія у зв'язку з втратою годувальника на одного непрацездатного члена сім'ї у розмірі 70 відсотків суми заробітної плати померлого годувальника, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а на двох і більше членів сім'ї — 90 відсотків.

До непрацездатних членів сім'ї належать особи, зазначені у ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», детальну характеристику цього питання викладено у попередньому розділі. Право на призначення цього виду пенсії мають також непрацездатні члени сім'ї померлої особи, яка отримувала або мала право на пенсію за Законом України «Про державну службу».

З правового регулювання пенсійного забезпечення непрацездатних членів сім'ї померлого державного службовця вбачається, що йому притаманні такі власні ознаки: 1) розмір пенсії відрізняється від розміру, визначеного загальним законом; 2) як і у випадку пенсії по інвалідності, основою обчислення пенсії є розмір суми заробітної плати померлого годувальника, а не розмір пенсії за віком, як за загальним законом; 3) відсутнє розмежування пенсійного забезпечення з причин смерті державного службовця — годувальника.

Щодо інших аспектів і особливостей пенсійного забезпечення у зв'язку з втратою годувальника, то вони визначаються Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

З огляду на підвищений соціальний захист державного службовця держава на нього покладає і високий рівень відповідальності. Саме тому Закон України «Про державну службу» передбачає «соціальну» відповідальність шляхом втрати спеціального статусу при призначенні пенсії. Йдеться про те, що державний службовець, звільнений з

державної служби у зв'язку із засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння, позбавляється права на одержання пенсії державного службовця. У таких випадках пенсія державному службовцю призначається на загальних підставах.

Крім підвищеного пенсійного забезпечення, закон передбачає й інші привілеї останнім у разі виходу на пенсію. Так, державним службовцям у разі виходу на пенсію за наявності стажу державної служби не менше 10 років виплачується грошова допомога в розмірі 10 місячних посадових окладів.

У разі виходу на пенсію державні службовці за наявності стажу державної служби не менше 10 років користуються умовами щодо комунально-побутового обслуговування, що передбачені законодавством.

Порядок і умови перерахунку пенсії. У разі підвищення розміру заробітної плати працюючим державним службовцям, а також у зв'язку із набуттям особою права на пенсійне забезпечення державного службовця відповідно здійснюється перерахунок раніше призначених пенсій. Перерахунок пенсії здійснюється виходячи із сум заробітної плати, на які нараховуються страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування працюючого державного службовця відповідної посади та рангу на момент виникнення права на перерахунок пенсії.

Підсумовуючи, слід зазначити, що спеціальне пенсійне забезпечення державних службовців існує у багатьох країнах світу і наявність такого правового інституту в українському пенсійному законодавстві є прикладом принципу єдності та диференціації у праві соціального забезпечення. Натомість слід вказати і на значну дискримінаційність пенсійного забезпечення державних службовців щодо осіб, які отримують пенсію за загальним законом. Отже, головним завданням права соціального забезпечення у сфері реформування пенсійної системи є гармонізація, зближення спеціального та загального пенсійного законодавства. Такий процес і його наслідки можуть стати запорукою соціальної злагоди в державі.

2.3. Пенсійне забезпечення працівників органів прокуратури

Як свідчить практика, останнім часом виникає чимало проблем щодо правильного застосування законодавства з питань визначення тривалості страхового (трудового) стажу для обчислення пенсії чи надбавок та доплат працівникам прокурорсько-слідчих органів. З цих питань виникає чимало спорів, які не знаходять однозначного свого вирішення навіть у судах. Це, звичайно, аж ніяк не сприяє соціально-

му захисту працівників прокуратури, передбаченому Законом «Про прокуратуру» (далі — Закон) від 5 листопада 1991 р. з подальшими змінами та доповненнями¹. Новим Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» внесено ряд змін і щодо правового регулювання пенсійного забезпечення працівників прокуратури, зокрема щодо стажу роботи.

Спеціальний стаж (вислуга років), необхідний для призначення пенсії. Згідно з новою редакцією ч.1 ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру» «прокурори і слідчі мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку за наявності на день звернення вислуги років не менше: по 30 вересня 2011 р. — 20 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років; з 1 жовтня 2011 р. по 30 вересня 2012 р. — 20 років 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років 6 місяців; з 1 жовтня 2012 р. по 30 вересня 2013 р. — 21 рік, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 11 років; з 1 жовтня 2013 р. по 30 вересня 2014 р. — 21 рік 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 11 років 6 місяців; з 1 жовтня 2014 р. по 30 вересня 2015 р. — 22 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 12 років; з 1 жовтня 2015 р. по 30 вересня 2016 р. — 22 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 12 років 6 місяців; з 1 жовтня 2016 р. по 30 вересня 2017 р. — 23 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 13 років; з 1 жовтня 2017 р. по 30 вересня 2018 р. — 23 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 13 років 6 місяців; з 1 жовтня 2018 р. по 30 вересня 2019 р. — 24 роки, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 14 років; з 1 жовтня 2019 р. по 30 вересня 2020 р. — 24 роки 6 місяців, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 14 років 6 місяців; з 1 жовтня 2020 р. і пізніше — 25 років, у тому числі стажу роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 15 років.

Отже, порівняно з попередньою редакцією збільшено стаж вислуги на 5 років і стаж на посадах прокурорів і слідчих прокуратури теж на 5 років.

¹ Відомості Верховної Ради України. - 1991. — № 53. — ст. 793.

Розмір пенсії працівникам прокуратури та порядок її обчислення. У частині 2 ст. 50¹ Закону закріплено, що пенсія прокурорам і слідчим призначається в розмірі 80 відсотків від суми їхньої місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії. Отже, максимальний розмір пенсії конкретного працівника прокуратури становить 80 відсотків, а не 90 як це було раніше, від суми місячної заробітної плати. Тобто зі ст. 50¹ Закону вилучено норму, згідно з якою за кожен повний рік роботи понад 10 років на цих посадах пенсія збільшується на 2 відсотки, але не більше 90 відсотків від суми місячного (чинного) заробітку.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Середньомісячна сума зазначених виплат за 60 календарних місяців визначається шляхом ділення загальної суми таких виплат на 60. Коригування зазначених виплат проводиться із застосуванням коефіцієнта загального підвищення розмірів посадового окладу, надбавок до нього за класний чин. Посадовий оклад, надбавки за класний чин і вислугу років під час призначення пенсії враховуються в розмірах, установлених на дату звернення за пенсією.

Частина 5 ст. 50¹ Закону закріплює норму, згідно з якою працівникам, які не мають вислуги років, передбаченої ч. 1 цієї статті, за наявності необхідного стажу роботи на посадах прокурорів та слідчих прокуратури, а також страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом 1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (35 років страхового стажу для чоловіків і 30 років страхового стажу для жінок), після досягнення чоловіками 57 років, а жінками віку, що на п'ять років менше, ніж пенсійний вік, установлений ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (55 років), пенсія призначається в розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах, з розрахунку 80 відсотків місячного заробітку за відповідну вислугу

років, передбачену ч. 1 цієї статті. Передбачене цією частиною зниження віку для жінок застосовується також до завершення періоду підвищення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 р.

До досягнення встановленого віку право на пенсію за віком мають чоловіки 1960 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років — які народилися по 31 грудня 1957 р.; 55 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1958 р. по 31 грудня 1958 р.; 56 років — які народилися з 1 січня 1959 р. по 31 грудня 1959 р.; 56 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1960 р. по 31 грудня 1960 р.

Стаж, що зараховується до вислуги років. Частина 6 ст. 50¹ передбачає, що до вислуги років, що дає право на пенсію за ст. 50¹ Закону, зараховується час роботи на прокурорських посадах, перелічених у ст. 56 цього Закону, в тому числі у військовій прокуратурі, стажистами в органах прокуратури, слідчими, суддями, на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, офіцерських посадах Служби безпеки України, посадах державних службовців, які займають особи з вищою юридичною освітою, в науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України працівникам, яким присвоєно класні чини, на виборних посадах у державних органах, на посадах в інших організаціях, якщо працівники, що мають класні чини, були направлені туди, а потім повернулися в прокуратуру, строкова військова служба, половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах, частково оплачувана відпустка жінкам по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.

Слід наголосити, що на практиці норми Закону часто тлумачаться неправильно, крім того, Закон залишає без відповіді низку запитань, щодо яких виникають проблеми у правозастосовних органах.

Одне із запитань, яке виникає при виході на пенсію у даній категорії працівників, — це чи підлягає зарахуванню період проходження строкової військової служби до стажу, що включається до вислуги років?

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»¹ в редакції Закону від 4 квітня 2006 р. та ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р.² з подальшими змінами і доповненнями військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях є державною службою особливого характеру. Час проходження військової служби зараховується громадянам до

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 385.

² Там само. — № 15. — Ст. 190.

загального стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби. До військової служби згідно з п. 3 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» належить і такий її вид, як строкова військова служба.

Згідно зі ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру» до 25-річного стажу, що дає право на пенсію за вислугу років, зараховується строкова військова служба. Отже, відповідно до чинного законодавства, строкова військова служба зараховується до стажу, що дає право на пенсію за вислугу років.

Наступним питанням, з якого виникають проблеми у правозастосуванні, є: чи підлягає зарахуванню період навчання у Вищій слідчій школі МВС до періоду проходження строкової військової служби?

Особи, прийняті на службу до міліції, в тому числі слухачі й курсанти шкіл міліції, які перебувають на військовому обліку, на час служби знімаються з нього і перебувають у кадрах Міністерства внутрішніх справ України. Навчання у школах Міністерства внутрішніх справ України після здобуття середньої освіти прирівнюється до проходження військової служби.

Ще одним із спірних питань є: чи підлягає зарахуванню період навчання у Вищій слідчій школі МВС СРСР до стажу, що дає право на пенсію за вислугу років згідно зі ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру»?

13 березня 1992 р. було прийнято Угоду держав СНД «Про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення»¹, яку підписала й Україна.

Ця Угода має важливе значення, оскільки дозволяє враховувати трудовий стаж, набутий на території колишнього СРСР. Так, згідно з п. 2 ст. 6 Угоди для встановлення права на пенсію, в тому числі пенсій на пільгових підставах та за вислугу років, громадянам держав-учасниць Угоди враховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої з цих держав, а також на території колишнього СРСР за час до набрання чинності цією Угодою.

Вища слідча школа МВС СРСР належала до вищих юридичних закладів освіти. Згідно зі ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру» до 25-річного стажу, що дає право на пенсію за вислугу років, зараховується половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах. Проте при цьому слід мати на увазі, що Вища слідча школа МВС СРСР — це не звичайний, а спеціалізований вищий навчальний заклад, а час навчання у школах міліції згідно з ч.3 ст.18 Закону

України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р.¹ з подальшими змінами і доповненнями після здобуття середньої освіти прирівнюється до проходження військової служби, а значить і зараховується до стажу строкової військової служби, який повністю, а не його частина, зараховується до стажу, що дає право на пенсію за вислугу років. З огляду на вищезазначене, до стажу прокурора і слідчого строк навчання у ВСШ МВС СРСР повинен бути зарахований повністю, а не половина строку навчання.

У зв'язку з цим, на наш погляд, для уникнення суперечностей у правозастосуванні доцільно внести уточнення до ст. 50¹ Закону «Про прокуратуру», доповнивши її нормою такого змісту: «Особам, які закінчили вищі юридичні навчальні заклади МВС або Академію прокуратури, строк навчання зараховується до стажу, що дає право на пенсію за вислугу років».

Крім того, працівники прокуратури (прокурори та слідчі) при виході на пенсію за вислугу років досить часто звертаються з проханням надати роз'яснення щодо питання, чи підлягає зарахуванню період проходження служби на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, слідчого УВС до стажу, що дає право на пенсію за вислугу років?

Згідно з ч. 6 ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру» до 20-річного стажу роботи, що дає право на пенсію за вислугу років, зараховується час роботи слідчими, на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ.

Відповідно до п. 20 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 1991 р. № 114, час перебування осіб рядового і начальницького складу на службі в органах внутрішніх справ зараховується до загального і безперервного трудового стажу, а також стажу за спеціальністю згідно із законодавством.

У зв'язку з цим період проходження служби на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ та час роботи на посаді слідчого УВС підлягають зарахуванню до стажу, що дає право на пенсію за вислугу років.

Пенсія по інвалідності прокурорам чи слідчим. Згідно з ч. 9 ст. 50¹ Закону прокурорам і слідчим, визнаним інвалідами I або II групи, призначається пенсія по інвалідності в розмірах, передбачених ч. 1 цієї статті, за наявності стажу роботи в органах прокуратури не менше 10 років.

¹ Офіційний сайт Верховної Ради України // www.Rada.Kiev.ua.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.

Пенсія у разі загибелі прокурора чи слідчого. Згідно з ч. 5 ст. 50 Закону України «Про прокуратуру» у разі загибелі прокурора чи слідчого прокуратури, що сталася у зв'язку з виконанням службових обов'язків, сім'ї або утриманцям загиблого виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічного грошового утримання за останньою посадою, що складається з посадового окладу та надбавки за класний чин, і призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника в розмірі його місячного посадового окладу. Ця норма, безперечно, вимагає пояснення. Відповідно до буквального тлумачення право на пенсію мають не тільки члени сім'ї, а й інші утриманці загиблого незалежно від родинних відносин. Право на отримання пенсії сім'єю або іншими утриманцями у цій статті не ставиться в залежність від непрацездатності членів сім'ї чи інших утриманців. Тому виходить, що цілком працездатна дружина чи повнолітній син має право на таку пенсію. До інших утриманців може належати будь-хто, навіть коханка. На наш погляд, треба чітко визначити, які саме інші, тобто не члени сім'ї, особи є утриманцями, бо це коло може бути безмежно широким. Крім того, аналізуючи зміст цієї норми, приходимо до висновку, що пенсія у розмірі посадового окладу призначається незалежно від кількості осіб, які перебували на утриманні загиблого, що теж є несправедливим щодо сім'ї, яка складається з трьох осіб, які перебували на утриманні, порівняно з сім'єю, що складається з однієї особи. Знову ж таки виникає запитання, а як бути з утриманцями, які не є членами сім'ї загиблого, — призначати пенсію у розмірі посадового окладу загиблого кожному окремо чи пропорційно один посадовий оклад на всіх разом? Крім того, уже в самій нормі закладено казус: якщо є сім'я, яка втратила годувальника, й інші утриманці, які не є членами сім'ї, то якій категорії надати перевагу, оскільки в нормі стоїть сполучник «або»: сім'ї або утриманцям загиблого?

Умови виплати пенсії за вислугу років. Відповідно до ч. 15 ст. 50¹ Закону пенсія, призначена відповідно до цієї статті, в період роботи на посадах, які дають право на призначення пенсії у порядку та на умовах, передбачених цим Законом, законами України «Про статус народного депутата України», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державну службу», виплачується в розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а після звільнення з таких посад — у розмірі, обчисленому відповідно до цього Закону. Отже, якщо особа, яка вийшла на пенсію відповідно до Закону «Про прокуратуру», влаштувалася на роботу знов на посаду прокурора, слідчого та інші посади, які дають право на призначення пенсії у порядку та на умовах, перед-

бачених вищевказаними законами, пенсія виплачується у розмірі, обчисленому за загальним Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», і лише після звільнення працівники прокуратури отримують пенсію, обчислену відповідно до ст. 50¹ Закону України «Про прокуратуру». Ця норма не розповсюджується на тих працівників, які вийшли на пенсію до 1 жовтня 2011 р. і влаштувалися на роботу. Крім того, максимальний розмір пенсії за вислугу років не може перевищувати 10 прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність. Знову ж таки, це положення не розповсюджується на пенсіонерів, які до 1 жовтня 2011 р. вийшли на пенсію.

Удосконалення та науково-правове тлумачення законодавства, що регулює пенсійне забезпечення працівників прокурорсько-слідчих органів, сприяє правильному його правозастосуванню працівниками відповідних управлінь Пенсійного фонду.

2.4. Пенсійне забезпечення суддів в Україні

Пенсійне забезпечення суддів в Україні визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів»¹ від 7 липня 2010 р. № 2453.

Стаття 51 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді.

Суддя, щодо якого обвинувальний вирок суду набрав законної сили, не може продовжувати здійснювати свої повноваження і втрачає передбачені законом гарантії незалежності та недоторканності судді, право на грошове та інше забезпечення.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» у ст. 52 передбачає, що суддя, який обіймає посаду безстроково, може перебувати на посаді судді до досягнення 65 років, за винятком випадків звільнення з посади або подання у відставку.

Відповідно до ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» **суддя, який має стаж роботи на посаді судді не менше 20 років, має право подати заяву про відставку.**

До стажу роботи на посаді судді зараховується робота на посаді:

¹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України // Голос України. — 2010. — № 142. — 3 серп.

1) судді судів України, арбітра (судді) арбітражних судів України, державного арбітра колишнього Державного арбітражу України, арбітра відомчих арбітражів України;

2) члена Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

3) судді у судах та арбітрів у державному і відомчому арбітражах колишнього СРСР та республік, що входили до його складу.

За суддею, звільненим у відставку, зберігається звання судді та гарантії недоторканності, встановлені для судді до його виходу у відставку.

Відставка судді може бути припинена у разі:

1) повторного обрання на посаду судді;

2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину;

3) припинення його громадянства;

4) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;

5) його смерті.

Законодавство передбачає, що суддя у відставці до досягнення ним пенсійного віку має право отримувати щомісячне довічне грошове утримання (ч. 1 ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Щомісячне довічне грошове утримання виплачується судді у розмірі 80 % грошового утримання судді, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, який працює на відповідній посаді.

При досягненні таким суддею пенсійного віку за ним зберігається право на одержання щомісячного довічного грошового утримання або, за його вибором, може бути призначена пенсія.

Суддя, який вийшов у відставку, після досягнення чоловіками віку 62 роки, жінками — пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», має право на призначення пенсії відповідно до умов, передбачених ст. 37 Закону України «Про державну службу».

До досягнення 62 років право на пенсію за віком або щомісячне довічне грошове утримання мають чоловіки 1955 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років — які народилися по 31 грудня 1952 р.; 60 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; 61 рік — які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; 61 рік 6 місяців — які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

Жінки, які народилися після 31 березня 1961 р. зможуть вийти на пенсію за віком тільки після досягнення 60 років, у іншому разі пенсійний вік для них обчислюється у порядку ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування», про що вже йшлося вище.

Умовами призначення пенсії суддям відповідно до ст. 37 Закону України «Про державну службу», окрім досягнення вищезазначеного пенсійного віку, є також наявність страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом 1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбачений абзацом першим ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», становить для чоловіків — 35 років, для жінок — 30 років), у тому числі стажу роботи на посаді судді не менше як 10 років, та необхідність на час досягнення зазначеного віку працювати на посаді судді. Особи, які мають не менше 20 років стажу роботи на посаді судді, досягли вищезазначеного віку і мають передбачений законодавством страховий стаж, мають право на пенсію незалежно від місця роботи на час виникнення права на пенсію.

Пенсія суддям призначається в розмірі 80 % грошового утримання судді, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; особам, які на час звернення за призначенням пенсії не перебувають на посаді судді, — у розмірі 80 % грошового утримання нині працюючого судді на відповідній посаді, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Суддя, визнаний інвалідом I або II групи в період перебування на посаді судді, за наявності стажу роботи на посаді судді не менше 10 років, а також суддя з числа інвалідів I або II групи незалежно від часу встановлення йому інвалідності за наявності не менше 10 років стажу роботи на посаді судді, якщо безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії він перебував на посаді судді, має право на призначення пенсії по інвалідності в розмірі 80 % грошового утримання судді за наявності страхового стажу, встановленого для призначення пенсії по інвалідності відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Пенсія по інва-

лідності призначається незалежно від причини інвалідності за умови звільнення з посади судді.

Якщо суддя повторно обраний на посаду судді, виплата пенсії по інвалідності припиняється на період до подання у відставку або до досягнення ним граничного віку перебування на посаді судді.

Якщо судді — інваліду I або II групи встановлено III групу інвалідності, то в разі наступного визнання його інвалідом I або II групи, право на отримання раніше призначеної пенсії поновлюється з дня встановлення I або II групи інвалідності за умови, що після припинення виплати пенсії минуло не більше п'яти років. У такому самому порядку визначається право на отримання пенсії по інвалідності суддям, яким така пенсія не була призначена у зв'язку з продовженням перебування на посаді судді.

Максимальний розмір щомісячного довічного грошового утримання (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

У разі зміни розміру грошового утримання діючих суддів Конституційного Суду України відповідно здійснюється перерахунок раніше призначеного щомісячного довічного грошового утримання чи пенсії. Перерахунок щомісячного довічного грошового утримання чи пенсії здійснюється з усієї суми заробітної плати діючих суддів Конституційного Суду України з дня виникнення права на відповідний перерахунок.

Пенсія суддям у відставці в частині, що не перевищує розміру пенсії із солідарної системи, що призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», виплачується за рахунок коштів Пенсійного фонду України. Частина пенсії, що перевищує цей розмір, виплачується за рахунок коштів Державного бюджету України. Довічне грошове утримання суддям виплачується органами Пенсійного фонду України за рахунок коштів Державного бюджету України.

Виплата щомісячного довічного грошового утримання на період роботи на посадах, які дають право на його призначення або право на призначення пенсії в порядку та на умовах, передбачених законами України «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про статус народного депутата України», «Про державну

службу», припиняється. На цей період призначається і виплачується пенсія на загальних підставах відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Судді, який вийшов у відставку, виплачується вихідна допомога у розмірі 10 місячних заробітних плат за останньою посадою (ст. 136 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У разі якщо суддя, відставка якого була припинена у зв'язку з повторним обранням на посаду, знову подасть заяву про відставку, виплата вихідної допомоги не здійснюється.

Припинення відставки судді є підставою для припинення виплати йому щомісячного довічного грошового утримання, що було нараховане у зв'язку з відставкою. У разі припинення відставки судді у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком щодо нього за вчинення умисного злочину, пенсія судді нараховується на загальних підставах.

У разі смерті судді під час перебування на посаді судді за наявності стажу роботи на посаді судді не менше 10 років непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні (при цьому дітям — незалежно від того, чи були вони на утриманні судді), призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника на одного непрацездатного члена сім'ї у розмірі 70 % грошового утримання померлого судді, а на двох і більше членів сім'ї — 90 % грошового утримання померлого судді.

Порядок звернення та перелік документів, необхідних для призначення довічного грошового утримання суддям у відставці передбачено Порядком подання документів для призначення і виплати щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного фонду України¹, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 25 січня 2008 р. № 3-1.

Заява про призначення щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці подається до уповільнень Пенсійного фонду України у районах, містах, районах у містах за місцем проживання (реєстрації) судді через уповноважену особу суду за останнім місцем роботи.

Щомісячне довічне утримання призначається з дня, наступного після відрахування судді зі штату суду, в тому числі у відставку за станом здоров'я, що перешкоджає продовженню виконання обов'язків, та припинення виплати щомісячного грошового утримання працюючому судді, якщо звернення за призначенням щомісячного довічного

¹ Офіційний вісник України. — 2008. — № 21. — Ст. 617.

утримання відбулося не пізніше трьох місяців з дня відрахування судді зі штату суду.

У разі звернення пізніше трьох місяців з дня відрахування судді зі штату суду щомісячне довічне утримання призначається з дня звернення.

Днем звернення за призначенням щомісячного довічного утримання вважається день приймання місцевим управлінням Пенсійного фонду України письмової заяви та всіх необхідних документів, а в разі пересилання заяви і документів поштою — дата, що зазначена на поштовому штампелі місця відправлення заяви.

До заяви про призначення щомісячного довічного утримання судді у відставці мають бути додані такі документи:

- копія акта Верховної Ради України або Президента України про звільнення судді у зв'язку з поданням заяви про відставку;
- наказ про відрахування судді зі штату суду та припинення виплати щомісячного грошового утримання працюючому судді;
- відомості про місце проживання (реєстрації) судді у відставці;
- документи про стаж, що визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637¹. За період роботи, починаючи з 1 січня 2004 р., відділ персоналізованого обліку органу, що призначає пенсію, надає довідку з бази даних системи персоналізованого обліку;
- довідка про заробітну плату для обчислення щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці;
- розрахунок стажу судді, який дає право на відставку та отримання щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці;
- довідка податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера (оригінал довідки повертається). Особи, які через свої релігійні переконання відмовились від прийняття ідентифікаційного номера, офіційно повідомили про це відповідні державні органи та мають відмітку в паспорті, подають копію сторінки паспорта з відміткою про те, що особа має право здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера;
- копії посвідчень: учасника війни; учасника бойових дій; інваліда війни; особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про ста-

¹ Порядок підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1993 р. № 637 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05>

тус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (для підвищення щомісячного довічного утримання згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»);

— документи, що підтверджують наявність особливих заслуг перед Батьківщиною, передбачених ст. 11 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ст. 8 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» (за наявності) (оригінали документів повертаються).

Порядок подання та перелік документів, необхідних для призначення пенсії суддям, передбачено Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Порядок), затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України, «Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 25 листопада 2005 р. № 22-1, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2005 р. за № 1566/11846¹.

Для призначення пенсії суддя може звернутися із заявою про призначення пенсії до управління Пенсійного фонду України за місцем проживання (реєстрації) як особисто або через законного представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, так і, у разі виходу на пенсію з посади судді, через уповноважену посадову особу суду за останнім місцем роботи.

За призначенням пенсії суддя може звернутися в будь-який час після виникнення права на пенсію, але не раніше, ніж за місяць до досягнення пенсійного віку.

Для призначення пенсії, крім заяви, суддя повинен подати такі документи:

- 1) довідку податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера заявнику. За документ, що засвідчує відсутність у заявника ідентифікаційного номера для осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття ідентифікаційного номера, офіційно повідомили про це відповідні державні органи та мають відмітку у паспорті, береться копія сторінки паспорта з відміткою про

¹ Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05>

те, що особа має право здійснювати будь-які платежі без ідентифікаційного номера;

2) документи про стаж, що визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637. За період роботи, починаючи з 1 січня 2004 р., відділ персоніфікованого обліку місцевого управління Пенсійного фонду України додає довідку із бази даних системи персоніфікованого обліку;

3) дані про заробітну плату нині працюючого судді на посаді, що дає право на пенсію — надаються відділом персоніфікованого обліку управління Пенсійного фонду України за місцем звернення;

4) документи про місце проживання (реєстрації) судді. Такими документами визнаються паспорт або довідка уповноважених органів з місця проживання (реєстрації), у тому числі органів місцевого самоврядування;

5) копія акта Верховної Ради України або Президента України про звільнення судді у зв'язку з поданням заяви про відставку;

6) наказ про відрахування судді зі штату суду та припинення виплати щомісячного грошового утримання працюючому судді.

У разі якщо суддя належить до кола осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», або має особливі заслуги перед Батьківщиною чи перед Україною, подаються документи, що підтверджують наявність особливих заслуг перед Батьківщиною.

До заяви про призначення пенсії по інвалідності додаються такі самі документи, як зазначалося вище, а управління Пенсійного фонду додає до заяви одержану ним від МСЕК виписку з акта огляду МСЕК.

До заяви про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника додаються такі документи:

1) документи про стаж, що визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637. За період роботи, починаючи з 1 січня 2004 р., відділ персоніфікованого обліку місцевого управління Пенсійного фонду України додає довідку із бази даних системи персоніфікованого обліку;

2) дані по заробітній платі померлого годувальника з урахуванням усіх доплат та надбавок;

3) документи, що підтверджують, що померлий годувальник перебував на посаді судді. У разі звільнення судді з посади у зв'язку з поданням заяви про відставку подається копія акта Верховної Ради України або Президента України про звільнення судді у зв'язку з поданням заяви про відставку та наказ про відрахування судді зі штату суду та припинення виплати щомісячного грошового утримання працюючому судді;

4) довідка податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера померлому судді (подається у разі, якщо особа, яка звернулася із заявою про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, має такий документ);

5) свідоцтво про народження або паспорт особи, якій призначається пенсія;

6) довідка про склад сім'ї померлого судді та копії документів, що засвідчують родинні стосунки члена сім'ї з померлим годувальником. За документ, що засвідчує родинні стосунки, приймаються паспорт, свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб, довідки про склад сім'ї, а також рішення суду;

7) свідоцтво органу реєстрації актів громадянського стану (РАГСу) про смерть судді або рішення суду про визнання його безвісно відсутнім;

8) документи про вік померлого годувальника при відсутності таких даних у свідоцтві про смерть чи рішенні суду про визнання годувальника безвісно відсутнім;

9) довідки загальноосвітніх навчальних закладів системи загальної середньої освіти, професійно-технічних, вищих навчальних закладів про те, що дитина померлого судді навчається за денною формою навчання;

10) довідка про те, що чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків, дід, баба, брат чи сестра померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого с до досягнення нею (ними) 8 років. Такими документами вважаються довідки уповноважених органів з місця проживання (реєстрації), у тому числі органів місцевого самоврядування (при відсутності зазначеного документа й неможливості його одержання факт здійснення догляду може встановлюватись у судовому порядку), а також довідка органу, що признає допомогу, про вид отриманої допомоги та період її одержання;

11) документи про місце проживання (реєстрації) — паспорт або довідка уповноважених органів з місця проживання (реєстрації), у тому числі органів місцевого самоврядування;

12) документ про перебування членів сім'ї (крім дітей) на повному утриманні судді чи одержання від нього допомоги, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування. Документом, що засвідчує факт перебування на утриманні непрацевдатних членів сім'ї, є довідка житлово-експлуатаційних або інших організацій з місця проживання (реєстрації) або довідка органів місцевого самоврядування про перебування на повному утриманні померлого судді чи одержання від померлого годувальника допомоги, яка була постійним і основним джерелом засобів до існування, або про спільне проживання з годувальником на момент його смерті.

Орган, що призначає пенсію, додає до заяви одержані ним від МСЕК виписки з актів огляду в МСЕК дорослих членів сім'ї, яким право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника надається внаслідок їх інвалідності. Для осіб, які визнані інвалідами з дитинства після досягнення 18-річного віку, додається висновок МСЕК про час настання інвалідності.

Особа, яка звертається за пенсією (незалежно від виду пенсії), повинна пред'явити паспорт (або інший документ, що засвідчує цю особу, місце її проживання (реєстрації) та вік). Для неповнолітніх дітей, які не мають паспорта, документом, який засвідчує вік, є свідоцтво про народження.

Документи, необхідні для призначення щомісячного довічного утримання або пенсії, подаються в оригіналах і копіях, засвідчених уповноваженою особою чи управлінням Пенсійного фонду України за місцем звернення, або в установленому законодавством порядку. Оригінали документів повертаються.

Документи про стаж, вік та заробітну плату подаються тільки в оригіналах. У разі якщо підтвердженням стажу є трудова книжка, подається копія з неї, засвідчена уповноваженою особою або органом, що призначає щомісячне утримання або пенсію.

Не пізніше 10 днів після надходження заяви з потрібними для призначення щомісячного довічного утримання або пенсії документами управління Пенсійного фонду України розглядає подані документи та приймає рішення про призначення щомісячного довічного утримання чи пенсії або відмову в їх призначенні.

Документом, що підтверджує призначення пенсії судді, є пенсійне посвідчення, що видається органом, який призначає пенсії, відповідно до Порядку обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в Пенсійному фонді України та його органах, затверджене

ного постановою правління Пенсійного фонду від 25 березня 2004 р. № 4-1¹.

У разі прийняття місцевим управлінням Пенсійного фонду України рішення про відмову в призначенні пенсії або її перерахунку, зарахуванні до страхового стажу окремих періодів, порушення строків і заниження розмірів пенсії, суддя, який вийшов у відставку, а в разі смерті судді — члени його сім'ї, які мають право на призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника, мають право оскаржити таке рішення чи дії місцевого управління Пенсійного фонду України до органу Пенсійного фонду України вишого рівня або безпосередньо до суду.

Процедуру подання та розгляду скарг на рішення про призначення, перерахунок, відмову в призначенні, перерахунку, переведенні з одного виду пенсії на інший, виплаті пенсій, прийнятті органами Пенсійного фонду визначає Порядок розгляду скарг на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення, затверджений постановою правління Пенсійного фонду України від 12 жовтня 2007 р. № 18-6².

2.5. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в Україні

Умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі, передбачає Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (далі — Закон) від 9 квітня 1992 р. № 2262³.

Відповідно до ст. 1 цього Закону *особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом при наявності встановленої цим Законом вислуги на військовій службі мають право на довічну пенсію за вислугу років.*

Військовослужбовці, які стали інвалідами за умов, передбачених цим Законом, набувають право на пенсію по інвалідності. Члени

¹ Порядок обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в Пенсійному фонді України та його органах, затверджений постановою правління Пенсійного фонду від 25 березня 2004 р. № 4-1 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0427-04>

² Порядок розгляду скарг на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення // Офіційний вісник України. — 2010. — № 90. — Ст. 3189.

³ Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квітня 1992 р. № 2262 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2262-12>

сімей військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника.

З числа військовослужбовців право на пенсійне забезпечення мають:

– особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом;

– особи з числа військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань, Національної гвардії України, Прикордонних військ України;

– громадяни інших держав із числа військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства цих держав, які постійно проживають в Україні, і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, їх пенсійне забезпечення здійснюється згідно із законодавством держави, на території якої вони проживають;

– особи із числа військовослужбовців строкової служби та члени сімей осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, у передбачених цим Законом випадках.

Військовослужбовцям, які мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років, пенсія призначається і виплачується тільки після звільнення зі служби.

У разі повторного прийняття на військову службу пенсіонера з числа військовослужбовців виплата пенсії на час служби припиняється. При наступному звільненні зі служби виплата пенсії здійснюється з урахуванням загальної вислуги років на день останнього звільнення.

Військовослужбовцям пенсія по інвалідності, а членам їх сімей пенсія в разі втрати годувальника призначаються незалежно від тривалості служби.

Особам, звільненим з військової служби може призначатися (за їх бажанням) пенсія на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». При цьому для обчислення пенсій враховуються всі види грошового забезпечення, що отримували зазначені особи перед звільненням зі служби.

На підставах, установлених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», призначаються також пенсії особам, звільненим з військової служби, позбавленим військових або спеціальних звань (у тому числі під час перебування їх у запасі або у відставці), а також звільненим зі служби у зв'язку із засуджен-

ням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, та членам їх сімей.

Особам, звільненим з військової служби, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та поновленим у військовому (спеціальному) званні, крім осіб, звільнених зі служби у зв'язку із засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, пенсія призначається на умовах і за нормами, встановленими цим Законом, якщо вони на день позбавлення військового (спеціального) звання мали право на пенсію за вислугу років або по інвалідності.

Пенсія за вислугу років військовослужбовцям призначається:

а) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом незалежно від віку, якщо вони звільнені зі служби: по 30 вересня 2011 р. і на день звільнення мають вислугу 20 років і більше; з 1 жовтня 2011 р. по 30 вересня 2012 р. і на день звільнення мають вислугу 20 календарних років та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2012 р. по 30 вересня 2013 р. і на день звільнення мають вислугу 21 календарний рік і більше; з 1 жовтня 2013 р. по 30 вересня 2014 р. і на день звільнення мають вислугу 21 календарний рік та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2014 р. по 30 вересня 2015 р. і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2015 р. по 30 вересня 2016 року і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2016 р. по 30 вересня 2017 р. і на день звільнення мають вислугу 23 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2017 р. по 30 вересня 2018 р. і на день звільнення мають вислугу 23 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2018 р. по 30 вересня 2019 р. і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2019 року по 30 вересня 2020 року і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2020 р. або після цієї дати і на день звільнення мають вислугу 25 календарних років і більше;

б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом в разі досягнення ними на день звільнення зі служби 45-річного віку за наявності у них страхового стажу 25 років і більше, з яких не менше ніж 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба;

в) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрак-

том при досягненні 45-річного віку і за наявності в них вислуги 20 календарних років і більше, які звільняються з військової служби відповідно до Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей»;

г) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, які займали посади льотної служби та плаваючої служби підводних човнів Збройних Сил не менше 20 років, незалежно від віку в разі, якщо вони мають на день звільнення зі служби вислугу 20 років і більше.

Особам, які є інвалідами війни, пенсія призначається незалежно від віку.

Особам, звільненим з військової служби, до вислуги років для призначення пенсії за вислугу років зараховується:

а) військова служба;

б) служба в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції, Державній кримінально-виконавчій службі України на посадах начальницького і рядового складу з дня призначення на відповідну посаду;

в) час роботи в органах державної влади, органах місцевого самоврядування або сформованих ними органах, на підприємствах, в установах, організаціях і у вищих навчальних закладах із залишенням на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України;

г) час виконання депутатських повноважень із залишенням на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України;

г) час перебування під вартою та час відбуття покарання в місцях позбавлення волі особами, які мають право на пенсію за цим Законом, безпідставно притягнутими до кримінальної відповідальності, безпідставно репресованими та згодом реабілітованими;

д) час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового тримання осіб, у тому числі дітей, які були насильно вивезені з тимчасово окупованої території колишнього Союзу РСР у

період Великої Вітчизняної війни та які після звільнення з цих місць були призвані або прийняті на військову службу, службу до органів внутрішніх справ, якщо за час перебування в зазначених місцях примусового тримання ними не було вчинено злочину проти миру і людства;

е) час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію за цим Законом, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства;

є) час роботи в судових органах та органах прокуратури осіб, які працювали на посадах суддів, прокурорів, слідчих і перебувають на військовій службі або службі в органах і військових формуваннях Служби безпеки України, службі в органах внутрішніх справ, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України на посадах офіцерського та начальницького складу;

ж) військова служба у збройних силах, органах внутрішніх справ, органах державної безпеки держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав та інших військових формуваннях, створених законодавчими органами цих держав, Об'єднаних Збройних Силах Співдружності Незалежних Держав. Вислуга років (у тому числі на пільгових умовах) у цьому випадку обчислюється в порядку, встановленому законодавством держав—учасниць Співдружності Незалежних Держав, на території яких військовослужбовці проходили військову службу, службу в органах внутрішніх справ, органах державної безпеки, якщо інше не встановлено відповідними міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

з) час роботи в державних органах у разі переходу на військову службу в органи і військові формування Служби безпеки України, Управління державної охорони України, органи внутрішніх справ, державну пожежну охорону, Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України, органи і підрозділи цивільного захисту, податкову міліцію або Державну кримінально-виконавчу службу України на посади офіцерського та начальницького складу згідно з переліками посад, затверджуваними відповідно Службою безпеки України, Управлінням державної охорони України, Міністерством внутрішніх справ України, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державною податковою адміністрацією України та Державним департаментом України з питань виконання покарань;

и) час перебування на посадах службовців Державної кримінально-виконавчої служби України, у підрозділах професійної (невоєнізованої) пожежної охорони, які в подальшому були переведені в категорію посад, що заміщуються рядовим і начальницьким складом за переліком посад і на умовах, які визначаються Державним департаментом України з питань виконання покарань та Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи;

і) час проходження військової служби за межами України в порядку військового співробітництва або у складі Миротворчих Сил ООН відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

До вилучення років особам офіцерського складу додатково зараховується час навчання (незалежно від форми навчання) у цивільних вищих навчальних закладах, а також в інших навчальних закладах, після закінчення яких присвоюється офіцерське (спеціальне) звання, до вступу на військову службу в межах до 5 років із розрахунку один рік навчання за шість місяців служби.

При призначенні пенсій особам з числа військовослужбовців враховуються тільки повні роки вилучення років або страхового стажу без округлення фактичного розміру вилучення років чи страхового стажу в бік збільшення.

Вилучення років для призначення пенсії у разі поновлення виплати пенсії після перерви в її одержанні, яка була раніше обчислена особі, яка мала право на пенсію за цим Законом, відповідно до законодавства, що діяло на день попереднього звільнення цієї особи зі служби, перегляду не підлягає.

Порядок обчислення вилучення років та визначення пільгових умов призначення пенсій військовослужбовцям встановлюється постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок обчислення вилучення років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей» від 17 липня 1992 р. № 393¹.

¹ Про порядок обчислення вилучення років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393-92-п>

Обчислення вилучення років для призначення пенсії здійснюється, як правило, за послужним списком особової справи військовослужбовця.

Пенсія за вилучення років військовослужбовцям призначається в таких розмірах:

а) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, які мають вилучення 20 років і більше: за вилучення 20 років — 50 %, а звільненим у відставку за віком або за станом здоров'я — 55 % відповідних сум грошового забезпечення; за кожний рік вилучення понад 20 років — 3 % відповідних сум грошового забезпечення;

б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, які мають страховий стаж 25 років і більше, з яких не менше 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба: за страховий стаж 25 років — 50 % і за кожний повний рік стажу понад 25 років — 1 % відповідних сум грошового забезпечення;

в) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, які звільняються з військової служби на умовах Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються зі служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей»: за вилучення 20 років — 50 % відповідних сум грошового забезпечення із збільшенням цього розміру на 3 % за кожний повний рік вилучення понад 20 років, але не більше ніж 65 % відповідних сум грошового забезпечення.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про збільшення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»¹ від 23 квітня 2012 р. № 355 передбачено підвищення пенсій для військовослужбовців. Так, з 1 липня 2012 р. підвищення до пенсій, призначених до зазначеної дати відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», крім пенсій, призначених військовослужбовцям строкової служби та членам їх сімей, у розмірі 11 відсотків пенсій, обчислених відповідно до статей 13, 21 і 36 вказаного Закону, збільшивши

¹ Про збільшення розмірів пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2012 р. № 355 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/355-2012-п>

його з 1 вересня 2012 р. до 23 відсотків та з 1 січня 2013 р. до 35 відсотків.

При цьому розміри пенсій, обчислені відповідно до Закону з урахуванням доплат до попередніх розмірів пенсій згідно з п. 4 Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»¹, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 р. № 45, та підвищень, не можуть перевищувати розміри пенсій, обчислені відповідно до Закону виходячи з грошового забезпечення, встановленого постановою Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб»² від 7 листопада 2007 р. № 1294, за відповідними посадами військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу станом на 1 квітня 2012 р.

Максимальний розмір пенсії не повинен перевищувати 80 % відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до категорії 1, — 100 %, до категорії 2 — 95 %.

Мінімальний розмір пенсії за вислугу років військовослужбовцям встановлюється у розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

До пенсії за вислугу років та пенсії по інвалідності, що призначається особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом **нараховується надбавка та допомога:**

а) надбавка непрацюючим пенсіонерам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, що належать до осіб, які забезпечуються пенсією в разі втрати годувальника, — на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 50 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. При цьому надбавка нараховується тільки на тих членів сім'ї, які не одержують пенсійні

¹ *Порядок* проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 р. № 45 // Офіційний вісник України. — 2008 р. — № 12. — Ст. 301

² *Про упорядкування* структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : постанова КМ України від 7 листопада 2007 р. № 1294 // Офіційний вісник України, 2007 р. — № 867. — Ст. 3148; 2010 р., № 97 — Ст. 454

виплати із солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, допомогу на дітей одиноким матерям. За наявності права одночасно на пенсію, зазначені види допомоги і надбавку на непрацездатного члена сім'ї до пенсії за вислугу років за вибором пенсіонера може бути призначено пенсію, державну соціальну допомогу або нараховано на цього члена сім'ї надбавку. За наявності в сім'ї двох або більше пенсіонерів кожний непрацездатний член сім'ї, який перебуває на їх спільному утриманні, враховується для нарахування надбавки тільки одному з пенсіонерів за їх вибором;

б) державна соціальна допомога на догляд інвалідам I групи внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби, або внаслідок трудового каліцтва, професійного чи загального захворювання, або одиноким пенсіонерам, які за висновком лікарсько-консультативної комісії потребують догляду, у порядку і на умовах, передбачених Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»;

в) надбавка особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, у порядку і на умовах, передбачених ст. 16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», а особам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, — у порядку і на умовах, передбачених ст. 9 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні».

Надбавки та допомога можуть нараховуватися одночасно.

Пенсія по інвалідності особам, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», призначається в разі якщо інвалідність настала в період проходження ними служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби або якщо інвалідність настала пізніше тримісячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію за цим Законом, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства.

Залежно від причини інвалідності виділяють такі категорії:

а) **інваліди війни** — при настанні інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєни або з участю у бойових діях у мирний час, а також інші особи, зазначені у ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

б) **інші інваліди з числа військовослужбовців** — при настанні інвалідності внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби.

Пенсія по інвалідності військовослужбовцям призначається в таких розмірах:

а) інвалідам війни I групи — 100 %, II групи — 80 %, III групи — 60 % відповідних сум грошового забезпечення;

б) іншим інвалідам I групи — 70 %, II групи — 60 %, III групи — 40 % відповідних сум грошового забезпечення.

Мінімальний розмір пенсій по інвалідності не може бути меншим:

а) інвалідам війни з числа солдатів і матросів строкової служби I групи — 120 %, II групи — 110 %, III групи — 105 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

б) іншим інвалідам з числа солдатів і матросів строкової служби I групи — 110 %, II групи — 105 %, III групи — 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

в) інвалідам з числа ефрейторів (старших солдатів) і сержантів, старших матросів і старшин строкової служби — 110 %, з числа прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом — 120 %, а з числа осіб офіцерського складу — 130 % відповідних мінімальних розмірів пенсій, передбачених для інвалідів з числа солдатів і матросів строкової служби.

У разі наявності у інваліда з числа осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом необхідної для призначення пенсії за вислугу років вислуги років, пенсія по інвалідності може призначатися їм у розмірі пенсії за вислугу років відповідно до вислуги.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям призначаються на весь час інвалідності, встановленої медико-соціальною експертною комісією, а інвалідам, які досягли пенсійного віку (60 років для чоловіків та жінок) — довічно.

Пенсії в разі втрати годувальника сім'ям військовослужбовців призначаються, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби, а сім'ям пенсіонерів з числа цих військовослужбовців — якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати. При цьому сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, які перебували на їх утриманні.

Незалежно від перебування на утриманні годувальника пенсія призначається: непрацездатним дітям; непрацездатним батькам і дружині (чоловікові), якщо вони після смерті годувальника втратили джерело засобів до існування, а також непрацездатним батькам і дружині (чоловікові) військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження служби або пізніше внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, що мали місце під час служби.

Батьки військовослужбовців, які загинули (померли) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, отриманих при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням міжнародного обов'язку, мають право на призначення дострокової пенсії за віком, після досягнення чоловіками 55 років, жінками — 50 років, за наявності страхового стажу не менше 25 років — для чоловіків і не менше 20 років — для жінок.

До непрацездатних членів сім'ї належать:

а) діти, брати, сестри та онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років. При цьому братам, сестрам та онукам право на пенсію надається у тих випадках, якщо у них немає працездатних батьків;

б) батьки та дружина (чоловік), якщо вони досягли пенсійного віку або є інвалідами;

в) батьки та дружини (якщо вони не взяли повторний шлюб) військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти в період проходження служби або померли після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням інтернаціонального обов'язку, мають право на пенсію не раніш як за 5 років до досягнення пенсійного віку або якщо вони є інвалідами.

Відповідне зниження пенсійного віку жінкам застосовується до завершення періоду збільшення віку виходу на пенсію до 1 січня 2022 р.;

г) дід і бабуся — при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати;

д) дружина (чоловік) або один з батьків чи дід, бабуся, брат або сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо вона (він) зайнята доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8-річного віку, і не працює.

Дружина (чоловік) годувальника — інваліда війни, померлого внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків), має право на пенсію в разі втрати годувальника незалежно від того, працює вона (він) чи ні.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військово-навчальних закладів та навчальних закладів органів внутрішніх справ і державної пожежної охорони), стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23-річного віку.

У разі смерті особи з числа військовослужбовців, яка загинула (померла) при виконанні службових обов'язків під час проходження військової служби внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаного під час виконання цих обов'язків, і були посмертно нагороджені державними нагородами України або колишнього Союзу РСР, непрацездатні члени сім'ї такої особи, які мають право на пенсію в разі втрати годувальника, мають право на встановлення до пенсії надбавки за умов та в розмірах, що встановлюються Законом України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною».

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються в таких розмірах:

а) членам сімей військовослужбовців, які померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи або виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок

захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях та підпільних організаціях і групах, визнаних такими законодавством України, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи участю у бойових діях у мирний час — 40 % заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї. В таких же розмірах, незалежно від причини смерті годувальника, обчислюється пенсія членам сімей померлих інвалідів війни та членам сімей, до складу яких входять діти, які втратили обох батьків;

б) сім'ям військовослужбовців, які померли внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби, — 30 % заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї.

Пенсія в разі втрати годувальника, що призначається членам сімей військовослужбовців, не може бути нижчою розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Пенсія у разі втрати годувальника ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», підвищується в порядку і на умовах, передбачених цим Законом.

Пенсія в разі втрати годувальника встановлюється на весь період, протягом якого член сім'ї померлого вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку — довічно.

Усі види пенсій, що призначені відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», додатково підвищуються пенсіонерам, які зазнали політичних репресій і в подальшому були реабілітовані, — на 50 %, а членам їх сімей, яких було примусово переселено, — на 25 % мінімальної пенсії за віком.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Особам рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу, які мають право на пенсію за Законом «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та звільняються зі служби за станом здоров'я, виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 50 % місячного грошового забезпечення

за кожний повний календарний рік служби. У разі звільнення зі служби за віком, у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів, закінченням строку контракту, систематичним невиконанням умов контракту командуванням одноразова грошова допомога в розмірі 50 % місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби виплачується за наявності вислуги 10 років і більше.

Особам рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу при звільненні зі служби за власним бажанням, через сімейні обставини або інші поважні причини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, які мають вислугу 10 років і більше виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 25 % місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби.

У разі повторного звільнення військовослужбовця зі служби одноразова грошова допомога виплачується за період його календарної служби з дня останнього зарахування на службу без урахування періоду попередньої служби, за винятком тих осіб, які при попередньому звільненні не набули права на отримання такої грошової допомоги.

Особам рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу при звільненні зі служби за службовою невідповідністю, у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем чи у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, одноразова грошова допомога не виплачується.

Призначення і виплата пенсій військовослужбовцям здійснюються органами Пенсійного фонду України.

Питання щодо подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій військовослужбовцям, крім пенсій військовослужбовцям строкової служби та членам їх сімей, регулюються Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 30 січня 2007 р. № 3-1 (далі — Порядок № 3-1)¹.

Відповідно до п. 1 Порядку № 3-1 заяви про призначення пенсії за вислугу років та пенсії по інвалідності особами, звільненими з війсь-

¹ Про внесення змін до Постанови правління Пенсійного фонду України від 30.01.2007 р. № 3-1 // Постанова правління Пенсійного фонду України від 07.02.2012 р. № 3-1 / Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 лютого 2012 р. за № 326/20639.

кової служби, та особами, які мають право на пенсійне забезпечення відповідно до міжнародних договорів у галузі пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, подаються до головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі через уповноважені структурні підрозділи Міністерства оборони України.

Заяви про призначення пенсії у разі втрати годувальника подаються членами сім'ї померлого годувальника, якому на момент смерті не було призначено пенсію, до головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі через уповноважені структурні підрозділи Міністерства оборони України. У такому самому порядку подаються заяви про призначення пенсії у разі втрати годувальника членами сім'ї померлого годувальника, які мають право на пенсійне забезпечення відповідно до міжнародних договорів у галузі пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, а також у разі відсутності в органах, що призначають пенсії, пенсійної справи померлого годувальника.

Якщо померлому годувальнику вже було призначено пенсію, заява про призначення пенсії у разі втрати годувальника подається до органу, що призначає пенсії.

У разі якщо особа, якій призначається пенсія у разі втрати годувальника, є неповнолітньою або недієздатною, заява про призначення пенсії подається законними представниками за місцем їх проживання.

Заява про переведення з одного виду пенсії на інший, про перерахунок пенсії подається до органу, що призначає пенсію, заявником за місцем проживання, а при необхідності — його законним представником за місцем його проживання.

Заява про виплату недоодержаної пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера подається членом його сім'ї до органів, що призначають пенсію, за місцем перебування на обліку померлого пенсіонера. Заяви для виплати одноразової грошової допомоги подаються заявниками безпосередньо до органів, які призначають пенсії.

Днем звернення за призначенням пенсії є день подання до відповідного органу, що призначає пенсії, письмової заяви про призначення пенсії з усіма необхідними для вирішення цього питання документами, а в разі пересилання заяви і документів поштою — дати їх відправлення.

У разі якщо до заяви про призначення пенсії додані не всі необхідні документи, заявнику (посадовій особі уповноваженого структурного підрозділу) роз'яснюється, які документи слід надати додатково.

При поданні документів до закінчення тримісячного терміну з дня отримання роз'яснення днем звернення за призначенням пенсії вважається день подання заяви або дата відправлення документів поштою.

Пенсії військовослужбовцям призначаються в такі строки:

а) військовослужбовцям строкової служби — з наступного дня після виписки з госпіталю, але не раніше ніж з наступного дня після звільнення з військової служби, якщо встановлення інвалідності медико-соціальною експертною комісією і звернення за пенсією відбулися не пізніше ніж через три місяці з наступного дня після виписки з госпіталю або з наступного дня після звільнення з військової служби, а сім'ям військовослужбовців строкової служби та пенсіонерів із числа цих військовослужбовців — з дня смерті годувальника або виникнення права на пенсію, але не більш як за 12 місяців перед зверненням за пенсією. Батькам або дружині (чоловікові) зазначених військовослужбовців і пенсіонерів, які набули право на пенсію в разі втрати годувальника, пенсія призначається з дня звернення за пенсією;

б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби і військової служби за контрактом, які мають право на пенсію за вислугу років відповідно до пунктів «а» та «в» ст. 12 цього Закону, — з наступного дня після звільнення зі служби, але не раніше того дня, по який їм сплачено грошове забезпечення, а членам сімей зазначених осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, а також пенсіонерів з їх числа — з дня смерті годувальника, але не раніше того дня, по який йому сплачено грошове забезпечення або пенсію, крім випадків призначення їм пенсій з більш пізніх строків. Особам, які мають право на пенсію за цим Законом, які визнані інвалідами до закінчення трьох місяців з дня звільнення їх зі служби внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію за цим Законом, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства, пенсія призначається з наступного дня після звільнення їх зі служби, але не раніше того дня, по який їм сплачено грошове забезпечення;

в) особам, які мають право на пенсію за вислугу років відповідно до пункту «б» ст. 12 цього Закону, — з наступного дня після звільнення зі служби;

г) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби і військової служби за контрактом, поновленим у військовому (спеціальному) званні, — з дня поновлення;

г) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби і військової служби за контрактом, які звільнені зі служби у зв'язку із засудженням за умисний злочин без позбавлення військового (спеціального) звання з правом на пенсію за вислугу років, — з дня звернення за пенсією;

д) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби і військової служби за контрактом, які визнані інвалідами після закінчення трьох місяців з дня звільнення їх зі служби чи внаслідок нещасного випадку або захворювання, що мали місце після звільнення їх зі служби, — з дня встановлення їм інвалідності;

е) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби і військової служби за контрактом, які набули право на пенсію за цим Законом у зв'язку із внесенням зміни в раніше виданий наказ або інший розпорядчий акт про оголошення їх вислуги років для призначення пенсії та звільнення зі служби, — з дня підписання наказу або іншого розпорядчого акта відповідною посадовою особою про внесення цієї зміни.

Членам сімей осіб офіцерського складу, прапорщиків і мічманів, військовослужбовців надстрокової служби і військової служби за контрактом та пенсіонерів з їх числа, які набули право на пенсію після смерті годувальника, — з дня виникнення права на пенсію, а батькам або дружині (чоловікові), які набули право на пенсію у разі втрати годувальника, — з дня звернення за пенсією.

Пенсія за минулий час при несвоєчасному зверненні призначається з дня виникнення права на пенсію, але не більш як за 12 місяців перед зверненням за пенсією.

Для призначення пенсії за вислугу років і по інвалідності подаються такі документи: заява про призначення пенсії (додаток 4)¹; грошовий атестат, або довідка про розмір грошового забезпечення, і довідка про додаткові види грошового забезпечення, які заявник отримував протягом останніх 24 місяців підряд перед місяцем звільнення з військової служби; військово-медичні документи про стан здоров'я звільне-

¹ Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова правління Пенсійного фонду України № 22-1 від 25.11.2005 р. / Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2005 р. за № 1566/11846.

ної особи (за винятком осіб, які не проходили військово-лікарську комісію); документи про страховий стаж (при призначенні пенсії згідно з пунктом «б» ст. 12 вказаного Закону); довідка МСЕК про визнання особи інвалідом; копія довідки податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера заявнику; довідка ВАТ «Ощадбанк» або інший документ, що підтверджує відкриття рахунку, назву та номер відділення ВАТ «Ощадбанк»; копія сторінок паспорта (1, 2, 10, 11 сторінки).

Для встановлення до пенсії надбавок, підвищень, додаткових пенсій згідно із законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про донорство крові та її компонентів», «Про статус гірських населених пунктів в Україні» подаються: документи про визнання заявника ветераном війни, особою, на яку поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», або особою, яка має особливі заслуги перед Батьківщиною (для підвищення пенсій згідно із статтями 12–16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»); документи про визнання особи такою, що має особливі заслуги перед Батьківщиною (для підвищення пенсії відповідно до ст. 9 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»); документи про визнання заявника реабілітованим або членом сім'ї реабілітованого (для підвищення пенсій відповідно до ст. 47 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»); документи про надання статусу особи, яка проживає, працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського (для збільшення пенсії згідно із ст. 6 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні»); документи про надання статусу учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС чи потерпілого від Чорнобильської катастрофи (для призначення щомісячної додаткової пенсії відповідно до статей 50–51 та щомісячної компенсації сім'ям за втрату годувальника відповідно до ст. 52 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»); документи про нагородження знаками «Почесний донор України», «Почесний донор СРСР» (для встановлення надбавки до пенсії відповідно до ст. 13 Закону України «Про донорство крові та її компонентів»).

Для призначення надбавки на непрацездатних членів сім'ї при призначенні пенсії за вислугу років та пенсії по інвалідності подаються

такі документи: заява; довідка уповноваженого органу за місцем проживання про склад сім'ї; копія свідоцтва про народження дитини; копія свідоцтва про шлюб; довідка з навчального закладу про навчання; копія трудової книжки або довідка органів державної податкової служби про облік платника податків — суб'єкта підприємницької діяльності.

Для призначення пенсії в разі втрати годувальника подаються такі документи: заява; копія свідоцтва про смерть годувальника; витяг з наказу про виключення годувальника із списків особового складу в зв'язку зі смертю; висновок про обставини загибелі чи смерті внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час проходження служби при виконанні службових обов'язків (обов'язків військової служби); довідка уповноважених органів з місця проживання про перебування членів сім'ї на утриманні померлого (загиблого) годувальника або рішення суду про перебування на утриманні; грошовий атестат, або довідка про розмір грошового забезпечення, і довідка про додаткові види грошового забезпечення, які заявник отримував протягом останніх 24 місяців підряд перед місяцем звільнення з військової служби; довідка МСЕК про визнання особи інвалідом; копія довідки податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера заявнику; довідка ВАТ «Ощадбанк» або інший документ, що підтверджує відкриття рахунку, назву та номер відділення ВАТ «Ощадбанк»; копія сторінок паспорта (1, 2, 10, 11 сторінки).

Для призначення пенсії в разі втрати годувальника дітям, братам, сестрам та онукам, які не досягли 18 років або старшим цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років, додатково подаються такі документи: копія свідоцтва про народження; довідка з навчального закладу про навчання із зазначенням дати його закінчення, також про перебування на повному державному утриманні; довідка Лікарсько-консультативної комісії про визнання дитини інвалідом або довідка МСЕК про визнання особи інвалідом з дитинства; копія свідоцтва про смерть батьків або інші документи, які підтверджують відсутність батьків (у разі призначення пенсії братам, сестрам, онукам); рішення суду про всиновлення; копія рішення про опіку чи піклування (у разі призначення пенсії дітям, які втратили обох батьків).

Для призначення пенсії в разі втрати годувальника батькам або дружині (чоловіку), якщо вони досягли пенсійного віку, або які мають право дострокового виходу на пенсію, або є інвалідами; дружині, якщо вона не взяла повторний шлюб; дружині (чоловіку) або одному з батьків чи діду, бабусі, брату або сестрі, незалежно від віку і праце-

здатності, якщо вона (він) зайнята доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8-річного віку, і не працює, додатково подаються такі документи: копія свідоцтва про шлюб; довідка МСЕК про визнання особи інвалідом; копія трудової книжки або довідка органів державної податкової служби про облік платника податків — суб'єкта підприємницької діяльності (для осіб, зайнятих доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника).

Для призначення пенсії в разі втрати годувальника батькам або дружині (чоловіку), якщо вони досягли пенсійного віку, або які мають право дострокового виходу на пенсію, або є інвалідами; дружині, якщо вона не взяла повторний шлюб; діду та бабусі — при відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати, додатково подаються такі документи: довідка МСЕК (за наявності групи інвалідності); копія свідоцтва про народження померлого годувальника або рішення суду про встановлення родинних стосунків; довідка уповноваженого органу з місця проживання або рішення суду про перебування на утриманні померлого годувальника (для призначення пенсії вітчиму або мачусі).

Для виплати одноразової грошової допомоги подаються такі документи: заява для виплати одноразової грошової допомоги; копія довідки податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера заявнику; копія свідоцтва про смерть; копія свідоцтва про шлюб; копія свідоцтва про народження померлого годувальника (для виплати допомоги батькам померлого); довідка МСЕК про встановлення інвалідності (для виплати допомоги на непрацездатних членів сім'ї, яким установлено інвалідність); копія свідоцтва про народження дитини; копія сторінок паспорта (1, 2, 10, 11 сторінки); довідка уповноважених органів з місця проживання про перебування непрацездатних батьків на утриманні померлого (загиблого) годувальника або рішення суду про встановлення факту перебування на утриманні.

Особа, яка звертається за призначенням пенсії (незалежно від виду пенсії), повинна пред'явити уповноваженій особі органу, що призначає пенсію, паспорт (або інший документ, що засвідчує цю особу, місце її проживання (реєстрації) та вік). Для неповнолітніх дітей, які не мають паспорта, документом, який засвідчує вік, є свідоцтво про народження.

Не пізніше 10 днів після надходження заяви з необхідними для призначення, переведення з одного виду пенсії на інший та відновлення раніше призначеної пенсії документами орган, що призначає

пенсію, розглядає подані документи та приймає рішення щодо призначення, переведення з одного виду пенсії на інший та відновлення раніше призначеної пенсії або про відмову в призначенні, переведенні з одного виду пенсії на інший та відновленні раніше призначеної пенсії.

Документом, який підтверджує призначення особі пенсії, є пенсійне посвідчення, що видається органом, що призначає пенсії, відповідно до Порядку обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в Пенсійному фонді України та його органах¹, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду від 25 березня 2004 р. № 4-1.

Перерахунок та підвищення спеціальної пенсії. З метою забезпечення послідовного впровадження державної соціальної політики щодо підвищення стандартів життя Кабінет Міністрів України постановою «Про підвищення рівня соціального захисту населення»² від 23 квітня 2012 р. № 327 встановив, що:

пенсії, призначені (перераховані) до 2008 року із застосуванням показників середньої заробітної плати (доходу) у середньому на одну застраховану особу в цілому в Україні, з якої сплачено страхові внески, за 2005—2006 роки відповідно до Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (особам із числа військовослужбовців строкової служби та членам їх сімей) та із застосуванням показника середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, у тому числі в сільському господарстві, за 2003—2006 роки відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», перераховуються із застосуванням показників відповідно середньої заробітної плати (доходу) у середньому на одну застраховану особу в цілому в Україні, з якої сплачено страхові внески, за 2007 рік та середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, у тому числі в сільському господарстві, за 2007 рік.

пенсії, призначені до 2007 року відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» без застосування показників середньої заробітної плати

¹ Порядок обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в Пенсійному фонді України та його органах: Постанова правління ПФУ від 25 березня 2004 р. № 4-1 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 14. — Ст. 1020.

² Про підвищення рівня соціального захисту населення: постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2012 р. № 327 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/327-2012-п?test=XX7MfyrCSgkydMNIzifZ1HX4HI4uws80msh8Ie6>

(доходу) у середньому на одну застраховану особу в цілому в Україні, з якої сплачено страхові внески, перераховуються із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу) у середньому на одну застраховану особу в цілому в Україні, з якої сплачено страхові внески, за 2007 рік.

пенсії, призначені до 1 травня 2012 р. відповідно до Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (за наявності страхового стажу у чоловіків — не менш як 25 років, у жінок — не менш як 20 років), «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (особам із числа військовослужбовців строкової служби та членам їх сімей), «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про пенсійне забезпечення» (одержувачам соціальних пенсій), підвищуються таким чином, щоб розмір підвищення з урахуванням перерахунку становив не менш як 100 гривень, для пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у осіб, які не мають страхового стажу: чоловіки — 25 років, жінки — 20 років, — 50 гривень, для соціальних пенсій — 30 гривень.

Підвищення встановлюється до розміру пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги та пенсій за особливі заслуги перед Україною, інших доплат до пенсій, встановлених законодавством, і сум індексації), що склався станом на 30 квітня 2012 року.

Крім того, постанова передбачає доплату до підвищення, яке встановлюється до пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії, відповідно до ч. 4 ст. 14 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та ч. 2 ст. 63 Закону України «Про жертви нацистських переслідувань», для того, щоб розмір зазначеного підвищення становив особам, нагородженим орденами і медалями Кілометрового Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни, 20 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого законом, для осіб, які втратили працездатність, іншим особам, зазначеним у згаданих статтях, — 15 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого законом, для осіб, які втратили працездатність.

2.6. Пенсійне забезпечення народних депутатів України

Пенсійне забезпечення народних депутатів здійснюється відповідно до спеціального Закону України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. № 2790¹.

Згідно зі ст. 1 цього Закону, народний депутат України є обраним відповідно до чинного законодавства представником Українського народу у Верховній Раді України і уповноваженим ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України.

Народний депутат здійснює свої повноваження на постійній основі. Держава гарантує народному депутату забезпечення необхідними умовами для здійснення ним депутатських повноважень.

Відповідно до ч. 2 ст. 20 зазначеного Закону час роботи народного депутата у Верховній Раді України зараховується до стажу державної служби, а також зараховується до його загального і безперервного стажу роботи, стажу роботи (служби) за спеціальністю, стажу роботи, який дає право на встановлення процентних надбавок до заробітної плати та одержання одноразової винагороди за вислугу років (за стаж роботи за спеціальністю на даному підприємстві), процентної надбавки за вислугу років, виплату винагороди за підсумками.

До загального і безперервного стажу роботи (служби) за спеціальністю, за якою народний депутат працював до його звільнення від виробничих або службових обов'язків, зараховується і той час, коли колишній народний депутат тимчасово не працював у зв'язку з неможливістю надати йому попередню або рівноцінну роботу (посаду) безпосередньо після закінчення строку його повноважень.

Частиною 6 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата України» передбачено, що народний депутат, який є військовослужбовцем, атестованим працівником органів Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, органів і установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, інших правоохоронних органів, на строк виконання депутатських повноважень прикомандировується до Верховної Ради України із залишенням на строк виконання депутатських повноважень на службі в зазначених органах і установах. Після закінчення повноважень народного депутата він направляється в установленому порядку в розпорядження відповідних органів і установ для подальшого проходження служби на попередній або, за його

¹ Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>

згодою, на іншій, не нижчій, ніж попередня, посаді. Час роботи у Верховній Раді України поширюється на строки присвоєння військових та спеціальних звань.

Верховна Рада України забезпечує колишньому народному депутату безпосередньо після закінчення строку його повноважень, на період його працевлаштування, виплату матеріальної допомоги у розмірі заробітної плати з урахуванням всіх доплат та надбавок, яку отримують працюючі народні депутати, але не більше 1 року, а в разі навчання чи перекваліфікації — не більше 2 років після закінчення строку повноважень народного депутата. У разі неможливості працевлаштування після зазначеного строку за колишнім народним депутатом зберігається виплата матеріальної допомоги у розмірі 50 % заробітної плати з урахуванням всіх доплат та надбавок, яку отримують працюючі народні депутати, до досягнення ним пенсійного віку за умови, що трудовий стаж його перевищує 25 років для чоловіків і 20 років для жінок.

Відповідно до ч. 12 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата України» **право на пенсію мають народні депутати** після досягнення чоловіками 62 років і жінками — пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом 1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також у разі визнання інвалідом I або II групи.

До досягнення 62 років право на пенсію за віком мають народні депутати — чоловіки 1955 р. народження і старші після досягнення ними такого віку: 60 років — які народилися по 31 грудня 1952 р.; 60 років 6 місяців — які народилися з 1 січня 1953 р. по 31 грудня 1953 р.; 61 рік — які народилися з 1 січня 1954 р. по 31 грудня 1954 р.; 61 рік 6 місяців — які народилися з 1 січня 1955 р. по 31 грудня 1955 р.

Жінки, які народилися після 31 березня 1961 р., зможуть вийти на пенсію за віком тільки після досягнення 60 років. Для жінок, які народилися раніше 31 березня 1961 року, пенсійний вік визначається у порядку ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбачений абзацом 1 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», становить для чоловіків — 35 років, для жінок — 30 років.

Народному депутату призначається пенсія в розмірі 80 % суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата з урахуванням всіх доплат та надбавок до посадового окладу, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Нарахування пенсії здійснюється із суми заробітної плати, що складається з посадового окладу з урахуванням усіх доплат та надбавок працюючого народного депутата на момент призначення пенсії.

При досягненні народним депутатом під час строку його депутатських повноважень віку або вислуги років, встановлених законом про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та Державної кримінально-виконавчої служби України, він має право на пенсію, що обчислюється, виходячи із заробітку працюючого народного депутата без обмеження граничного розміру пенсії.

Пенсія працюючому народному депутату в період виконання депутатських повноважень та колишньому народному депутату, який працює на посадах, які дають право на призначення пенсії в порядку та на умовах, передбачених законами України «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про наукову і науково-технічну діяльність», виплачується у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а після припинення депутатських повноважень (звільнення з посади) — у розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про статус народного депутата України».

У пункті 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що у разі, якщо особа має право на отримання пенсії відповідно до Закону «Про статус народного депутата України» та Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», призначається одна пенсія за її вибором. При цьому різниця між розміром пенсії, на який має право особа відповідно до Закону «Про статус народного депутата України», та розміром пенсії відповідно до Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» фінансується за рахунок коштів Державного бюджету України.

Максимальний розмір пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) не може пере-

вищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність.

Після закінчення строку депутатських повноважень народному депутату, який має страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбачений абзацом 1 ч.1 ст. 28 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (як зазначалося вище, це 35 років для чоловіків та 30 років для жінок), за його бажанням може бути достроково призначено пенсію згідно із Законом «Про статус народного депутата України», але не раніше ніж за півтора року до досягнення пенсійного віку. Достроково призначена згідно з цим Законом пенсія до досягнення пенсійного віку працюючому народному депутату не виплачується.

У разі виходу на пенсію народному депутату виплачується грошова допомога в розмірі 12 місячних посадових окладів працюючого народного депутата за рахунок бюджетних призначень на забезпечення діяльності Верховної Ради України.

У разі зміни розміру заробітної плати працюючим народним депутатам здійснюється перерахунок раніше призначених пенсій. Перерахунок пенсій здійснюється з усієї суми місячної заробітної плати працюючого народного депутата з урахуванням усіх доплат та надбавок до посадового окладу, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. — страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування працюючих народних депутатів з дня виникнення права на перерахунок пенсій без обмеження граничного розміру пенсії.

У випадку смерті народного депутата призначається пенсія у разі втрати годувальника непрацездатним членам сім'ї, які були на його утриманні, за їх заявою (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника) у розмірі 70 % заробітної плати працюючого народного депутата на день звернення з урахуванням усіх доплат і надбавок до посадового окладу на одного непрацездатного члена сім'ї та 90 % — на двох і більше членів сім'ї на день звернення за пенсією за рахунок бюджетних призначень на забезпечення діяльності Верховної Ради України.

У разі смерті народного депутата Верховна Рада України, місцеві органи виконавчої влади надають необхідну допомогу в його похованні незалежно від того, депутатом якого скликання він був.

Законодавством передбачено (ч. 17 ст. 20 Закону України «Про статус народного депутата України»), що положення щодо пенсійного забезпечення народних депутатів поширюються також на народних

депутатів України, починаючи з першого скликання, і не можуть бути скасовані чи звужені іншими законодавчими актами.

Для призначення пенсії непрацюючий народний депутат України повинен особисто або через законного представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, звернутися із заявою про призначення пенсії до місцевого управління Пенсійного фонду України за місцем проживання (реєстрації).

Для призначення пенсії працюючому народному депутату заява про призначення пенсії може подаватися народним депутатом до місцевого управління Пенсійного фонду України через уповноважену посадову особу підприємства, установи, організації, де він працює перед зверненням за пенсією, або особисто за місцем його проживання (реєстрації).

Перелік документів, необхідних для призначення пенсії народним депутатам, та порядок їх подання передбачено Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (далі — Порядок), що затверджений Постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1¹.

Звернутися за призначенням пенсії народний депутат може в будь-який час після виникнення права на пенсію, але не раніше, ніж за місяць до досягнення пенсійного віку. Пенсії за віком і по інвалідності призначаються незалежно від того, припинена робота на час звернення за пенсією чи продовжується.

Документи про стаж, вік та заробітну плату подаються тільки в оригіналах. У разі якщо підтвердженням страхового стажу народного депутата є трудова книжка, подається копія з неї, засвідчена адміністрацією підприємства, установи, організації за місцем останньої роботи або органом, що призначає пенсію.

Не пізніше 10 днів після надходження заяви з необхідними для призначення, перерахунку чи переведення з одного виду пенсії на інший документами місцеве управління Пенсійного фонду України зобов'язане розглянути подані документи та прийняти рішення щодо призначення, перерахунку чи переведення з одного виду пенсії на інший або відмовити у призначенні, перерахунку чи переведенні.

¹ Порядок надання та затвердження документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 р. № 22-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05>

Документом, що підтверджує призначення народному депутату пенсії, є пенсійне посвідчення, що видається органом, що призначає пенсії, відповідно до Порядку обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в Пенсійному фонді України та його органах, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду від 25 березня 2004 р. № 4-1¹.

Рішення Пенсійного фонду України, прийняте за розглядом скарги, може бути оскаржене в судовому порядку в термін, передбачений законодавством України.

2.7. Пенсія працівникам вугільної промисловості

Правове регулювання пенсійного забезпечення України є багатогранним. Як уже неодноразово зазначалося, окрім загального пенсійного забезпечення, що визначається Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», існує ще ряд спеціальних законів, які регулюють пенсійне забезпечення окремих категорій громадян повністю або його окремі аспекти. До нього належить і пенсійне забезпечення шахтарів. Ця категорія працівників завжди займала окреме місце у соціально-забезпечувальному законодавстві, оскільки останні працюють у важких та особливо важких умовах праці, а посади на таких підприємствах визначені Списком № 1, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» від 16 січня 2003 р. № 36².

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці» від 2 вересня 2008 р. № 345³ до шахтарів належать працівники, що видобувають вугілля, залізну руду, руди кольорових і рідкісних металів, марганцеві та уранові руди, працівники шахтобудівних підприємств, які зайняті на підземних роботах повний робочий день, та працівники державних воєнізованих аварійно-рятувальних служб (формувань) у вугільній промисловості — за Списком № 1.

¹ Порядок обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в Пенсійному фонді України та його органах: Постанова правління Пенсійного фонду від 25 березня 2004 р. № 4-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0427-04>

² Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів від 16.01.2003 р. № 36 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 4. — Ст. 102.

³ Про підвищення престижності шахтарської праці: Закон України від 02.09.2008 р. № 345 // Урядовий кур'єр. — 2008. — № 171. — 16 верес.

Пенсія за віком. Із набранням чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» ряд нормативно-правових актів, що регулювали пенсійні відносини до 2004 р., втратили чинність, що трапилося і з Законом України «Про пенсійне забезпечення»¹ від 5 листопада 1991 р. № 1788, за винятком положень, що визначають пенсії за вислугу років у окремих галузях економіки та щодо пенсійного забезпечення на пільгових умовах через специфіку умов праці, які також регулюють пенсійне забезпечення шахтарів. Отже, пенсія шахтарів є різновидом пенсії за вислугу років і головним юридичним фактом при призначенні цього виду пенсії є спеціальний стаж.

На пільгових умовах мають право на пенсію за віком незалежно від місця останньої роботи такі особи (ст. 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»): працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці, — за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць:

— чоловіки — по досягненні 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з яких не менше 10 років на зазначених роботах;

— жінки — по досягненні 45 років і при стажі роботи не менше 15 років, з яких не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

Список № 1 — це перелік виробництв, робіт, професій, посад і показників на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість у яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

Умови застосування Списку № 1 регламентується Порядком застосування Списків № 1 та № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затвердженим наказом Міністерства праці та соціальної політики від 18 листопада 2005 р. № 383². Порядок регулює застосування списків № 1 та № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

¹ Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1788-12>

² Про затвердження Порядку застосування Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Наказ Міністерства праці та соціальної політики від 18.11.2005 р. № 383 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05/card5#Public>

Враховуючи той факт, що у цьому Довіднику окремо розглядаються умови пенсійного забезпечення за Списком № 1, то доцільно зупинитися тільки на пенсійному забезпеченні шахтарів та його особливостях.

Із розвитком пенсійного законодавства та з метою підвищення соціального захисту шахтарів взагалі та пенсійного забезпечення зокрема було прийнято Закон України «Про підвищення престижності шахтарської праці», спрямований на підвищення престижності шахтарської праці, надання додаткових гарантій у виплаті та підвищенні заробітної плати і розв'язанні соціально-побутових проблем шахтарів.

Закон окремо визначає умови оплати праці, яка є базовою величиною при обчисленні розміру пенсії, і передбачає, що тарифна сітка (схема посадових окладів) шахтарів формується на основі тарифної ставки робітника першого розряду, яка перевищує законодавчо встановлений рівень мінімальної заробітної плати на величину не менш як на 30 %, з урахуванням поступового переведення всіх шахтарів на погодинну оплату праці та досягнення середньоєвропейського рівня зарплати шахтарів. Крім того, ставка податку з доходів шахтарів становить 10 % від заробітної плати та інших доходів, що отримують за місцем основної роботи працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах.

Стаття 8 вказаного Закону визначає особливості пенсійного забезпечення шахтарів. **Мінімальний розмір пенсії шахтарям**, які відпрацювали на підземних роботах не менш як 15 років для чоловіків та 7,5 років для жінок за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, встановлюється незалежно від місця останньої роботи у розмірі 80 % середньої заробітної плати шахтаря, але не менш як три розміри прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність.

Для обчислення розміру пенсії за віком за кожний повний рік стажу роботи на підземних роботах до страхового стажу додатково зараховується по одному року, іншими словами — рік за два.

Отже, ст. 8 Закону визначає мінімальний розмір пенсії, тим самим встановлюючи соціальну державну гарантію. Натомість, Закон України «Про пенсійне забезпечення» встановлює дочасний пенсійний вік для цієї категорії працівників за умови наявності в них спеціального стажу.

Тобто пенсія за віком шахтарям обчислюється після досягнення пенсійного віку, визначеного ст. 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення», мінімальний розмір пенсії визначає ст. 8 Закону

України «Про підвищення престижності шахтарської праці», а порядок та механізм обчислення цього виду пенсії — ст. 27 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» із урахуванням того, що спеціальний стаж підземних робіт обчислюється як рік підземних робіт за два роки загального стажу.

Пенсія по інвалідності. Законодавство України передбачає два види пенсійного забезпечення по інвалідності, в основі такого поділу — причина інвалідності. Якщо інвалідність настала внаслідок загального захворювання, тобто такого, що не пов'язане із виконанням трудових обов'язків, то пенсія по інвалідності призначається за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Якщо причиною інвалідності є нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, то пенсія призначається з урахуванням положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. № 1105¹.

Пенсійне законодавство по інвалідності, що настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або через професійне захворювання, має, умовно кажучи, «подвійне» правове регулювання. Так, цей вид пенсії по інвалідності призначається Пенсійним фондом України у порядку, що визначає Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», але через те, що причиною інвалідності було виконання трудових обов'язків, то Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України додатково може виплачувати:

- а) допомогу в зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;
- б) одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого;
- в) щомісячну грошову суму в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;
- г) пенсію по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/page>

д) пенсію у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, та інші види допомог.

Основним завданням страхування від нещасного випадку є: відшкодування шкоди, пов'язаної з втратою застрахованими особами заробітної плати або відповідної її частини під час виконання трудових обов'язків, надання їм соціальних послуг у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також у разі їх смерті здійснення страхових виплат непрацездатним членам їх сімей.

Нещасний випадок — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть.

Перелік обставин, за яких настає страховий випадок, визначається Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади.

До професійного захворювання належить захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою.

Перелік професійних захворювань за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади затверджується Кабінетом Міністрів України.

Ступінь втрати працездатності потерпілим установлюється Медико-соціальною експертною комісією (МСЕК) за участю Фонду соціального страхування від нещасних випадків і визначається у відсотках професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я. МСЕК установлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також визначає необхідні види медичної та соціальної допомоги.

Правове регулювання зазначених соціальних виплат регулюється Порядком призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затвердженим постановою правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України 27 квітня 2007 р. № 24¹. Так, п. 3.4 Порядку вста-

новлює строки виплати одноразової допомоги та щомісячної страхової виплати, а саме: щомісячна страхова виплата виплачується щомісячно з наступного місяця після місяця, у якому вона призначена, у дні, установлені постановами робочих органів виконавчої дирекції Фонду (в тому числі при призначенні щомісячної страхової виплати за рішенням суду), але не пізніше 30 календарних днів з дня прийняття постанови робочого органу виконавчої дирекції Фонду про призначення страхових виплат.

Щомісячна страхова виплата проводиться протягом строку, на який встановлено МСЕК стійку втрату професійної працездатності. Строк проведення щомісячних страхових виплат продовжується з дня їх припинення і до часу, встановленого при наступному огляді МСЕК, незалежно від часу звернення потерпілого до Фонду. При цьому сума страхових виплат за минулий час виплачується за умови підтвердження МСЕК втрати працездатності і причинного зв'язку між настанням непрацездатності та ушкодженням здоров'я.

Розмір щомісячної страхової виплати визначається як частка від середньомісячної заробітної плати потерпілого перед настанням страхового випадку, яка обчислюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності.

Якщо потерпілому встановлено сукупний відсоток втрати професійної працездатності за страховими випадками, які сталися на різних підприємствах, розмір щомісячної страхової виплати встановлюється у сумі щомісячних страхових виплат, обчислених за кожним страховим випадком.

У разі, якщо потерпілому одночасно із щомісячною страховою виплатою призначено пенсію по інвалідності у зв'язку з одним і тим самим нещасним випадком, їх сума не повинна перевищувати середньомісячного заробітку (доходу), який потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Визначені раніше сума щомісячної страхової виплати та пенсії по інвалідності зменшенню не підлягають.

При цьому пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, призначені відповідно до Угоди про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 р., громадянам країн-учасниць СНД в галузі пенсійного забезпечення, які отримали каліцтво в країнах СНД, не враховуються.

¹ Про затвердження Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат: Постанова правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 27 квітня 2007 р. № 24

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0715-07/page>

Сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника. Як і пенсія по інвалідності, пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а спеціальне законодавство передбачає додаткові види соціальних виплат. Так, відповідно до ст. 33 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» у разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті.

Цікавим є той факт, що вказаний Закон не відсилає до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який дає вичерпний перелік осіб, які мають право на цей вид пенсії, а наводить власний перелік суб'єктів даних правовідносин.

Непрацездатними особами є:

- 1) діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;
- 2) жінки, які досягли 55 років, і чоловіки, які досягли 60 років, якщо вони не працюють;
- 3) інваліди — члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;
- 4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;
- 5) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право.

Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли 8-річного віку.

Пунктом 6 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат передбачено виплату одноразової допомоги та щомісячної страхової виплати особам, які мають на неї право в разі смерті потерпілого.

У такому разі до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України слід подати такі документи для призначення одноразової допомоги та щомісячних страхових виплат:

- 1) заяви осіб, які мають на це право (колективну чи індивідуальну), для призначення страхових виплат;
- 2) копії паспортів осіб, які мають на це право (завірені працівником робочого органу виконавчої дирекції Фонду на підставі оригіналів);
- 3) акт про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1 (якщо стався нещасний випадок);
- 4) акт (спеціальний) розслідування нещасного випадку (аварії), що стався (сталася), за формою Н-5 (якщо такий склався);
- 5) акт розслідування хронічного професійного захворювання за формою П-4 (якщо таке встановлено);
- 6) рішення суду про встановлення факту нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання (якщо було засідання суду з цього питання);
- 7) копію свідоцтва органу реєстрації актів громадянського стану про смерть потерпілого (завірену працівником робочого органу виконавчої дирекції Фонду на підставі оригіналу або в іншому установленому законодавством порядку);
- 8) копію свідоцтва органу реєстрації актів громадянського стану про шлюб (завірену працівником робочого органу виконавчої дирекції Фонду на підставі оригіналу або в іншому установленому законодавством порядку);
- 9) висновок МСЕК про причинний зв'язок смерті потерпілого з наслідками раніше отриманого трудового каліцтва чи професійного захворювання;
- 10) довідки про середню заробітну плату (дохід);
- 11) копію свідоцтва про народження дитини (завірену працівником робочого органу виконавчої дирекції Фонду на підставі оригіналу або в іншому установленому законодавством порядку);
- 12) довідки навчального закладу (щорічно) про те, що член сім'ї потерпілого віком від 18 до 23 років, який має право на відшкодування шкоди, навчається за денною формою навчання;
- 13) довідку навчального закладу інтернатного типу про те, що член сім'ї потерпілого, який має право на відшкодування шкоди, перебуває на утриманні цього закладу;
- 14) довідки МСЕК про встановлення інвалідності осіб — членів сім'ї, які перебували на утриманні померлого;

15) довідки про розмір пенсії потерпілого, у тому числі про розмір одержуваних надбавок (якщо він не працював на день смерті);

16) копії трудових книжок потерпілого та осіб, які мають право на страхові виплати (завірені працівником робочого органу виконавчої дирекції Фонду на підставі оригіналів або в іншому установленому законодавством порядку).

Факт перебування на утриманні потерпілого у разі відсутності відповідних документів і неможливості їх відновлення встановлюється в судовому порядку.

Право осіб, які перебували на утриманні потерпілого, який одержував щомісячну страхову виплату і пенсію у зв'язку з інвалідністю, настає з дати встановлення МСЕК причинного зв'язку смерті потерпілого з раніш одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

За дітьми право на відшкодування шкоди зберігається і при усиновленні їх у майбутньому або коли у майбутньому до досягнення зазначеного віку вони стали інвалідами.

Непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право (незалежно від того, разом вони проживали чи окремо), — мають право тільки на призначення щомісячних страхових виплат.

Особи, які не працюють та перебувають на обліку в центрі зайнятості, не належать до осіб, які перебувають на утриманні потерпілого.

Право на одержання страхових виплат мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли 8-річного віку.

Неповнолітні діти, на утримання яких потерпілий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти, вважаються такими, що перебували на його утриманні. Розмір страхових виплат визначається їм на загальних підставах.

Враховуючи те, що фінансування соціальних виплат здійснюється з двох джерел бюджету — Пенсійного фонду України та бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, — то взаєморозрахунки останніх регулюються Порядком відшкодування Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України Пенсійному фонду України витрат, пов'язаних з виплатою пенсій по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та пенсій у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, затвердженим постано-

вою правління Пенсійного фонду України, правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 4 березня 2003 р. № 5-4/4¹.

Крім пенсійного забезпечення у зв'язку з втратою годувальника, законодавство передбачає виплату щомісячної доплати до цієї пенсії, що визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення членам сімей шахтарів, смерть яких настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, щомісячної доплати до пенсії у зв'язку з втратою годувальника» від 24 вересня 2008 р. № 862².

Право на встановлення доплати до пенсії мають члени сімей (зазначені у ч. 3 ст. 6 Закону України «Про підвищення престижності шахтарської праці», а саме: дружина (чоловік) та діти віком до 18 років, а ті, що навчаються за денною формою навчання, — віком до 23 років, непрацездатні батьки шахтаря, яких відповідно до закону зобов'язаний утримувати такий працівник, повнолітні непрацездатні діти) шахтаря, зокрема діти, які мають інвалідність, шахтарів, смерть яких настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, яким призначено пенсію у зв'язку із втратою годувальника.

Доплата до пенсії встановлюється органом, що призначає пенсію, з дати призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, але не раніше 16 вересня 2008 р. — дати набрання чинності Законом України «Про підвищення престижності шахтарської праці», а членам сімей шахтарів, смерть яких настала внаслідок професійного захворювання, не раніше 22 липня 2009 р. — дати набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо престижності шахтарської праці» і виплачується щомісяця разом з пенсією протягом періоду, на який її призначено.

Фінансування щомісячної доплати, передбаченої постановою Кабінету Міністрів України № 862, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

¹ *Постанова* правління Пенсійного фонду України, правління Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України від 4 березня 2003 р. № 5-4/4 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 21. — Ст. 495.

² *Про затвердження* Порядку встановлення членам сімей шахтарів, смерть яких настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, щомісячної доплати до пенсії у зв'язку з втратою годувальника: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 862 // Урядовий кур'єр. — 2008. — № 182. — 1 жовт.

Враховуючи важкість праці шахтарів, соціально-забезпечувальне законодавство передбачає для них ряд додаткових соціальних гарантій.

Стаття 7 Закону України «Про престижність шахтарської праці» передбачає, що членам сімей шахтарів, смерть яких настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, до пенсії у зв'язку із втратою годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї встановлюється доплата в розмірі прожиткового мінімуму, встановленого законом для осіб, які втратили працездатність, за рахунок коштів державного бюджету в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Додаткові заходи щодо соціальної підтримки та захисту сімей загиблих шахтарів і розмір компенсаційних виплат визначає Кабінет Міністрів України.

Стаття 43 Гірничого закону України від 6 жовтня 1999 р. № 1127¹ закріпила права та соціальні гарантії працівників гірничих підприємств. Тобто працівникам гірничих підприємств, які пропрацювали на роботах з небезпечними та шкідливими умовами праці не менше, ніж п'ять років, і молодим спеціалістам, зайнятим на таких роботах, які не мають житла або потребують поліпшення житлових умов, власниками гірничих підприємств для придбання житла надається безвідсоткова позика на строк до 15 років.

Працівникам гірничих підприємств, зайнятим на роботах з особливим характером праці, шкідливими та важкими умовами праці, надається допомога на оздоровлення та харчування. Порядок надання та розміри такої допомоги встановлюються тристоронньою угодою уповноважених представників власників гірничих підприємств, галузевих профспілок і Кабінетом Міністрів України.

Працівникам, зайнятим на роботах з особливим характером праці, шкідливими та важкими умовами праці, може встановлюватися додаткове пенсійне забезпечення за рахунок акумульованих у галузевому пенсійному фонді коштів гірничих підприємств. Умови та порядок надання додаткового пенсійного забезпечення, а також розмір відрахувань гірничими підприємствами коштів на ці потреби визначаються тристоронньою угодою уповноважених представників власників гірничих підприємств, галузевих профспілок і Кабінетом Міністрів України.

Підприємства з видобутку вугілля та вуглебудівні підприємства безоплатно надають вугілля на побутові потреби у розмірі, що визначається колективним договором, таким категоріям осіб:

працівникам з видобутку (переробки) вугілля та вуглебудівних підприємств за переліком професій;

пенсіонерам, які пропрацювали на підприємствах з видобутку (переробки) вугілля, вуглебудівних підприємствах: на підземних роботах — не менше, ніж 10 років для чоловіків і не менше 7 років 6 місяців — для жінок; на роботах, пов'язаних із підземними умовами, — не менше, ніж 15 років для чоловіків і не менше 12 років 6 місяців — для жінок; на роботах технологічної лінії на поверхні діючих шахт чи на шахтах, що будуються, розрізах, збагачувальних та брикетних фабриках — не менше, ніж 20 років для чоловіків і не менше 15 років — для жінок;

пенсіонерам, які пропрацювали на підприємствах з видобутку (переробки) вугілля, вуглебудівних підприємствах та мають загальний пільговий стаж на підземних роботах та/або роботах, пов'язаних з підземними умовами, та/або роботах технологічної лінії на поверхні діючих шахт чи на шахтах, що будуються, розрізах, збагачувальних та брикетних фабриках, — не менше, ніж 20 років для чоловіків і не менше 15 років — для жінок;

інвалідам і ветеранам війни та праці, особам, нагородженим знаками Шахтарської Слави або Шахтарської Доблесті трьох ступенів, особам, інвалідність яких настала внаслідок загального захворювання, у разі якщо вони користувалися цим правом до настання інвалідності;

членам сімей (вдовам) працівників, які загинули (померли) на підприємствах з видобутку (переробки) вугілля, які мають право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника, а також померлих пенсіонерів, які за життя мали таке право.

Крім того, наказом Міністерства соціальної політики України від 23 березня 2012 р. № 158 затверджено Стандарт надання послуги з призначення компенсації на придбання твердого та рідкого побутового палива особам, які мають право на пільги¹. Цей Стандарт визначає умови призначення пільги на придбання твердого та рідкого побутового палива особам, які мають право на пільги, він поширюється не

¹ Гірничий закон України від 06.10.1999 р. № 1127 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1127-14/print1329735090315914>

¹ Стандарт надання послуги з призначення компенсації на придбання твердого та рідкого побутового палива особам, які мають право на пільги затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 23.03.2012 № 158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0527-12>

тільки на працівників вугільної галузі, але і інші категорії громадян, але важливим є саме для шахтарів і мешканців Донбасу та територій, де добувають вугілля.

Для призначення пільги особи (крім осіб, які мають право на безоплатне забезпечення вугіллям для побутових потреб згідно із ст. 48 Гірничого закону України) подають:

заяву, форма якої затверджена наказом Міністерства соціальної політики України від 22 лютого 2012 року № 96 «Про затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій та пільг», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 20 березня 2012 р. за № 418/20731;

довідку про наявність у житловому приміщенні пічного опалення та/або кухонного вогнища на твердому паливі.

Особи, які мають право на безоплатне забезпечення вугіллям для побутових потреб згідно із ст. 48 Гірничого закону України (шахтарі), пред'являють уповноваженому органу трудову книжку та пенсійне посвідчення (крім непрацевлаштованих працівників), що підтверджують відповідність вимогам ст. 48 зазначеного Закону, а також подають:

заяву та довідку, передбачені п. 3.1 цього розділу;

довідку про перебування на обліку в центрі зайнятості (для непрацевлаштованих працівників);

висновок медико-соціальної експертизи (для інвалідів);

акт про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1 згідно з додатком 4 до Порядку проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232 (сім'ї працівників, які загинули (померли) на підприємствах з видобутку (переробки) вугілля, що отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника).

У разі зміни реєстрації місця проживання з вибуттям за межі району (міста) протягом бюджетного періоду особа подає довідку щодо придбання палива на пільгових умовах за попереднім зареєстрованим місцем проживання.

Особа, яка звертається за призначенням пільги вперше, подає до уповноваженого органу документи, необхідні для включення інформації про неї до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги, відповідно до Положення про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 р. № 117.

Особи подають заяву та документи до неї, визначені вказаним Стандартом, відповідно до п. 5 Порядку надання пільг на придбання твердого палива і скрапленого газу за рахунок субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 77 (далі — порядок) сільські, селищні ради складають список осіб окремо за кожною пільговою категорією населення (далі — список).

Список, підписаний сільським, селищним головою (іншою уповноваженою особою) і завірений печаткою, подається уповноваженому органу для звіряння з інформацією, внесеною до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги.

У разі якщо інформація про особу, яка включена до списку для призначення пільги на придбання палива, відсутня у базі Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги, така особа запрошується до уповноваженого органу для надання документів щодо включення інформації про неї до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, які мають право на пільги.

Затверджений список є підставою для формування платіжних відомостей на виплату коштів готівкою для придбання палива або надання пільг з придбання палива у натуральному вигляді відповідно до п. 8 Порядку.

Згідно з п. 12 Порядку у разі прийняття місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування рішення про надання пільг з придбання палива готівкою кошти виплачуються державними підприємствами поштового зв'язку або перераховуються на особовий рахунок пільговика в установі уповноваженого банку, про що зазначається у заяві.

У разі виплати особам коштів готівкою через державні підприємства зв'язку уповноважені органи перераховують кошти державним підприємствам зв'язку, які здійснюють грошові виплати за погодженнями з цими органами графіками, та відшкодовують зазначеним підприємствам поштові витрати за рахунок коштів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам.

У разі смерті особи, включеної до затвердженого списку, зазначені у ч. 5 ст. 51 Бюджетного кодексу України члени сім'ї померлого, які проживали разом з ним, можуть отримати кошти готівкою на придбання палива або паливо у натуральному вигляді на підставі:

заяви одного з членів сім'ї, поданої не пізніше закінчення бюджетного періоду;

копії свідоцтва про смерть особи;

виданої в установленому порядку довідки про факт проживання членів сім'ї разом з особою.

У разі зміни умов проживання особи (підключення житла до системи газо-, тепло-, електропостачання для його опалення) отримані нею кошти готівкою на придбання палива або паливо не повертаються. Пільги з оплати послуг газо-, тепло-, електропостачання для опалення житла надаються особі з наступного бюджетного періоду.

У разі зміни протягом бюджетного періоду будь-якого іншого виду опалення житла особи на пічне опалення пільги на придбання палива надаються, виходячи з кількості місяців, що залишилися до кінця бюджетного періоду, та середньомісячної вартості або кількості палива, визначеної шляхом ділення річної вартості або кількості палива на дванадцять місяців.

Особи, які мають право на безоплатне отримання вугілля на побутові потреби, але проживають у будинках, що мають центральне опалення, отримують компенсацію за оплату електроенергії, газу та центрального опалення житла, що виплачується за рахунок субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам.

Крім того, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання житла членам сімей шахтарів, смерть яких настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов» від 23 грудня 2009 р. № 1385¹, як особливої форми соціального захисту шахтарів та членів їх сімей, останні, у разі смерті шахтаря, можуть отримати житло за рахунок коштів державного бюджету.

Для кращого розуміння вищевикладених положень, наводимо приклади обчислення одноразової допомоги та щомісячної соціальної виплати.

У разі втрати особою працездатності

Гр-н К. постраждав унаслідок нещасного випадку на виробництві, що стався 02.08.2011 р. під час роботи на підприємстві. Комісія з розслідування нещасного випадку встановила, що ушкодження здоров'я настало не тільки з вини роботодавця, а й внаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці. За висновком медико-соціальної експертної комісії потерпілому встановлено стійку

втрату професійної працездатності — 20 % з 06.10.2011 р. до 01.11.2012 р. Середньомісячний заробіток до настання страхового випадку становив 1020,00 грн. Рішенням комісії з питань охорони праці підприємства визначено відсоток зменшення розміру одноразової допомоги 25 %.

Розрахунок одноразової допомоги. Згідно з вимогами п. 2 ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» та підпунктів 3.5.1, 3.5.3 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затвердженого постановою правління Фонду від 27.04.2007 р. № 24:

сума допомоги визначається із розрахунку середньомісячного заробітку за кожний відсоток втрати професійної працездатності, але не вище чотирикратного розміру граничної суми заробітної плати (доходу), з якої справляються внески до Фонду, на час настання права потерпілого на страхову виплату, тобто: $1020,00 \times 20 = 20400,00$ грн; станом на 06.10.2011 р. гранична сума заробітної плати (доходу), з якої справляються внески, становила 66980,00 грн ($14775,00 \times 4$); 20400,00 не перевищує 66980,00;

зменшення розміру одноразової допомоги $20400,00 - 25 \% = 15300,00$ грн.

Розрахунок щомісячної страхової виплати. Згідно з вимогами п. 1 ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» та п. 3.6.1 Порядку призначення, перерахування та проведення страхових виплат, затвердженого постановою правління Фонду від 27.04.2007 р. № 24 сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я, тобто: $1020,00 \times 20 \% = 204,00$ грн.

Згідно зі ст. 40 Закону страхові виплати провадяться щомісячно потерпілому з дня втрати працездатності внаслідок нещасного випадку протягом строку, на який встановлено втрату працездатності.

Отже, гр-н К. у зв'язку з настанням даного страхового випадку має право на одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності в розмірі 15300,00 грн та щомісячну страхову виплату в розмірі 204,00 грн, призначену на термін з 06.10.2011 р. до 01.11.2012 р.

У разі смерті працівника (втрати годувальника)

Гр-н В. загинув внаслідок нещасного випадку на виробництві, що стався 11.09.2011 р. під час роботи на підприємстві. Середньомісячний

¹ Про затвердження Порядку надання житла членам сімей шахтарів, смерть яких настала внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 р. № 1385 // Урядовий кур'єр. — 2009. — № 242. — 26 груд.

заробіток до настання страхового випадку становив 2500,00 грн. Сім'я загиблого на день смерті складалася з трьох осіб: сам потерпілий, дружина, яка не працює, та дитина 6 років.

Розрахунок одноразової допомоги. Згідно з вимогами п. 7 ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» у разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку розмір одноразової допомоги його сім'ї повинен бути не меншим за п'ятирічну заробітну плату потерпілого і, крім того, не меншим за однорічний заробіток потерпілого на кожну особу, яка перебувала на його утриманні, тобто: $2500,00 \times 12 \times 5 = 150000,00$ грн на сім'ю та $2500,00 \times 12 = 30000,00$ на дитину 6 років, як особі, яка перебувала на утриманні та на непрацюючу дружину, оскільки вона доглядає дитину, яка не досягла 8-річного віку.

Розрахунок щомісячної страхової виплати. Згідно з вимогами ст. 33, п. 9 ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» у разі смерті потерпілого суми страхових виплат особам, які мають на це право (визначені ст. 33 Закону) визначаються із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати, тобто: $2500,00/1+2$ (сам потерпілий та 2 утриманці — дитина та дружина) = 833,33 грн, $2500,00 - 833,33 = 1666,67$. Сума страхових виплат кожній особі, яка має на це право визначається шляхом ділення частини заробітку потерпілого, що припадає на зазначених осіб, на кількість цих осіб: $1666,67/2 = 833,34$ грн.

Згідно зі ст. 40 Закону страхові виплати провадяться щомісячно особам, які мають право на виплати у зв'язку зі смертю годувальника, з дня смерті потерпілого.

Отже, у зв'язку з настанням даного страхового випадку сім'я гр-на В. має право на одноразову допомогу (п'ятирічний заробіток потерпілого) в розмірі 150000,00 грн, одноразову допомогу утриманцям (однорічний заробіток потерпілого) по 30000,00 грн на кожного утриманця, щомісячну страхову виплату дитині у розмірі 833,34 грн, призначену на термін з 11.09.2011 р. до досягнення дитиною 16 років, та щомісячну страхову виплату дружині у розмірі 833,34 грн до досягнення дитиною 8 років.

2.8. Пенсійне забезпечення працівників цивільної авіації

Особи, які мають право на цей вид пенсії. Порядок призначення пенсій певним категоріям працівників отримав спеціальне правове регулювання через те, що такі особи зайняті на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком. Вказана втрата працівниками професійної працездатності або придатності є підставою для призначення їм пенсій за вислугу років, що і має місце щодо окремих категорій працівників авіації та льотно-випробного складу.

Пункт 16 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058 вказує, що положення Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. № 1788 (надалі — Закон) застосовуються в частині визначення права на пенсію за вислугу років. Згідно із Законом (статті 52–54) право на пенсію за вислугу років мають категорії робітників і службовців авіації, а також льотно-випробного складу, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ і організацій, в яких вони зайняті, а саме:

- працівники льотного складу і льотно-випробного складу;
- працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера;
- інженерно-технічний склад;
- бортпровідники.

При цьому перелік відповідних посад, порядок обчислення строків вислуги років, порядок призначення та виплати пенсій визначено не тільки у Законі, а також Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу» від 21 липня 1992 р. № 418¹. Зокрема, вказана Постанова затверджує: Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотного складу; Перелік посад працівників льотного складу, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років; Порядок призначення і виплати пенсій за вислугу років працівникам льотно-випробного складу цивільної авіації; Перелік посад і робіт інженерно-технічного складу авіації, які дають право на пенсію за вислугу років;

¹ Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.1992 р. № 418 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/418-92-п>

Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам, які управляють повітряним рухом і мають відповідне посвідчення.

Отже, згідно із вказаним Переліком посад працівників льотного складу, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років, **до посад працівників льотного складу** належать:

- члени екіпажів повітряних суден та інших літальних апаратів;
- льотно-інструкторський склад;
- командно-льотний склад: керівники (їх заступники), інспектори й інші спеціалісти з льотної служби (льотної роботи) міністерств, відомств, управлінь, об'єднань, підприємств, установ, організацій та їх структурних підрозділів, які мають діюче льотне свідоцтво і беруть участь в польотах у складі екіпажу повітряного судна або іншого літального апарата;
- парашутисти всіх найменувань;
- рятувальники, а також десантники-пожежники всіх найменувань;
- інструктори авіапожежної служби;
- керівники парашутних (парашутно-рятувальних, пошуково-рятувальних) підрозділів;
- працівники позаштатних і штатних парашутно-десантних груп, які здійснюють стрибки з парашутом або спуски (підйоми) на спеціальних спуско-піднімальних пристроях з вертольотів, що перебувають на висоті не менше 10 метрів).

При визначенні посад, які належать до льотного складу, слід мати на увазі, що вищі судові інстанції (Вищий адміністративний суд України та Верховний Суд України) прийшли до висновку, що до осіб льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, належать і члени екіпажів повітряних суден та інших літальних апаратів, льотно-інструкторський склад організацій ДТСААФ, Товариства сприяння обороні України (інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 29 вересня 2008 р. № 1635/100/13-08 про застосування норм чинного законодавства при вирішенні справ щодо нарахування пенсій за вислугу років працівникам льотного складу цивільної авіації, постанови Верховного Суду України від 24 червня 2008 р. № 08/143 у справі пенсіонера до Управління пенсійного фонду України в Жовтневому районі м. Луганська про перерахунок пенсії).

Згідно з Порядком призначення і виплати пенсій за вислугу років працівникам льотно-випробного складу цивільної авіації **до працівників льотно-випробного складу цивільної авіації** належать:

працівники, які безпосередньо зайняті у льотних випробуваннях (дослідженнях) дослідної та серійної авіаційної, аерокосмічної, повітроплавальної і парашутно-десантної техніки, незалежно від відомчої належності підприємства, організації, де вони працюють. Пункт 3 вказаного Порядку встановлює, що **право на пенсію за вислугу років мають:**

а) льотний склад, який безпосередньо виконує дослідні польоти на штатних робочих місцях літальних апаратів і парашутно-десантної техніки: льотчики (пілоти)-випробувачі, штурмани-випробувачі, бортінженери-випробувачі, бортмеханіки-випробувачі, бортелектрики-випробувачі, бортрадисти-випробувачі, бортоператори-випробувачі, парашутисти-випробувачі, провідні інженери з льотних випробувань або експериментальних робіт;

б) інженерно-технічний склад, який здійснює випробні (дослідні) польоти, а також польоти по задачі, прийманню літальних апаратів, їх систем, агрегатів, приладів та обладнання, парашутно-десантної техніки (при наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань): інженери, техніки, механіки, оператори та експериментатори всіх найменувань;

в) працівники, які інспектують льотний склад у випробних польотах, а також особи, які здійснюють керівництво льотно-випробними службами і беруть участь в дослідних польотах як члени екіпажу літального апарата (при наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань).

До посад і робіт інженерно-технічного складу авіації, згідно з Переліком посад і робіт інженерно-технічного складу авіації, які дають право на пенсію за вислугу років, належать: авіаційні техніки (механіки, мотористи) всіх найменувань, майстри всіх найменувань, інженери всіх найменувань, начальники цехів, змін, дільниць, служб, груп по технічному обслуговуванню повітряних суден та інших літальних апаратів, безпосередньо зайняті повний робочий день на роботах по оперативному і періодичному (гарантійному) аеродромному технічному обслуговуванню повітряних суден (крім працівників, зайнятих на зазначених роботах поза аеродромними умовами в спеціально обладнаних приміщеннях) на підприємствах, в об'єднаннях, льотно-випробних (контрольно-випробних) підрозділах військових частин і підприємств системи Міністерства оборони, МВС і КДБ колишнього Союзу РСР, Міністерства оборони, МВС і СНБ України (вільнонай-

маний склад), науково-дослідних та авіаційно-спортивних організаціях, а також у льотних і навчально-льотних загонах навчальних закладів авіації.

Згідно з Порядком обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам, які управляють повітряним рухом і мають відповідне посвідчення, до таких працівників належать: диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори, керівники польотів. Більш повний перелік посад зазначених працівників наведено у додатках до вказаного Порядку. Зокрема, до таких працівників належать: диспетчери, старші диспетчери районних диспетчерських пунктів, аеродромних (аеровузлових) диспетчерських центрів. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори головних диспетчерських пунктів підходу, головних командно-диспетчерських пунктів, допоміжних і диспетчерських пунктів підходу. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори пунктів системи посадки, посадочно-диспетчерських пунктів, диспетчерських пунктів кола та кола місцевих повітряних ліній. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори місцевих диспетчерських пунктів, допоміжних місцевих диспетчерських пунктів, командно-диспетчерських пунктів (КДП) та КДП місцевих повітряних ліній. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори стартових диспетчерських пунктів, допоміжних стартових диспетчерських пунктів, стартових диспетчерських пунктів місцевих повітряних ліній, диспетчерських пунктів руління, керівники польотів. Начальники та заступники, диспетчери (старші диспетчери) центрів Єдиної системи управління повітряним рухом, начальники, заступники начальників аеродромних, аеровузлових, аеродромно-диспетчерських, районних, районних диспетчерських центрів і диспетчерських пунктів управління повітряним рухом, які здійснюють систематичну роботу в складі змін служби руху по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден. Диспетчери-інспектори, старші диспетчери-інспектори відділів (служб) руху, інспекції управлінь, об'єднань цивільної авіації, які здійснюють контроль, інспекторські перевірки органів управління польотами і систематичну роботу в складі змін служби руху по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден.

Заступники начальників аеропортів по руху, начальники служб руху, старші диспетчери по приписних аеропортах, начальники, заступники начальників відділів (служб) руху, інспекцій управлінь (республіканських виробничих об'єднань), авіапідприємств, об'єднань і навчальних закладів цивільної авіації, які здійснюють організацію роботи органів управління повітряним рухом, безпосередній

контроль за їх діяльністю і систематичну роботу в складі змін служби руху. Начальники, заступники начальників управління рухом літаків цивільної авіації, начальники відділів, заступники начальників відділів, старші експерти, експерти, провідні інспектори, старші інспектори, інспектори управління рухом літаків, заступники начальників управлінь цивільної авіації по управлінню повітряним рухом і радіотехнічному забезпеченню, які здійснюють контроль, інспекторські перевірки стану роботи служби руху в цивільній авіації і систематичну роботу в складі змін служби руху.

Диспетчери, штурмани, старші диспетчери, старші штурмани, диспетчери-інструктори, диспетчери-оператори, оператори, перекладачі, чергові зі знанням англійської мови цивільних секторів центрів, допоміжних центрів Єдиної системи управління повітряним рухом.

Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-оператори, радіометристи, оператори, перекладачі, чергові (які володіють англійською мовою) районних диспетчерських пунктів, допоміжних радіолокаційних диспетчерських пунктів. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори, диспетчери-оператори, оператори, перекладачі, чергові (які володіють англійською мовою) головних диспетчерських пунктів підходу, головних командно-диспетчерських пунктів, диспетчерських пунктів підходу, допоміжних диспетчерських пунктів підходу.

Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори, диспетчери-оператори, перекладачі, чергові (які володіють англійською мовою) диспетчерських пунктів системи посадки, посадочно-диспетчерських пунктів, диспетчерських пунктів кола, диспетчерських пунктів кола місцевих повітряних ліній. Диспетчери, диспетчери-оператори, старші диспетчери, оператори, диспетчери-інструктори місцевих диспетчерських пунктів, допоміжних місцевих диспетчерських пунктів. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-оператори, диспетчери-інструктори, оператори командно-диспетчерських пунктів.

Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори, диспетчери-оператори, оператори командно-диспетчерських пунктів місцевих повітряних ліній. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори, диспетчери-оператори, оператори стартових диспетчерських пунктів, допоміжних стартових диспетчерських пунктів, стартових диспетчерських пунктів місцевих повітряних ліній.

Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-оператори, оператори диспетчерських пунктів руління. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори, диспетчери-оператори, оператори, техніки аеродромних диспетчерських пунктів, аеродромних диспетчерських

пунктів місцевих повітряних ліній. Старші диспетчери, старші штурмани, чергові штурмани, чергові по польотах. Диспетчери, старші диспетчери по приписних аеродромах. Диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори диспетчерських пунктів управління повітряним рухом навчальних закладів цивільної авіації, тренажерних центрів, навчально-тренувальних центрів.

Керівники польотів, керівники польотів аеродромів, керівники польотів аеродромних (аеровузлових) диспетчерських центрів, керівники польотів районних диспетчерських центрів, керівники польотів районів, начальники змін центрів Єдиної системи управління повітряним рухом. Начальники, заступники начальників диспетчерських пунктів. Диспетчери-інспектори, старші диспетчери-інспектори відділів (служб) руху, інспекції управління, об'єднань цивільної авіації.

Заступники начальників аеропортів по руху, начальники служб руху, старші диспетчери по приписних аеропортах, начальники, заступники начальників відділів (служб) руху, інспекцій управління (республіканських виробничих об'єднань), авіапідприємств, об'єднань і навчальних закладів цивільної авіації. Начальник, заступник начальника управління рухом літаків Головного (Центрального) управління повітряним рухом Міністерства цивільної авіації колишнього Союзу РСР.

Начальники відділів, заступники начальників відділів, старші експерти, провідні інспектори, старші інспектори, інспектори управління рухом літаків, заступники начальника Управління цивільної авіації по управлінню повітряним рухом і радіотехнічному забезпеченню. Техніки, старші техніки, оператори, старші оператори автоматизованих систем передачі метеорологічної інформації в районах аеродромів. Старші інструктори, інструктори, пілоти-оператори, техніки-оператори, оператори диспетчерських тренажерів. Працівники льотного і диспетчерського складу управління повітряним рухом, які залишили льотну або диспетчерську роботу і продовжують працювати на диспетчерських посадах в центральних диспетчерських аеропортах, диспетчерських службах управління, виробничих диспетчерських службах підприємств, виробничих диспетчерських службах управління.

Умови набуття права на пенсійне забезпечення. Умови набуття права працівниками авіації на пенсійне забезпечення за вислугу років встановлює Закон, який визначає: тривалість роботи на вищезазначених посадах; вік, при досягненні якого особа має право на пенсію; інші особливості пенсійного забезпечення працівників авіації.

Стаття 54 Закону зазначає, що *працівники льотного і льотно-випробного складу мають право на пенсійне забезпечення при вислугі років на відповідних посадах не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок*. Зазначені працівники, звільнені від льотної роботи за станом здоров'я (через хворобу), при наявності вислуги років у чоловіків не менше 20 років і у жінок не менше 15 років мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотного складу затверджено вже згадуваною постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 418. Зокрема, при обчисленні строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотного складу враховуються:

а) кожні 20 годин нальоту на літаках (крім нальоту і робіт, передбачених пунктами «б»–«г») — за один місяць вислуги;

б) кожні 12 годин нальоту на вертольотах, в авіації спеціального застосування (санітарні польоти, авіахімічні роботи, аерофотозйомка, патрулювання, зондування атмосфери й інші види робіт), на посадах льотного складу груп супроводження іноземних повітряних суден (лідирувальники), на посадах командно-льотного та льотно-інструкторського складу, в тому числі у навчальних закладах по підготовці й підвищенню кваліфікації кадрів льотного складу авіації, — за один місяць вислуги;

в) один рік роботи у складі льотного екіпажу повітряного судна в аварійно-рятувальних (розшуково-рятувальних) підрозділах — за півтора року вислуги;

г) один рік роботи на посадах льотного складу в навчальних і спортивних авіаційних організаціях ДТСААФ, Товариства сприяння обороні України — за півтора року вислуги за умови виконання плану навчально-льотної підготовки, а при виконанні елементів складного або вищого пілотажу — за два роки вислуги;

д) один рік роботи на таких посадах: парашутисти всіх найменувань, рятувальники, а також десантники-пожежники всіх найменувань, інструктори авіапожежної служби, керівники парашутних (парашутно-рятувальних, пошуково-рятувальних) підрозділів, працівники позаштатних і штатних парашутно-десантних груп, які здійснюють стрибки з парашутом або спуски (підйоми) на спеціальних спуско-піднімальних пристроях з вертольотів, що перебувають на висоті не менше 10 метрів — за півтора року вислуги за умови виконання річної норми стрибків з поршневіх літаків, вертольотів, дирижаблів та аеростатів, спусків (піднімань) на спеціальних спуско-піднімальних пристроях з вертольотів, які перебувають у режимі висіння не менше

10 метрів, а при виконанні річної норми стрибків із реактивних літаків і вертольотів — за два роки вислуги.

При невиконанні умов, які дають право на пільгове обчислення строків вислуги років відповідно до пунктів «а» — «д», один рік роботи рахується за один рік вислуги. Обчислення строків вислуги відповідно до пунктів «а» і «б» провадиться шляхом ділення фактичного нальоту годин за весь час роботи на посадах льотного складу відповідно на 20 і 12. Вислуга у річному обчисленні визначається шляхом ділення числа повних місяців вислуги на 12.

При виконанні протягом року різних робіт, зазначених вище (пункти «а» — «д»), вислуга років обчислюється пропорційно тривалості нальоту годин зайнятості на кожній роботі. До вислуги років працівникам льотного складу зараховується: час служби на посадах льотного складу Збройних Сил колишнього Союзу РСР і України та робота на посадах льотно-випробного складу в порядку, встановленому для призначення пенсій відповідно військовослужбовцям та працівникам льотного і льотно-випробного складу; час роботи на посадах льотного складу іноземної цивільної авіації — в порядку, встановленому пунктом 1 для відповідних видів льотної роботи, за умови плати страхових внесків до Пенсійного фонду України (за період роботи, починаючи з 1992 р.); час навчання у вищих навчальних закладах авіації, якщо цьому передувала робота на льотних посадах, — за фактичною тривалістю; в усіх інших випадках — за фактичним нальотом годин; час оплачуваної відпустки по догляду за дитиною, що надається жінкам, — за тривалістю, встановленою чинним законодавством. *Строки вислуги років працівників льотного складу за період роботи до 1 січня 1992 р. обчислюються за правилами, що діяли до зазначеної дати. Йдеться про постанову Ради Міністрів СРСР від 11 грудня 1987 р. № 1412, якою було затверджено Положення про порядок призначення і виплати пенсій за вислугу років окремим категоріям працівників цивільної авіації і льотно-випробного складу.*

Порядок обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотно-випробного складу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 418, зазначає, що при обчисленні строків вислуги років для призначення пенсій працівникам льотно-випробного складу (льотного складу, який безпосередньо виконує дослідні польоти на штатних робочих місцях літальних апаратів і парашутно-десантної техніки: льотчики (пілоти)-випробувачі, штурмани-випробувачі, бортінженери-випробувачі, бортмеханіки-випробувачі, бортелектрики-випробувачі, бортрадисти-випробувачі, бортоператори-випробувачі, парашутисти-випробу-

вачі, провідні інженери з льотних випробувань або експериментальних робіт) обчислюється: *один рік — за два роки за умови здійснення протягом даного року льотних випробувань.*

При обчисленні строків вислуги років для призначення пенсії працівникам льотно-випробного складу (на посадах інженерно-технічного складу, який здійснює випробні (дослідні) польоти, а також польоти по здачі, прийманню літальних апаратів, їх систем, агрегатів, приладів та обладнання, парашутно-десантної техніки (при наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань): інженери, техніки, механіки, оператори та експериментатори всіх найменувань) рахується один рік при нальоті за рік:

- 120 і більше годин — за два роки;
- від 50 до 120 годин — за півтора року;
- менше 50 годин — за один рік.

У такому самому порядку обчислюється вислуга років при виконанні не менше 50 відсотків зазначеного нальоту на повітряних суднах маневрової авіації та вертольотах. При обчисленні строків вислуги років для призначення пенсії працівникам, які інспектують льотний склад у випробних польотах, а також особам, які здійснюють керівництво льотно-випробними службами і беруть участь у дослідних польотах як члени екіпажу літального апарата (при наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань) рахується один рік — *за два роки за умови виконання встановленої норми нальоту годин.*

Якщо працівник льотно-випробного складу протягом року не брав участі в льотних випробуваннях, але мав інший нальот (транспортний, в порядку льотної підготовки тощо) строки вислуги років обчислюються у порядку, встановленому для призначення пенсій льотному складу цивільної авіації.

При відсутності у працівника льотно-випробного складу протягом року нальоту годин даний рік у вислугу років не зараховується.

У разі коли відсутність нальоту годин викликана трудовим каліцтвом, одержаним при виконанні випробних польотів, вислуга років обчислюється за фактичною тривалістю роботи на посадах льотно-випробного складу.

До вислуги років працівникам льотно-випробного складу зараховується: час служби на посадах льотного складу Збройних Сил колишнього Союзу РСР і України та робота на посадах льотного складу цивільної авіації — в порядку, встановленому для призначення пенсій відповідно військовослужбовцям і льотному складу цивільної авіації; час роботи на посадах льотного складу в цивільній авіації інших країн — в

порядку, встановленому для призначення пенсій льотному складу цивільної авіації, за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України (за період роботи, починаючи з 1992 р.); час навчання у вищих і середніх навчальних закладах авіації, якщо цьому передувала робота на посадах льотного складу (льотчикам-випробувачам, штурманам-випробувачам незалежно від цієї умови), — за фактичною тривалістю навчання, в інших випадках — за фактичною кількістю годин нальоту; час навчання у школі льотчиків-випробувачів (центри підготовки льотного складу) — у подвійному розмірі за умови участі їх у випробних польотах; час оплачуваної відпустки по догляду за дитиною, що надається жінкам, — за тривалістю, встановленою законодавством.

Стаття 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення» вказує, що *працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера (диспетчери, старші диспетчери, диспетчери-інструктори, керівники польотів), мають право на пенсійне забезпечення при вислугі років на відповідних посадах*: чоловіки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 12 років 6 місяців роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден; жінки — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 17 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден.

Зазначені працівники, звільнені від роботи по безпосередньому управлінню польотами повітряних суден за станом здоров'я (через хворобу), при наявності вислуги років у чоловіків не менше 10 років і у жінок не менше 7 років 6 місяців мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

У вислугу років працівникам, які здійснюють управління повітряним рухом, зараховується також робота, виконувана ними як працівниками льотного і льотно-випробного складу. Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення (диспетчери, старші диспетчери, керівники польотів), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах: чоловіки — не менше 20 років; жінки — не менше 17 років 6 місяців.

У **Порядку обчислення строків вислуги років для призначення пенсій працівникам, які управляють повітряним рухом і мають відповідне посвідчення**, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 418, зазначено, що до вислуги років працівникам, які управляють повітряним рухом, зараховується робота: на посадах, передбачених додатками 1 та 2 до вищевказаного Порядку (були

зазначені вище), на посадах льотного (льотно-випробного) складу, що дає право на пенсію за вислугу років (з урахуванням встановленої норми нальоту годин), а також служба в Збройних Силах колишнього Союзу РСР і України на льотних посадах.

До стажу роботи щодо безпосереднього управління польотами повітряних суден зараховується тільки робота на посадах, передбачених додатком 1 до зазначеного Порядку. При цьому пенсії за вислугу років працівникам, які управляють повітряним рухом, призначаються на підставі довідок (додаток 3 до Порядку), що видаються підприємствами, установами й організаціями цивільної авіації, які підтверджують, що даний працівник безпосередньо управляв польотами повітряних суден і мав у цей час відповідне посвідчення.

Стаття 54 Закону зазначає, що працівники інженерно-технічного складу (за вищезазначеним переліком посад і робіт) мають право на пенсійне забезпечення при вислугі років на відповідних посадах: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах; жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах.

У вислугу років працівникам інженерно-технічного складу зараховується також робота, виконувана ними як: 1) працівниками льотного і льотно-випробного складу; 2) працівниками, які здійснюють управління повітряним рухом і мають відповідне посвідчення. Зайнятість зазначених працівників на роботах, які дають право на пенсію за вислугу років, підтверджується довідками, виданими відповідними підприємствами, об'єднаннями й організаціями (форма довідки вказана вище).

Згідно зі ст. 53 Закону *працівники, які працювали на посадах бортпроводників, мають право на пенсійне забезпечення при вислугі років*: чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років як бортпроводник; жінки — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років як бортпроводниця.

Порядок обчислення пенсій та їх розмір. Відповідно до пунктів 1, 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» розмір пенсії за вислугу років визначається відповідно до ст. 27 «Розмір пенсії за віком» та з урахуванням норм ст. 28 «Мінімальний розмір пенсії за віком» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Детально це питання висвітлено в розділі 3 довідника.

2.9. Пенсійне забезпечення осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС

У 2000 р. в Україні налічувалось 3 млн 700 тис. чорнобильців. Після 25 років з моменту аварії таких людей залишилось 2 млн 200 тис. Частина з них померли, частину держава позбавила статусу чорнобильців¹.

Юридичною основою пенсійного забезпечення осіб, постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, є нормативно-правові акти, які регулюють пенсійне забезпечення осіб, постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи: закони України «Про пенсійне забезпечення»; «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 796²; «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» від 9 квітня 1992 р. № 2262³; постановою Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 23 листопада 2011 р. № 1210⁴ та інші документи.

Основним документом, яким передбачено пільгові умови пенсійного забезпечення громадян, постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи, є Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (надалі — Закон). Ст. 9 вказаного Закону визначає **дві категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи**:

1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

¹ Вісник Київщини // Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://v-k.org.ua/pages/view/536>

² Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12>

³ Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262 // Відомості Верховної Ради. — 1992. — № 29. — Ст. 399.

⁴ Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1210 // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 223. — 30 лист.

Першу категорію осіб деталізовано у ст. 10 Закону. До учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС належать особи, які безпосередньо брали участь у ліквідації аварії та її наслідків:

— які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження у 1986—1987 роках незалежно від кількості робочих днів, а у 1988—1990 роках — не менше 30 календарних днів;

— які проводили евакуацію людей і майна із зони відчуження;

— які були тимчасово направлені або відряджені у 1986—1990 роках для виконання робіт у зоні відчуження, включаючи військовослужбовців, працівників державних, громадських, інших підприємств, установ, організацій незалежно від їх відомчої підпорядкованості;

— які працювали не менше 14 календарних днів на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки.

Стаття 11 Закону деталізує другу категорію осіб. Так, потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи слід віднести громадян, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи:

— евакуйовані із зони відчуження, відселені із зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення;

— особи, які постійно проживали на територіях зон безумовного та гарантованого добровільного відселення на день аварії або прожили за станом на 1 січня 1993 р. в зоні безумовного відселення не менше двох років, в зоні гарантованого добровільного відселення не менше 3 років, та відселені або самостійно переселилися з цих територій;

— особи, які постійно проживають, працюють або навчаються у другій чи третій зонах за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 р. жили або відпрацювали чи постійно навчалися у зоні безумовного відселення не менше двох років, а у зоні гарантованого добровільного відселення не менше трьох років;

— особи, які постійно проживають, працюють або навчаються у зоні посиленого радіоекологічного контролю за умови, що вони за станом на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років;

— особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 р. не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986—1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовим завданням;

— особи, які досягли повноліття, з числа зазначених у статті 27 цього Закону, та яким у дитячому віці встановлено причинний зв'язок інвалідності з наслідками Чорнобильської катастрофи, за умови проходження переогляду у спеціалізованій медико-соціальній експертній комісії відповідно до частини п'ятої статті 17 цього Закону.

Окрема стаття 27 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» визначає **перелік дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи:**

— евакуйовані із зони відчуження, у тому числі діти, які на момент евакуації знаходились у стані внутрішньоутробного розвитку;

— проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше одного року в зоні безумовного відселення;

— проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше двох років у зоні гарантованого добровільного відселення;

— проживали на момент аварії чи прожили або постійно навчалися після аварії не менше трьох років у зоні посиленого радіоекологічного контролю;

— народилися після 26 квітня 1986 р. від батька, який на час настання вагітності матері мав підстави належати до категорії 1, 2, 3 постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, або народжені матір'ю, яка на час настання вагітності або під час вагітності мала підстави належати до категорії 1, 2, 3 постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС;

— хворі на рак щитовидної залози або на променеви хворобу;

— які одержали дозу опромінення щитовидної залози внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка перевищує рівні, встановлені Міністерством охорони здоров'я України.

Законодавство чітко розмежує категорії, до яких належать особи, постраждалі від наслідків Чорнобильської катастрофи. Саме від того, до якої із вказаних категорій належить особа, залежить встановлений згідно з чинним законодавством розмір пільг та компенсацій.

Визначення категорій осіб, які постраждали від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, регулює ст. 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Відповідно до цієї статті для встановлення пільг і компенсацій визначаються такі категорії постраждалих:

Перша категорія — інваліди з числа учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською

катастрофою, хворі на променеви хворобу внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Друга категорія — учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, які пропрацювали у зоні відчуження кількість днів, визначену п. 2 ст. 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; евакуйовані із зони відчуження у 1986 р.; особи, які постійно проживали у другій зоні з моменту аварії до прийняття постанови про відселення.

Третя категорія — учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, які пропрацювали у зоні відчуження кількість днів, визначену п. 3 ст. 14 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», та потерпілі, які постійно проживали, працювали або навчалися на територіях другої та третьої зон за умови, якщо вони на 1 січня 1993 р. прожили, пропрацювали та провчилися у вказаних зонах відповідно не менше двох та трьох років.

Четверта категорія — особи, які постійно проживають або постійно працюють чи навчаються у четвертій зоні, за умови, що вони на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали чи постійно навчалися у цій зоні не менше чотирьох років.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок віднесення деяких категорій громадян до відповідних категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 2 грудня 1992 р. № 674 затверджує Порядок віднесення громадян із числа тих, які брали участь у ліквідації інших ядерних аварій, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї або постраждали за інших обставин від радіаційного опромінення не з власної вини, до відповідних категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Громадяни із числа тих, які брали участь у ліквідації ядерних аварій, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, належать:

до категорії 1 — інваліди з числа учасників ліквідації ядерних аварій, ядерних випробувань, військових навчань із застосуванням ядерної зброї, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з відповідною аварією, випробуванням або військовим навчанням, а також хворі на променеви хворобу внаслідок участі у ліквідації ядерних аварій, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї;

до категорії 2 — учасники випробувань ядерної зброї в атмосфері, бойових радіоактивних речовин і учасники військових навчань із застосуванням такої зброї та ліквідації наслідків ядерних аварій;

до категорії 3 — особи, які складали ядерні заряди і здійснювали на них регламентні роботи для проведення відповідних випробувань і військових навчань, брали участь у підземних випробуваннях ядерної зброї, а також ті, які переопромінились при охороні ядерних полігонів під час випробувань (якщо їх не віднесено до категорії 1).

Таким особам видаються посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС відповідної категорії на підставі довідки, що підтверджує їх участь у ліквідації ядерних аварій, у ядерних випробуваннях, у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, виданої відповідно військовою частиною або Центральним військовим архівом Співдружності Незалежних Держав.

Постраждалим внаслідок аварії на ЧАЕС, відповідно до ст. 49 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», встановлюються такі пенсії:

державна пенсія;

додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю.

Додаткова пенсія призначається після виникнення права на державну пенсію. Її розмір залежить від категорії постраждалих. Відповідно до зазначеного Закону передбачено такі розміри додаткової пенсії:

особам, віднесеним до **категорії 1**, призначається щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, у розмірах:

інвалідам I групи — 30 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

інвалідам II групи — 20 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

інвалідам III групи, дітям-інвалідам, а також хворим внаслідок Чорнобильської катастрофи на променеви хворобу — 15 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Особам, віднесеним до **категорії 2**, щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, призначається в розмірі 15 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Особам, віднесеним до **категорії 3**, щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, призначається в розмірі 10 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Особам, віднесеним до **категорії 4**, щомісячна додаткова пенсія за шкоду, заподіяну здоров'ю, призначається в розмірі 5 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначається на момент виплати додаткової пенсії згідно із законом про Державний бюджет України і не може коригуватися іншими нормативно-правовими актами.

Державна пенсія. Стаття 55 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» визначає умови надання пенсій за віком особам, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення. Такі пенсії надаються із зменшенням пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Закон встановлює пільги щодо обчислення стажу роботи (ст. 56), пільги середньомісячного заробітку (ст. 57), пільги щодо виплати пенсій працюючим пенсіонерам (ст. 58), громадянам України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, у разі виїзду за кордон та ін.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачає, що у 2012 р. при обчисленні заробітку, з якого буде визначено розмір пенсії учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, щодо яких встановлено причинний зв'язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою, застосовуватиметься формульний підхід. Отже, у 2012 р. пенсії особам, постраждалим внаслідок чорнобильської катастрофи, збільшаться.

Середній розмір пенсій учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС з 2012 р. становитиме:

для інвалідів I групи — 5439,52 грн;

для інвалідів II групи — 5128,73 грн;

для інвалідів III групи — 3941,53 грн.

Вперше запроваджено гарантовані найменші виплати для інвалідів-ліквідаторів:

для інвалідів I групи — 2399,70 грн;

для інвалідів II групи — 2147,10 грн;

для інвалідів III групи — 1894,50 грн.

Щоразу при зміні розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, цей розмір буде збільшуватися.

Станом на 1 листопада 2011 р. у місцевих судах перебувало 1,2 млн позовів, пов'язаних із пенсійним забезпеченням, на загальну суму 6,4 млрд грн., у тому числі постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС — 115, 6 тис. позовів на суму 1,8 млрд грн.

В апеляційних судах — 2,6 млн справ на суму 5,9 млрд грн, з яких щодо пенсійного забезпечення постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС — 254,7 тис. на суму 2,8 млрд грн.

На забезпечення виплати за судовими рішеннями за 11 місяців 2011 р. спрямовано 5,9 млрд грн. При цьому залишилися не профінансованими виплати по судових рішеннях на суму 2,3 млрд грн.

На фінансування цих судових рішень залучалися позики, надані Держказначейством. На сьогодні надання таких позик обмежено.

Причиною звернень до суду є прогалина у законодавстві щодо обчислення пенсій та підвищень, які обчислюються з мінімального розміру пенсії за віком. Зокрема, статтями 50–54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (у редакції Закону, що діяла до 1 січня 2008 р.) встановлено, що пенсії особам, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, обчислюються виходячи із розміру мінімальної пенсії за віком. Однак розмір цієї мінімальної пенсії за віком для чорнобильців закон не визначає. Тоді як мінімальна пенсія за віком на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеному законом, застосовується виключно при призначенні пенсій згідно із Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». І це підтверджено ухвалою Конституційного Суду України від 19 травня 2009 р. № 27-у у Справі № 2-25/2009¹.

Крім того, наказом Міністерства соціальної політики 23 березня 2012 р. затверджено Стандарт надання послуги з призначення компенсаційних виплат громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи², який визначає механізм призначення таких компенсаційних виплат:

одноразової компенсації учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи;

одноразової компенсації дітям, які стали інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи;

¹ Ухвала Конституційного Суду України від 19.05.2009 р. № 27-у. Справа № 2-25/2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v027u710-09>

² Стандарт надання послуги з призначення компенсаційних виплат громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 23.03.2012 № 158 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0534-12>

одноразової компенсації сім'ям, які втратили годувальника із числа осіб, віднесених до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

щорічної допомоги на оздоровлення;

компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування;

компенсації проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним або повітряним, або залізничним, або водним транспортом особам, віднесеним до категорій 1 та 2;

щомісячної грошової допомоги у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства;

компенсації 50 (25) процентів вартості продуктів харчування за медичними (фізіологічними) нормами, встановленими Міністерством охорони здоров'я України, громадянам, які віднесені до категорій 1 та 2;

щомісячної грошової допомоги батькам потерпілих дітей, які перебувають у державних та комунальних дошкільних закладах освіти (за дні відвідування та невідвідування);

щомісячної виплати на дітей шкільного віку;

грошової компенсації на дітей, які не харчуються в навчальних закладах, розташованих на територіях радіоактивного забруднення, та дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи і не харчуються в навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади;

грошової компенсації батькам потерпілих дітей, які не відвідують дитячі дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі і тих, які не знаходяться в обліковому складі шкіл), якщо діти не перебувають на повному державному забезпеченні.

Одержувачами послуги є:

одноразової компенсації: учасники ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС, які стали інвалідами, — особи, віднесені до категорії 1 громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; сім'ї, які втратили годувальника із числа учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (категорії 1, 2, 3), — члени сім'ї, які були на утриманні померлих осіб, віднесених до категорій 1, 2, 3 з числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; батьки померлих - батьки померлих учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (категорії 1, 2, 3); діти-інваліди - потерпілі від Чорнобильської катастрофи діти, яким встановлено інвалідність, пов'язану з наслідками Чорнобильської катастрофи;

щорічної допомоги на оздоровлення — особи, віднесені до категорії 1 громадян (інваліди I, II, III груп з числа учасників ліквідації наслідків аварії

на Чорнобильській АЕС та потерпілих від Чорнобильської катастрофи), учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС категорій 2 та 3, кожна дитина, яка втратила внаслідок Чорнобильської катастрофи одного з батьків, евакуйовані із зони відчуження у 1986 р. та діти-інваліди, яким встановлено інвалідність, пов'язану з наслідками Чорнобильської катастрофи;

компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування — громадяни, віднесені до категорій 1, 2, 3 та 4, особи, які працювали за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

компенсації проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним, або повітряним, або залізничним, або водним транспортом — особи, віднесені до категорій 1 та 2 громадян;

щомісячної грошової допомоги у зв'язку з обмеженням споживання продуктів харчування місцевого виробництва та особистого підсобного господарства — громадяни, які проживають на територіях радіоактивного забруднення;

компенсації 50 (25) процентів вартості продуктів харчування за медичними (фізіологічними) нормами, встановленими Міністерством охорони здоров'я України, — громадяни, віднесені до категорій 1 та 2;

щомісячної грошової допомоги батькам потерпілих дітей, які перебувають у державних та комунальних дошкільних закладах освіти (за дні відвідування та невідвідування), — потерпілі від Чорнобильської катастрофи діти;

щомісячної виплати на дітей шкільного віку — діти, потерпілі від Чорнобильської катастрофи;

грошової компенсації на дітей, які не харчуються в навчальних закладах, розташованих на територіях радіоактивного забруднення, та дітей, які є інвалідами внаслідок Чорнобильської катастрофи і не харчуються в навчальних закладах, а також за всі дні, коли вони не відвідували ці заклади, — діти, потерпілі від Чорнобильської катастрофи;

грошової компенсації батькам потерпілих дітей, які не відвідують дитячі дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі і тих, які не знаходяться в обліковому складі шкіл), якщо діти не перебувають на повному державному забезпеченні, — діти, потерпілі від Чорнобильської катастрофи.

Перелік документів, необхідних для надання (отримання) послуги, та вимоги до заяви

Для призначення компенсації подається заява за формою, затвердженою наказом Міністерства соціальної політики України «Про

затвердження форми Заяви про призначення усіх видів соціальної допомоги, компенсацій, субсидій та пільг», від 22 лютого 2012 року № 96 зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 20 березня 2012 року за № 418/20731, та такі документи:

Для надання послуги з призначення компенсаційних виплат подаються:

1. *Для компенсаційних виплат потерпілим дітям та їхнім батькам*: заява; копія свідоцтва про народження; копія посвідчення особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, що підтверджує статус потерпілої дитини; копія паспорта батька та/або матері (для дітей з неповних сімей); висновок ЛКК про встановлення інвалідності (для дітей-інвалідів); копія довідки про присвоєння батьку та/або матері (для дітей з неповних сімей) реєстраційного номера облікової картки платника податків або серія та номер паспорта з відміткою про відмову від прийняття такого номера; копія посвідчення особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, яке підтверджує статус особи (1, 2, 3 категорії батька та/або матері), що має право на пільги відповідно до законодавства.

2. *Для компенсаційних виплат громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи*: заява; копія паспорта; висновок МСЕК про встановлення інвалідності (для осіб, яким встановлено інвалідність, пов'язану з наслідками Чорнобильської катастрофи); копія пенсійного посвідчення або посвідчення особи, яка одержує державну соціальну допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»; копія довідки про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків або серія та номер паспорта з відміткою про відмову від прийняття такого номера; копія посвідчення особи, яка постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи, яке підтверджує статус особи (1, 2, 3 та 4 категорій), що має право на пільги відповідно до законодавства.

3. *Для компенсаційної виплати сім'ям, які втратили годувальника із числа учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС*: заява; копія паспорта; копія свідоцтва про смерть годувальника (учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС); експертний висновок міжвідомчих експертних комісій по встановленню причинного зв'язку смерті з роботами по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; копія посвідчення померлого учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; копія пенсійного посвідчення або посвідчення особи, яка одержує державну соціальну допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитин-

ства та дітям-інвалідам» (за наявності); копія довідки про присвоєння реєстраційного номера облікової картки платника податків або серія та номер паспорта з відміткою про відмову від прийняття такого номера.

4. Для компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування (додатково, крім документів, зазначених у п. 2 цього розділу): медична довідка (форма № 070-у); документ, що підтверджує оплату вартості санаторно-курортного лікування за власні кошти.

2.10. Пенсійне забезпечення осіб, які працювали на роботах за списками № 1 та № 2, а також працівників залізничного та морського транспорту

Держава гарантує право на пільгове пенсійне забезпечення громадянам, які працюють на роботах, пов'язаних із негативним впливом на здоров'я шкідливих виробничих факторів.

Специфіка пільгового пенсійного забезпечення даної категорії осіб пов'язана із особливими умовами, характером та тривалістю роботи, а також наявністю і тривалістю спеціального трудового стажу, що дає їм право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, іншими словами, право більш раннього виходу на пенсію порівняно з іншими працівниками, а в окремих випадках і на більш високий розмір пенсії.

Згідно з п. 16 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»¹ від 9 липня 2003 р. № 1058, який набрав чинності 1 січня 2004 р., до приведення законодавства України у відповідність до положень цього Закону закони України та інші нормативно-правові акти застосовують у частині, що не суперечить цьому Законові. Положення Закону України «Про пенсійне забезпечення» нині застосовуються в частині визначення права на пенсію за віком на пільгових умовах і за вислугу років.

Так, відповідно до ст. 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення»² **пенсію за віком на пільгових умовах мають особи, незалежно від місяця останньої роботи:**

а) працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, — за Списком № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показ-

ників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць:

чоловіки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах;

жінки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 15 років, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням загального пенсійного віку на 1 рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам і на 1 рік 4 місяці — жінкам;

б) працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, — за Списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваним Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць:

чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах;

жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

Працівникам, які мають не менше половини стажу роботи зі шкідливими і важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням загального пенсійного віку на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи чоловікам і за кожні 2 роки такої роботи — жінкам.

Отже, на сьогодні працівники, професії і посади яких передбачені в списках № 1 і № 2, затверджених постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах» від 16 січня 2003 р. № 36¹, мають право на пенсію за віком на пільгових умовах.

Пункт 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає, що пенсійне забезпечення застрахованих осіб, які працювали або працюють на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за Списком № 1 та на інших роботах зі шкідливими і важкими умовами праці за Списком № 2 виробництв, робіт, профе-

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

² Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 р. № 1788-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/ed20090416>.

¹ Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р., № 36 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/36-2003-p>

сій, посад і показників, затверджених Кабінетом Міністрів, та за результатами атестації робочих місць, на посадах, що дають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, мали право на пенсію на пільгових умовах, здійснюється згідно з окремим законодавчим актом через професійні та корпоративні фонди.

До запровадження пенсійного забезпечення через професійні та корпоративні фонди цим особам пенсії призначаються органами Пенсійного фонду за нормами Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за умови досягнення пенсійного віку та наявності трудового стажу, передбаченого Законом України «Про пенсійне забезпечення».

Також слід зазначити, що порядок призначення пільгових пенсій особам, які мали право на пенсію на пільгових умовах до введення в дію Закону України «Про пенсійне забезпечення» (тобто до 1 січня 1992 р.), регулюється ст. 100 зазначеного Закону. Так, цією статтею передбачено, що особам, які працювали до введення в дію цього Закону на роботах зі шкідливими і важкими умовами праці, передбачених раніше чинним законодавством, пенсії за віком призначаються за нормами раніше чинного законодавства. При визначенні права на пенсію за віком на пільгових умовах відповідно до цієї статті застосовуються «Список № 1 производств, цехов, професий и должностей на подземных работах, на работах с вредными условиями труда и в горячих цехах, работа в которых дает право на государственную пенсию на льготных условиях и в льготных размерах» і «Список № 2 производств, цехов, професий и должностей, работа в которых дает право на государственную пенсию на льготных условиях и в льготных размерах», затверджені постановою Ради Міністрів СРСР від 22 серпня 1956 р. № 1173.

З метою забезпечення соціального захисту та належного пенсійного забезпечення працівників, зайнятих на підземних роботах, роботах з особливо шкідливими й особливо важкими умовами праці за Списком № 1 та на інших роботах зі шкідливими і важкими умовами праці за Списком № 2 (далі — списки), наказом Міністерства праці та соціальної політики від 18 листопада 2005 р. № 383¹ затверджено Порядок застосування списків № 1 та № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників при обчисленні стажу роботи, що дає право на пенсію за віком на пільгових умовах.

¹ *Наказ* Міністерства праці та соціальної політики від 18.11.2005 р. № 383 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1451-05>

При призначенні пенсій за віком на пільгових умовах важливо враховувати, що стаж, який дає право на цю пенсію, зараховується тільки за результатами атестації робочих місць.

Атестація робочих місць за умовами праці проводиться в строки, передбачені колективним договором, але не рідше одного разу на 5 років. Результати атестації (як вперше проведеної, так і чергової) застосовуються при обчисленні стажу, який дає право на пенсію на пільгових умовах, впродовж 5 років після затвердження її результатів, за умови, якщо впродовж цього часу на даному підприємстві не змінювались докорінно умови і характер праці (виробництво, робота, робоче місце), що дають право на призначення пенсії на пільгових умовах. У разі докорінної зміни умов і характеру праці для підтвердження права на пенсію за віком на пільгових умовах має бути проведена позачергова атестація.

Атестація робочих місць передбачає, зокрема, обґрунтування віднесення робочого місця до категорії із шкідливими (особливо шкідливими), важкими (особливо важкими) умовами праці, визначення (підтвердження) права працівників на пільгове пенсійне забезпечення за роботу в несприятливих умовах та складання переліку робочих місць, виробництв, професій та посад з пільговим пенсійним забезпеченням працівників. У разі непідтвердження права на пенсію за віком на пільгових умовах за результатами чергової атестації, проведеної протягом 5 років з дати проведення попередньої атестації, до пільгового стажу зараховується період роботи на даному підприємстві, в установі чи організації до дати видання наказу на підприємстві про результати проведення чергової атестації, якою відповідне право не підтверджене.

У разі підтвердження за результатами атестації та висновком Державної експертизи умов праці права на пенсію за віком на пільгових умовах за списками № 1 чи № 2 працівникам окремих видів виробництв, робіт, професій чи посад, які мають виражену специфіку, до пільгового стажу зараховується період їх роботи на даному підприємстві, за який умови праці на відповідних робочих місцях не змінювались і який визначений наказом по підприємству чи організації про затвердження результатів проведення цієї атестації.

Також при визначенні права на пенсію слід враховувати, що працівники мають бути зайняті виконанням робіт протягом повного робочого дня. Під повним робочим днем слід уважати виконання робіт в умовах, передбачених списками, не менше 80 відсотків робочого часу, устанавленого для працівників даного виробництва, професії чи посади, з урахуванням підготовчих, допоміжних, поточних ремонтних робіт, пов'язаних з виконанням своїх трудових обов'язків.

При визначенні права на пенсію за віком на пільгових умовах застосовуються списки, чинні на період роботи особи. До пільгового стажу зараховується весь період роботи на відповідних посадах або за професіями незалежно від дати їх внесення до списків за умови підтвердження документами відповідних умов праці за час виконання роботи до 21 серпня 1992 р. та за результатами проведення атестації робочих місць за умовами праці після 21 серпня 1992 р.

Водночас слід зазначити, що пенсії за сумісними роботами, професіями та посадами працівників, зайнятих у виробництвах та на роботах, передбачених списками, призначаються:

1) за Списком № 2, якщо одна із виконуваних робіт, професій чи посад передбачена в Списку № 1, а інша в Списку № 2;

2) на загальних підставах, якщо одна із виконуваних робіт, професій чи посад передбачена в Списку № 1 або в Списку № 2, а інша цими списками не передбачена.

Для підтвердження стажу роботи зі шкідливими і важкими умовами праці при зверненні за призначенням пенсії слід подати трудову книжку з оформленими належним чином записами про займану посаду і період виконаної роботи, виписку із наказу по підприємству про проведення атестації на відповідному робочому місці та, у разі відсутності в трудовій книжці відомостей, що визначають право на пенсію на пільгових умовах, уточнюючу довідку, в якій має бути зазначено: періоди роботи, що зараховуються до спеціального стажу; професія або посада; характер виконаної роботи; розділ, підрозділ, пункт, найменування списків або їх номери, до яких включається цей період роботи; первинні документи за час виконання роботи, на підставі яких видано зазначену довідку.

Отже, за записами трудової книжки визначається не тільки загальний стаж роботи, але і встановлюються відомості, які дають право на пенсію на пільгових умовах. У переважній більшості випадків для призначення пенсій на пільгових умовах потрібні дані про характер виконаної роботи, наприклад, про зайнятість на гарячих ділянках робіт, про роботу з відповідними шкідливими речовинами, про виконання робіт визначеним способом і у відповідному місці та інші важливі дані.

Пенсійне забезпечення працівників залізничного транспорту, а також морського та річкового флоту має певні особливості, а тому потребує окремої уваги. На сьогодні законодавство для деяких з них передбачає право на пенсію на пільгових умовах, а для деяких — пенсію за вислугу років. Принципова відмінність між цими двома видами пенсій полягає в тому, що пенсія за вислугу років призначається тіль-

ки після звільнення з роботи, яка дає право на цей вид пенсій, а після призначення пенсії працівник не має права працювати на відповідних посадах. При призначенні пенсії на пільгових умовах звільнення з посади значення не має, а працівник може продовжувати працювати на тій же посаді.

Отже, окремим категоріям працівників залізничного транспорту призначаються пенсії за віком на пільгових умовах, якщо вони були зайняті повний робочий день на посадах, зазначених у Списку № 2 виробництв, робіт, професій і показників з шкідливими та важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36, і за результатами атестації.

Водночас відповідно до абзаців 2, 4 ст. 52 Закону України «Про пенсійне забезпечення» деякі категорії працівників залізничного та морського транспорту мають право на пенсію за вислугу років, а саме: робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені; механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах, а також плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення). Необхідною умовою зарахування до спеціального стажу певного періоду роботи є робота в закладах і на посадах, які дають право на пенсію за вислугу років.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення» від 12 жовтня 1992 р. № 583¹ затверджує також Списки професій і посад робітників локомотивних бригад і окремих категорій працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метрополітенах і користуються правом на пенсію за вислугу років.

Так, наприклад, посади машиністів паровоза, тепловоза, дизель-поїзда, електровоза, які працюють на магістральній залізниці не передбачені в підрозділі I «Залізничний транспорт» розділу XXVIII «Транспортні послуги» Списку № 2 виробництв, робіт, професій,

¹ Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. № 583 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/583-92-п>

посад і показників із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, а працівники, які працюють на вказаних посадах, права на пільгову пенсію за Списком № 2, тобто відповідно до п. «б» ст. 13 Закону «Про пенсійне забезпечення», не мають. Проте названі категорії працівників указані в Списку професій і посад робітників локомотивних бригад і окремих категорій працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метрополітенах і користуються правом на пенсію за вислугу років згідно з п. «а» ст. 55 Закону «Про пенсійне забезпечення», а саме: чоловіки — після досягнення 55 років, за наявності не менш ніж 25 років стажу роботи, в тому числі не менш як 12 років 6 місяців роботи на посадах (роботах), зазначених у вказаному Списку; жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на роботах, передбачених цим Списком. Отже, для даної категорії осіб має місце зниження пенсійного віку, а також встановлено особливі вимоги як до спеціального стажу, так і до загального (страхового) стажу (загальний стаж після 1 жовтня 2011 р. нижчий на 10 років, ніж для осіб, яким пенсія призначається на загальних умовах).

Відповідно до п. «д» ст. 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» правом на пенсію за вислугу років незалежно від віку користуються плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення):

чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;

жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;

працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості — за списком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку:

чоловіки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 25 років;

жінки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 20 років.

Категорії таких працівників затверджено у Списку професій і посад плавскладу окремих видів суден морського, річкового флоту і

флоту рибної промисловості, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 583 «Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення». До таких посад належать: боцмани; гідроакустики; головні фізики-інженери і техніки всіх спеціальностей, майстри, дезактиватори суден з атомними енергетичними установками, суден атомного технологічного обслуговування і підводних апаратів (лабораторій); капітани-директори, капітани (старшини) та їх помічники, штурмани; кочегари суден; майстри всіх найменувань по добуванню і обробці риби; механіки та їх помічники; начальники радіостанцій; начальники служб радіаційної безпеки і контрольно-вимірювальних приладів і автоматики суден з атомними енергетичними установками; начальники плавучих зачисних станцій та їх помічники; помпові машиністи (донкермани);

радіооператори всіх класів, радіотехніки та радіотелеграфісти; рульові й матроси всіх класів і найменувань; шкіпери та їх помічники, підшкіпери; електрики суднові всіх класів і найменувань; електрорадіонавігатори.

Вказана Постанова Кабінету Міністрів України також визначає судна, робота на яких дає право на пенсію незалежно від віку. До таких видів суден належать: хімовози, газовози, нафтоналивні, агломератовози, нафто-перекачувальні та плавучі зачисні станції, судна з атомними енергетичними установками, судна атомного технологічного обслуговування, судна, що постійно працюють в Арктиці, виробничі судна флоту рибної промисловості, зайняті видобутком, обробкою риби і морепродуктів, а також прийманням готової продукції на промислі, підводні апарати (лабораторії).

При призначенні пенсій на пільгових умовах відповідно до статей 13 і 14 та пенсій за вислугу років відповідно до ст. 55 Закону «Про пенсійне забезпечення» провадиться взаємне зарахування періодів роботи, передбачених цими статтями, за умови, що зазначені роботи дають право на пенсію на аналогічних або більш пільгових умовах.

Порядок обчислення пенсій та їх розмір. Відповідно до пунктів 1, 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування розмір пенсії за вислугу років визначається відповідно до ст. 27 «Розмір пенсії за віком» та з урахуванням норм ст. 28 «Мінімальний розмір пенсії за віком» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Детально це питання висвітлено в розділі 3.

Розділ 3

Призначення, виплата та перерахунок пенсії

3.1. Подання та оформлення документів для призначення пенсії

Право особи на пенсію включає в себе цілий спектр різноманітних правовідносин. Питання призначення та перерахунку пенсії є невід'ємною частиною складних, комплексних правовідносин, за допомогою яких особа може реалізувати право на той чи інший вид пенсії. У науці права соціального забезпечення такі правовідносини прийнято називати процедурними. Особливості процедурних правовідносин детально висвітлено у попередньому розділі цього довідника.

Пенсія в Україні призначається правоздатним особам, які звернулися за нею. Законодавство не передбачає обов'язку органів спеціальної компетенції (Пенсійний фонд України (далі — ПФУ) призначати будь-яку пенсію без відповідного звернення. Першим кроком для призначення пенсії є подання заяви, оскільки процедурні правовідносини мають вольовий характер. Право особи на одержання пенсії установлюється на підставі всебічного, повного і об'єктивного розгляду всіх поданих документів органом, що призначає пенсію.

Згідно з Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»¹, затвердженим постановою правління ПФУ 25 листопада 2005 р. № 22-1, залежно від виду пенсії подається заява:

заява про призначення пенсії непрацюючим громадянам і членам їх сімей подається заявником особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, безпосередньо до органу, що призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації), або законним представником відповідно до законодавства за місцем проживання (реєстрації) заявника. У разі якщо особа, якій призначається пенсія, є неповнолітньою або недієздатною, заява подається батьками або опікунами (піклувальниками) за місцем їх проживання (реєстрації);

заява про призначення пенсії працюючим громадянам і членам їх сімей (у зв'язку з втратою годувальника) та про відстрочку часу її призначення подається працівником (членом його сім'ї у зв'язку з втратою годувальника) до управління ПФУ в районах, містах і районах у містах через уповноважену посадову особу підприємства, установи, організації. За бажанням особи така заява може бути подана особисто за місцем проживання (реєстрації);

заява про переведення з одного виду пенсії на інший, про перерахунок пенсії подається до органу, що призначає пенсію, заявником за місцем проживання (реєстрації), а при необхідності — його законним представником (батьки або опікун (піклувальник) за місцем проживання (реєстрації) представника.

Заяви про виплату пенсії реєструються в журналі вхідної кореспонденції.

Заява про виплату пенсії через банківський рахунок подається заявником згідно з Порядком виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо виконання статті 3 Указу Президента України від 4 липня 1998 року № 734» від 30 серпня 1999 р. № 1596¹.

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію, але не раніше, ніж за місяць до досягнення пенсійного віку.

Пенсії за віком і по інвалідності призначаються незалежно від того, припинена робота на час звернення за пенсією чи продовжується.

Днем звернення за пенсією вважається день приймання органом, що призначає пенсію, заяви про призначення, перерахунок, відновлення або переведення з одного виду пенсії на інший.

¹ *Порядок* подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова правління ПФУ 25.11.2005 р. № 22-1 //Офіційний вісник України. — 2005. — № 52. — Ст. 3383.

¹ *Про заходи* щодо виконання статті 3 Указу Президента України від 4 липня 1998 року № 734: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 р. № 1596 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1596-99-%EF>

Заява є тим юридичним фактом, що активізує процедурні правовідносини. Як уже зазначалося, основною метою згаданих правовідносин є реалізація особою права на пенсію. Отже, на цій стадії слід встановити всі юридичні факти, які дають особі право на той чи інший вид пенсії. Такі факти підтверджуються документально.

До заяви про призначення пенсії за віком додаються такі документи:

а) довідка податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера заявнику;

б) документи про стаж, визначені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637. За період роботи, починаючи з 1 січня 2004 р., відділ персоналізованого обліку органу, що призначає пенсію, додає довідку із бази даних системи персоналізованого обліку. За період роботи до 1 січня 1991 р. на Крайній Півночі чи в місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі колишнього Союзу РСР, а також на острові Шпіцберген надаються договори або інші документи, що підтверджують право працівника на пільги, передбачені для осіб, які працювали в районах Крайньої Півночі чи місцевостях, прирівняних до районів Крайньої Півночі;

в) довідка про заробітну плату особи за період страхового стажу до 1 липня 2000 р., а починаючи з 1 липня 2000 р. індивідуальні відомості про застраховану особу надаються відділом персоналізованого обліку. Довідка про заробітну плату (дохід) особи видається на підставі особових рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та сплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працював померлий годувальник або особа, яка звертається за пенсією. Якщо такі підприємства, установи, організації ліквідовані або припинили своє існування з інших причин, то довідки про заробітну плату видаються правонаступником цих підприємств, установ чи організацій або архівними установами;

г) документи про місце проживання (реєстрації) особи;

г) документи, які засвідчують особливий статус особи (посвідчення учасника бойових дій та довідка військового комісаріату про період (періоди) участі у бойових діях; довідка МСЕК про визнання особи інвалідом унаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби; висновок МСЕК щодо причинного зв'язку смерті особи з пораненням, контузією, каліцтвом, одержаними при виконанні обов'язків військової служби; довідка МСЕК про визнання особи

інвалідом по зору І групи — сліпим; документи закладу охорони здоров'я про наявність відповідного захворювання: гіпофізарного нанізму (ліліпути), диспропорційні карлики; посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та довідка про період (періоди) участі в ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та ін.);

д) клопотання (направлення) про достроковий вихід на пенсію (для призначення пенсії відповідно до ст. 26 Закону України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р. № 803¹ (особливі гарантії працівникам, які втратили роботу у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці.

До заяви про призначення пенсії за вислугу років, крім документів, передбачених пунктами «а»—«г», «д», подаються також документи, що підтверджують виконання роботи, яка дає право на призначення такого виду пенсії.

До заяви про призначення пенсії по інвалідності додаються документи, перелічені в підпунктах «а»—«г». Орган, що призначає пенсію, додає до заяви одержану ним від МСЕК виписку з акта огляду МСЕК.

До заяви про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника подаються документи померлого годувальника, перелічені в підпунктах «б»—«в» цього Порядку. Також подаються такі документи: а) довідка податкової адміністрації про присвоєння ідентифікаційного номера померлому годувальнику (подається у разі, якщо особа, яка звернулася із заявою про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, має такий документ); б) свідоцтво про народження або паспорт особи, якій призначається пенсія; в) довідка про склад сім'ї померлого годувальника та копії документів, що засвідчують родинні стосунки члена сім'ї з померлим годувальником; г) свідоцтво органу реєстрації актів громадянського стану (далі — РАГС) про смерть годувальника або рішення суду про визнання його безвісно відсутнім; г) документи про вік померлого годувальника сім'ї при відсутності таких даних у свідоцтві про смерть чи рішенні суду про визнання годувальника безвісно відсутнім; д) довідки загальноосвітніх навчальних закладів системи загальної середньої освіти, професійно-технічних, вищих навчальних закладів про те, що особи навчаються за денною формою навчання; е) довідка про те, що чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків, дід, баба, брат чи сестра померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не пра-

¹ Про зайнятість населення: Закон України від 01.03.1991 р. № 803 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12&c=1#Public>

цюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років; є) документи про місце проживання (реєстрації); ж) документ про перебування членів сім'ї (крім дітей) на повному утриманні померлого годувальника чи одержання від померлого годувальника допомоги, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування; з) експертний висновок із встановлення причинного зв'язку смерті годувальника з дією іонізуючого випромінювання та інших шкідливих чинників внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Особа, яка звертається за пенсією (незалежно від виду пенсії), повинна пред'явити паспорт (або інший документ, що засвідчує цю особу, місце її проживання (реєстрації) та вік).

Документи, необхідні для призначення пенсії, можуть бути подані як в оригіналах, так і копіях, засвідчених у нотаріальному порядку або адміністрацією підприємства, установи, організації, що подає документи заявника для призначення пенсії, чи органом, що призначає пенсію.

Підготовка і подання документів для призначення пенсії. Посадова особа зобов'язана не пізніше місяця до дня досягнення працівником пенсійного віку письмово повідомити його про виникнення права на пенсію за віком, у тому числі на пільгових умовах.

Орган, що призначає пенсію, розглядає питання про призначення пенсії, відстрочку часу її призначення, перерахунок та відновлення виплати раніше призначеної пенсії, а також про переведення з одного виду пенсії на інший при зверненні особи з відповідною заявою.

При прийманні документів орган, що призначає пенсію: а) перевіряє правильність оформлення заяви, відповідність викладених у ній відомостей про особу даним паспорта та документам про стаж; б) здійснює попередню правову експертизу змісту і належного оформлення представлених документів; в) перевіряє правильність копій відповідних документів, фіксує й засвідчує виявлені розходження. Орган, що призначає пенсію, має право вимагати від підприємств, установ та організацій, фізичних осіб до оформлення в тримісячний термін з дня подання заяви прийнятих і подання додаткових документів, а також перевіряти в необхідних випадках обґрунтованість їх видачі; г) видає пам'ятку пенсіонеру, копія якої зберігається у пенсійній справі.

Виплата пенсії проводиться не пізніше одного місяця з дня прийняття рішення про призначення, перерахунок, переведення з одного виду пенсії на інший та про поновлення пенсії.

Документом, який підтверджує призначення особі пенсії, є пенсійне посвідчення, що видається органом, що призначає пенсію, відповідно

до Порядку обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в ПФУ та його органах, затвердженого постановою Правління ПФУ від 25 березня 2004 р. № 4-1¹.

Пенсійне посвідчення має бути у місячний термін виготовлене на підставі таких відомостей: 1) реєстраційний номер облікової картки платника податків або номер та серія паспорта; 2) прізвище, ім'я та по батькові; 3) дата народження; 4) стать; 5) номер особового рахунку; 6) вид пенсії: за віком, по інвалідності, у разі втрати годувальника, за вислугу років; 7) група, причина інвалідності; 8) термін дії посвідчення.

Бланки пенсійних посвідчень є документами суворої звітності.

Не пізніше 10 днів після надходження всіх необхідних документів для виплати пенсії орган, що призначає пенсію, повинен їх розглянути та прийняти відповідне рішення, яке оформлюється розпорядженням. Подані документи та заява зберігаються в пенсійній справі.

Подання та оформлення документів для призначення пільгової пенсії регламентується Порядком подання та оформлення документів для призначення пільгової пенсії та перерахування підприємствами та організаціями коштів на її виплату відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р., № 937², затвердженим постановою правління ПФУ від 25 січня 2008 р. № 3-2.

3.2. Строки призначення та перерахунку пенсії

Відповідно до ст. 45 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058³ *пенсія призначається з дня звернення за пенсією, крім таких випадків, коли пенсія призначається з більш раннього строку:*

1) *пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше 3-х місяців з дня досягнення особою пенсійного віку. У разі якщо при відстрочці часу призначення пенсії за віком не здійснюється підвищення розміру пенсії за неповний місяць страхового стажу, пенсія*

¹ *Порядок обліку, зберігання, оформлення та видачі пенсійних посвідчень в ПФУ та його органах:* Постанова правління ПФУ від 25 березня 2004 р. № 4-1 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 14. — Ст. 1020.

² *Порядок подання та оформлення документів для призначення пільгової пенсії та перерахування підприємствами та організаціями коштів на її виплату відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 937:* Постанова правління ПФУ від 25 січня 2008 р. № 3-2 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 14. — Ст. 344.

³ *Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування:* Закон України від 09.07.2003 р. № 1058 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15&p=1318515516057464>

призначається з дня, що настає за останнім днем повного місяця відстрочки часу виходу на пенсію, який враховано до страхового стажу;

2) пенсія по інвалідності призначається з дня встановлення інвалідності, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше 3-х місяців з дня встановлення інвалідності. У такому самому порядку призначається пенсія по інвалідності в розмірі пенсії за віком і з дня виникнення такого права в період після встановлення інвалідності до дня звернення за призначенням пенсії по інвалідності;

3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такого виду пенсії надійшло протягом 12 місяців з дня смерті годувальника.

Пенсія призначається довічно або на період, протягом якого пенсіонер має право на виплату пенсії.

Переведення з одного виду пенсії на інший здійснюється з дня подання заяви на підставі документів про страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що знаходяться на час переведення з одного виду пенсії на інший в пенсійній справі, а також додаткових документів, одержаних органами ПФУ.

Посадова особа органу ПФУ у 10-денний термін з дня одержання заяви про призначення пенсії оформлює всі необхідні документи і направляє їх до органу, що призначає пенсію, за місцезнаходженням підприємства, установи, організації або за місцем проживання (реєстрації) особи. Для забезпечення повноти відомостей про застраховану особу, якій призначається пенсія, подається комплект первинної звітності страхувальника до системи персоніфікованого обліку Пенсійного фонду України за період після останнього звіту до дати подання заяви про призначення пенсії включно. У необхідних випадках надається допомога щодо одержання відсутніх у особи документів для призначення пенсії.

Перерахунок призначеної пенсії відбувається:

1) у разі виникнення права на підвищення пенсії — з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15 числа;

2) у разі настання обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, — з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15 числа.

Дане положення Закону про перерахунок пенсії не поширюється на такі випадки:

1) у разі зміни групи інвалідності пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. Якщо особа визнана інвалідом нижчої групи, пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, в якому змінено групу інвалідності. У разі визнання особи, яка пройшла повторний огляд, здоровою пенсія виплачується до кінця місяця, по який встановлено інвалідність;

2) зміна розміру пенсії або припинення її виплати членам сім'ї здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому склалися обставини, що спричинили зміну розміру або припинення виплати пенсії;

3) коли перерахунок пенсії проводиться з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму;

4) коли для осіб, які перебувають на повному державному утриманні, перерахунок пенсії проводиться з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму.

При переїзді пенсіонера на постійне або тимчасове проживання в іншу місцевість ПФУ протягом 5 днів з дня одержання заяви надсилає запит про витребування пенсійної справи до органу ПФУ попереднього місця проживання пенсіонера. Пенсійна справа протягом 10-и днів з дня одержання запиту пересилається органу, що призначає пенсію, за новим місцем проживання (реєстрації).

Правове регулювання призначення пільгової пенсії регламентується Порядком подання та оформлення документів для призначення пільгової пенсії та перерахування підприємствами та організаціями коштів на її виплату відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 937, затвердженим постановою правління ПФУ від 25 січня 2008 р. № 3-2¹.

Заява про призначення пільгової пенсії з необхідними документами подається до органів ПФУ за місцем розташування підприємств та організацій через уповноважену посадову особу підприємств та організацій.

Рішення про призначення пільгової пенсії приймають органи ПФУ за місцем розташування підприємств та організацій на підставі документів, що передбачені для оформлення пенсії у загальному порядку (Порядок подання та оформлення документів для призначення (пере-

¹ Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення пільгової пенсії та перерахування підприємствами та організаціями коштів на її виплату відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 937: Постанова правління ПФУ від 25.01.2008 р. № 3-2 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 14. — Ст. 344.

рахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затверджений постановою правління ПФУ від 25 листопада 2005 р. № 22-1), а також:

1) довідки про підтвердження стажу роботи для призначення пільгової пенсії за рахунок коштів підприємств та організацій за результатами атестації робочих місць за умовами праці;

2) копії наказу про атестацію відповідного робочого місця (робочих місць);

3) гарантійного листа підприємств та організацій про перерахування коштів на рахунок органів ПФУ.

Пільгові пенсії можуть призначатися за рахунок коштів підприємств та організацій (крім тих, що фінансуються або дотуються з держбюджету) відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» працівникам, які працюють (працювали) на виробництвах, роботах, за професіями й на посадах, які не передбачені Списком № 1 і Списком № 2, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 36¹.

Органи ПФУ за місцем проживання пенсіонера протягом 5 днів з дня прийняття рішення про призначення пільгової пенсії надсилають повідомлення органам ПФУ за місцем розташування підприємств та організацій, які не пізніше наступного робочого дня з дня його надходження направляють їх підприємствам та організаціям.

У разі зміни розміру пільгової пенсії або настання обставин, які впливають на суму, що підлягає перерахуванню (смерть пенсіонера, зміна місця проживання, зміна способу виплати пільгової пенсії тощо), органи ПФУ за місцем проживання пенсіонера в 10-денний термін з моменту виникнення цих обставин повідомляють про це підприємства та організації через органи Пенсійного фонду України за місцем розташування підприємств та організацій.

Призначення пільгових пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій регламентується Порядком призначення пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій окремим категоріям працівників за результатами атестації робочих місць за умовами праці, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 937².

¹ *Про затвердження* списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р., № 36 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 4. — Ст. 102.

² *Порядок* призначення пенсій за рахунок коштів підприємств та організацій окремим категоріям працівників за результатами атестації робочих місць за умовами праці: Постанова

Підприємства та організації до 20-го числа кожного місяця, що пере-
дує місяцю виплати пільгової пенсії, перераховують до органів ПФУ за місцем розташування підприємств та організацій зазначену в повідомленні місячну суму коштів, необхідну для фінансування витрат на виплату та доставку пільгової пенсії.

У разі звернення пенсіонера до ПФУ йому видається виписка з розпорядження про призначення (перерахунок) пенсії з інформацією про періоди страхового стажу та заробітної плати, яка врахована при розрахунку пенсії.

3.3. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії

Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії визначається розділом VI Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за весь період страхового стажу, починаючи з 1 липня 2000 р. За бажанням пенсіонера та за умови підтвердження довідки про заробітну плату первинними документами у період до 1 січня 2016 р. або в разі, якщо страховий стаж, починаючи з 1 липня 2000 р. становить менше 60 місяців, для обчислення пенсії також враховується заробітна плата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу підряд до 1 липня 2000 р. незалежно від перерв.

Якщо страховий стаж становить менший період, враховується заробітна плата (дохід) за фактичний страховий стаж. За вибором особи, яка звернулася за призначенням пенсії, з періоду, за який враховується заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії, виключаються періоди до 60 календарних місяців страхового стажу, з урахуванням будь-яких періодів незалежно від перерв та будь-якого періоду страхового стажу підряд за умови, що зазначені періоди в сумі складають не більш як 10 відсотків тривалості страхового стажу, врахованого в одинарному розмірі. Додатково за бажанням особи можуть бути виключені періоди строкової військової служби, навчання, догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, за період з 1 липня 2000 р. до 1 січня 2005 р., а також періоди,

Кабінету Міністрів України від 18.08.2007 р. № 937 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 53. — Ст. 2160.

коли особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. У всіх випадках, крім випадку, передбаченого абзацом 2 цієї частини, період, за який враховується заробітна плата, не може бути меншим, ніж 60 календарних місяців.

Заробітна плата (дохід) за період страхового стажу до 1 липня 2000 р. враховується для обчислення пенсії на підставі документів про нараховану заробітну плату (дохід), виданих у порядку, встановленому законодавством, а за період страхового стажу, починаючи з 1 липня 2000 р., — за даними, що містяться в системі персоніфікованого обліку.

Довідка про заробітну плату (дохід) особи видається на підставі особових рахунків, платіжних відомостей та інших документів про нараховану та сплачену заробітну плату підприємством, установою чи організацією, де працював померлий годувальник або особа, яка звертається за пенсією. Якщо такі підприємства, установи, організації ліквідовані або припинили своє існування з інших причин, то довідки про заробітну плату видаються правонаступником цих підприємств, установ чи організацій або архівними установами (п. 17 Порядку надання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»).

Якщо архівні установи не мають можливості видати довідку за встановленою формою з розшифровкою виплачених сум за видами заробітку, вони можуть видавати довідки, що відповідають даним, наявним в архівних фондах, без додержання цієї форми.

Установлення заробітку для обчислення пенсії на підставі показань свідків не допускається. Виписка зі штатного розпису про посадовий оклад, профспілкові квитки, квитки партій та рухів, громадських об'єднань не можуть служити документами, що засвідчують фактичний заробіток для обчислення розміру пенсії.

Заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається за формулою:

$$Z_n = Z_c \times (C_k : K), \text{ де:}$$

Z_n — заробітна плата (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії, у гривнях; Z_c — середня заробітна плата (дохід) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за календарний рік, що передує року звернення за призначенням пенсії; C_k — сума коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць ($Kz_1 + Kz_2 + Kz_3 + \dots + Kz_n$); K — кількість місяців страхового стажу, за які розраховано коефіцієнти заробітної плати (доходу) застрахованої особи.

У разі відсутності на день призначення пенсії даних про заробітну плату (дохід) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за попередній рік для визначення середньої заробітної плати (доходу) враховується наявна заробітна плата (дохід) у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за місяці попереднього року з подальшим перерахунком заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії після отримання даних про заробітну плату (дохід) у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії.

Коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи за кожний місяць страхового стажу, який враховується при обчисленні пенсії, визначається за формулою:

$$Kz = Z_v : Z_c, \text{ де:}$$

Kz — коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи; Z_v — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); Z_c — заробітна плата (дохід) у середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка враховується для обчислення пенсії, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу).

Сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу), визначається за формулою:

$$Z_v = Z + Z_d, \text{ де:}$$

Z_v — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); Z — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); Z_d — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, розрахована згідно з передбаченою доплатою, за місяць, за який визначається коефіцієнт заробітної плати (доходу), і яка визначається за формулою:

$$Z_d = D/T \times 100 \%, \text{ де:}$$

D — сума доплати; T — розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

У разі подання застрахованою особою для обчислення розміру пенсії даних про заробітну плату (дохід) за період до 1 січня 1992 року при визначенні коефіцієнта заробітної плати (доходу) середня заробітна плата за рік (квартал) у відповідному періоді вважається щомісячною середньою заробітною платою працівників, зайнятих у галузях економіки України, відповідного року (кварталу).

При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність і обрали особливий спосіб оподаткування своїх доходів (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), та членів їхніх сімей, що беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою:

$$З = (П \times Ч) / Т, \text{ де:}$$

$З$ — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); $П$ — сума фактично сплаченого відповідного податку в розрахунку на відповідний місяць, у гривнях; $Ч$ — відсоток відрахувань до ПФУ від суми фактично сплаченого відповідного податку, чинний в межах відповідного періоду; $Т$ — розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

Під час визначення доходу фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується розмір податку, що сплачує така фізична особа, без збільшення розміру податку, передбаченого законодавством, за членів його сім'ї, які беруть участь у здійсненні цією фізичною особою підприємницької діяльності, та за осіб, які перебувають з нею у трудових відносинах.

Під час визначення доходу члена сім'ї фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності для обчислення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується сума податку, внесена за одного члена сім'ї, на яку відповідно до законодавства збільшується відповідний податок зазначеної фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності.

При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які сплачують страхові внески у фіксованому розмірі, в тому числі членів їх сімей, що беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою:

$$З = \Phi / Т \times 100 \%, \text{ де:}$$

$З$ — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); Φ — сума фактично сплаченого страхового внеску в фіксованому розмірі за відповідний місяць; $Т$ — розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

До заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються:

1) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після набрання чинності Законом від 9 липня 2003 р. № 1058, з яких згідно з цим Законом були фактично нараховані (обчислені) та сплачені страхові внески в межах встановленої законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески, а після набрання чинності Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 р. № 2464¹ — максимальної величини бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, визначеної відповідно до закону;

2) суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою до набрання чинності Законом від 9 липня 2003 р. № 1058, у межах сум, на які відповідно до законодавства, що було чинним раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, а за періоди до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися зазначені внески (збір), — у межах сум, які відповідно до законодавства, що було чинним раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», і не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання зазначених сум.

Для осіб, які у період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, термін виконання якої перевищував календарний місяць, до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються суми виплат (доходу), які відповідно до законодавства, чинного раніше, включалися і до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», і не переви-

¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464 // Офіційний вісник України. — 2010. — № 61. — Ст. 2108.

щують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні, у розрахунок на кожний місяць виконання роботи;

3) суми заробітної плати (доходу), визначені відповідно до здійсненої застрахованою особою доплати.

З метою визначення показників середньої заробітної плати (доходу) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» враховується для обчислення пенсії, постановою правління ПФУ від 1 лютого 2008 р. № 4-4¹ затверджено однойменний Порядок.

Крім того, Порядку визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії особам, що у період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію абзацу другого пункту 2 статті 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 20 квітня 2005 р. № 306², поширюється на осіб, які до 1 липня 1998 р. отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць: 1) тих, що працювали в сільському господарстві, були зайняті на сезонних роботах, працювали у старательських артілях, виконували роботи (надавали послуги) за цивільно-правовими договорами та сплачували внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; 2) творчих працівників (архітекторів, художників, артистів, музикантів, композиторів, критиків, мистецтвознавців, письменників, кінематографістів).

До суми заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії згідно з указаним Порядком зараховуються суми виплат (доходу), з яких сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та які відповідно до зако-

нодавства, чинного раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення».

Заробітна плата (дохід), що підлягає зарахуванню до суми заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії, визначається шляхом ділення суми заробітної плати (доходу), виплаченої за результатами роботи, на кількість місяців виконання такої роботи.

Якщо особа не може надати документи, щодо заробітної плати (доходу) у зв'язку з їх втратою, то слід керуватися Порядком визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії у разі втрати документів про її нарахування та виплату, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 919¹.

3.4. Індексація та перерахунок пенсії

Індексація та перерахунок пенсій визначаються законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про індексацію грошових доходів населення» від 3 липня 1991 р. № 1282², а також Порядком проведення індексації грошових доходів населення затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. № 1078³.

Індексація грошових доходів населення — встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг.

Індекс споживчих цін — показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невикористаного споживання. Він обчислюється Держкомстатом і не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, публікується в офіційних періодичних виданнях.

Поріг індексації — величина індексу споживчих цін, яка надає підстави для проведення індексації грошових доходів населення.

Зазначений Порядок визначає *правила обчислення індексу споживчих цін* для проведення індексації та сум індексації грошових доходів

¹ *Порядок* визначення показників середньої заробітної плати (доходу) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» враховується для обчислення пенсії: Постанова правління ПФУ від 01.02.2008 р. № 4-4 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 16. — Ст. 426

² *Про реалізацію* абзацу другого пункту 2 статті 41 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2005 р. № 306 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 16. — Ст. 846.

¹ *Порядок* визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії у разі втрати документів про її нарахування та виплату: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.07.2006 р. № 919 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 27. — Ст. 1958.

² *Про індексацію* грошових доходів населення: Закон України від 03.07.1991 р. № 1282 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-12>

³ *Порядок* проведення індексації грошових доходів населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.2003 р. № 1078 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 29. — Ст. 1471.

населення і поширюється на підприємства, установи та організації незалежно від форми власності й господарювання, а також на фізичних осіб, що використовують працю найманих працівників.

Підвищення грошових доходів громадян у зв'язку з індексацією здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, в якому офіційно опубліковано індекс споживчих цін.

Індexсація грошових доходів населення проводиться у разі, коли величина індексу споживчих цін перевищила поріг індексації, який встановлюється в розмірі 101 %. Якщо величина середньомісячної заробітної плати штатного працівника в Україні за даними спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі статистики за минулий рік зросла, то з 1 березня поточного року розмір пенсії підвищується на коефіцієнт, що відповідає не менш як 20 % темпів зростання середньомісячної заробітної плати штатного працівника в Україні порівняно з попереднім роком, крім випадків, коли підвищення пенсійних виплат за минулий рік перевищило цей коефіцієнт. Якщо коефіцієнт підвищення пенсійних виплат у минулому році був менший, ніж зазначений у цій частині, то збільшення пенсій здійснюється з урахуванням попереднього підвищення.

Індexсації підлягають грошові доходи громадян, одержані в гривнях на території України, які не мають разового характеру: 1) пенсії (з урахуванням надбавок, доплат, підвищень до пенсії, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги на прожиття, державної допомоги та компенсаційних виплат), щомісячне довічне грошове утримання, що виплачується замість пенсії; 2) стипендії; 3) оплата праці найманих працівників підприємств, установ, організацій у грошовому вираженні, яка включає оплату праці за виконану роботу згідно з тарифними ставками (окладами) і відрядними розцінками, доплати, надбавки, премії, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені законодавством, а також інші компенсаційні виплати, що мають постійний характер; 4) грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби; 5) суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 6) суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди у разі втрати годувальника.

Індexсації не підлягають: 1) доходи громадян від здачі в оренду майна, від акцій та інших цінних паперів, ведення селянського (фермерського) і особистого підсобного господарства, підприємницької діяльності, яка є для громадян джерелом грошових доходів від влас-

ності; 2) оплата перших 5 днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів роботодавця, допомога по тимчасовій непрацездатності як такі, що враховуються під час обчислення середнього заробітку; 3) одноразова виплата допомоги по безробіттю для організації безробітним підприємницької діяльності, одноразова допомога у разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; 4) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, допомога при народженні дитини, допомога на поховання; 5) цільова разова матеріальна допомога, одноразова допомога при виході на пенсію, суми соціальних пільг, компенсації, винагорода за підсумками роботи за рік тощо; 6) соціальні виплати, які визначаються залежно від прожиткового мінімуму; 7) державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога на дітей одиноким матерям, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Індexсації також підлягають грошові доходи населення у межах прожиткового мінімуму, встановленого для відповідних соціальних і демографічних груп населення.

Виплата сум індexсації грошових доходів здійснюється за рахунок джерел, з яких провадяться відповідні грошові виплати населенню: 1) підприємства, установи та організації підвищують розміри оплати праці у зв'язку з індексацією за рахунок власних коштів; 2) підприємства, установи та організації, що фінансуються чи дотуються з державного бюджету, підвищують розміри оплати праці (грошового забезпечення) у зв'язку з індексацією за рахунок власних коштів і коштів державного бюджету; 3) об'єднання громадян підвищують розміри оплати праці за рахунок власних коштів; 4) індexсація пенсій, страхових виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, щомісячного довічного грошового утримання, що виплачується замість пенсії, інших видів соціальної допомоги провадиться відповідно за рахунок ПФУ, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування та коштів державного бюджету; 6) індexсація стипендій особам, які навчаються, провадиться за рахунок джерел, з яких вони сплачуються.

Працюючим студентам і учням денних відділень, яким заробітна плата виплачується не за місцем навчання, навчальні заклади видають на їхню вимогу довідку про розмір одержуваної стипендії. На підставі цієї довідки провадиться індexсація заробітної плати за місцем роботи студентів і учнів у межах прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, з урахуванням одержаної стипендії.

Перерахунок пенсії проводиться з дня встановлення нового розміру прожиткового мінімуму.

Працюючим пенсіонерам насамперед індексується сума оплати праці. Індикація пенсії, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, щомісячного довічного грошового утримання, що виплачуються замість пенсії, провадиться після індексації суми оплати праці на підставі довідки підприємства, установи, організації, де працює пенсіонер, в якій зазначається розмір оплати праці працюючого пенсіонера, проіндексована її сума і сума індексації.

Крім того, після звільнення з роботи або припинення такої діяльності працюючого пенсіонера пенсія перераховується з урахуванням прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом, який встановлений на дату звільнення з роботи або припинення такої діяльності.

Перерахунок пенсії працюючим пенсіонерам проводиться з урахуванням не менш як 24 місяців страхового стажу після призначення (попереднього перерахунку) пенсії незалежно від перерв у роботі. Перерахунок пенсії проводиться із заробітної плати (доходу), з якої обчислена пенсія.

Якщо застрахована особа після призначення (перерахунку) пенсії має менш як 24 місяці страхового стажу, перерахунок пенсії проводиться не раніше, ніж через 2 роки після призначення (попереднього перерахунку) з урахуванням страхового стажу після її призначення (попереднього перерахунку) та заробітної плати, з якої призначено (попередньо перераховано) пенсію.

3.5. Періодичність і порядок виплати пенсії

Починаючи з 1 січня 1999 р., виплата пенсій і грошової допомоги здійснюється установами банків за рахунок коштів ПФУ. Правове регулювання вказаних відносин передбачає Порядок виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо виконання статті 3 Указу Президента України від 4 липня 1998 року № 734» від 30 серпня 1999 р. № 1596¹.

¹ Про заходи щодо виконання статті 3 Указу Президента України від 4 липня 1998 року № 734: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 р. № 1596 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1596-99-%EF>

Пенсія виплачується щомісяця організаціями, що здійснюють виплату і доставку пенсій, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України або перераховується на визначений цією особою банківський рахунок. Вона може виплачуватися за довіреністю, у такому разі виплата здійснюється протягом усього періоду дії довіреності за умови поновлення пенсіонером заяви про виплату пенсії за довіреністю через кожний рік дії такої довіреності.

Пенсії виплачуються без урахування одержуваної заробітної плати (доходу) або пенсійних виплат з накопичувальної системи пенсійного страхування чи пенсійних виплат із системи недержавного пенсійного забезпечення.

Під час перебування пенсіонера в місцях позбавлення волі виплата призначеної йому пенсії здійснюється на загальних підставах.

Виплата пенсій здійснюється через поточні рахунки, що відкриваються у банках, з якими ПФУ та Мінпраці за результатами конкурсу укладають відповідні угоди з визначенням санкцій за недотримання ними договору перед одержувачами.

Виплата пенсій здійснюється за місцем проживання в населених пунктах, де функціонують установи уповноважених банків. Вони здійснюють відкриття поточних рахунків, проводять операції із зарахування сум пенсій на поточні рахунки відповідно до угод, укладених ними з управліннями ПФУ в районах, містах і районах у містах, управліннями праці та соціального захисту населення райдержадміністрацій, виконкомів міських, районних у місті рад або центрами з нарахування і виплати пенсій — у регіонах, де функціонують такі центри.

Відкриття поточних рахунків, зарахування і виплати пенсій з них (у тому числі з доставкою додому) здійснюються уповноваженими банками безоплатно.

Одержувачі пенсій самостійно обирають уповноважений банк, де відкривають поточний рахунок.

Між уповноваженим банком і одержувачем пенсії укладається договір і одержувачу видається ощадна книжка, в якій обов'язково зазначаються прізвище, ім'я та по батькові, номер поточного рахунку та реквізити установи уповноваженого банку або платіжна картка. Положення договору не можуть погіршувати умови виплати пенсій та грошової допомоги. Умови договору повинні передбачати можливість його розірвання за ініціативою однієї зі сторін.

Перерахування коштів установам уповноважених банків здійснюється протягом місяця за датами у межах виплатного періоду. *Дати та*

виплатний період визначаються установами праці та соціального захисту населення, органами ПФУ та уповноваженими банками згідно з укладеними між ними угодами. На підставі одержаних документів проводиться перерахування відповідній установі уповноваженого банку коштів, необхідних для виплати пенсій та грошової допомоги, через поточні рахунки одержувачів.

Суми пенсій не зараховуються на поточні рахунки у разі: 1) невідповідності будь-яких реквізитів, зазначених у списках, даним поточного рахунка одержувача пенсії; 2) наявності даних про смерть одержувача; 3) закриття поточного рахунка; 4) письмової вимоги органу праці та соціального захисту населення.

Помилково зараховані на поточні рахунки суми пенсій зараховуються до рахунків наступних виплат.

Уповноважені банки зобов'язані забезпечити за бажанням одержувача видачу належних йому сум пенсій та грошової допомоги як безпосередньо у банку, так і з доставкою одержувачу додому в зручний для нього час, що повинно обумовлюватися договором між уповноваженим банком та одержувачем.

Особливості порядку виплати пенсії окремим категоріям населення визначені спеціальним законодавством, зокрема: Порядком призначення і виплати пенсій за вислугу років працівникам льотно-випробного складу цивільної авіації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу» від 21 липня 1992 р. № 418¹; Порядком виплати пенсій працівникам установ Національного банку України, які виходять на пенсію за віком як державні службовці, затвердженим постановою правління ПФУ від 27 квітня 2000 р. № 7-4 тощо.

Під час перебування пенсіонера на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі) йому виплачується 25 % призначеної пенсії. У випадках, якщо розмір його пенсії перевищує вартість утримання, виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25 % призначеної пенсії. Якщо у нього є непрацездатні члени сім'ї, які перебувають на його утриманні, пенсія виплачується в такому порядку: 25 % пенсії — самому пенсіонерові, а інша частина пенсії, але не більш як 50 % призначеного розміру пенсії — зазначе-

¹ Про затвердження нормативних актів з питань призначення пенсій за вислугу років працівникам авіації і льотно-випробного складу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.1992 р. № 418 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=418-92-%EF>

ним членам сім'ї. Частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії пенсіонеру та членам його сім'ї, перераховується до установи (закладу), де він перебуває на повному державному утриманні, за його особистою заявою. Зазначені кошти зараховуються на банківські рахунки цих установ понад бюджетні асигнування і спрямовуються виключно на поліпшення умов проживання в них пенсіонерів.

Дітям-сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсія у зв'язку з втратою годувальника виплачується в повному розмірі та перераховується на їхні особисті рахунки у банку. Іншим дітям, які перебувають на такому ж утриманні, виплачується 50 % призначеної пенсії у зв'язку з втратою годувальника та перераховується на їхні особисті рахунки у банку. При цьому частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії у зв'язку з втратою годувальника, перераховується на банківський рахунок установи, де ця дитина перебуває на повному державному утриманні, і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей у цих установах.

Виплата пенсії здійснюється з 1-го числа місяця, що настає за місяцем, у якому пенсіонер зарахований на повне державне утримання.

3.6. Виплата пенсії за минулий час. Припинення та поновлення виплати пенсії

Нараховані суми пенсії, на одержання яких пенсіонер мав право, але не отримав своєчасно з його вини, виплачуються за минулий час, але не більше ніж за 3 роки на день звернення за її одержанням. У такому разі частина суми неотриманої пенсії (але не більше як за 12 місяців) виплачується одночасно, а решта — щомісяця рівними частинами, що не перевищують місячного розміру пенсії.

Нараховані суми пенсії, не отримані з вини органу, що призначає й виплачує пенсію, виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком з нарахуванням компенсації втрати частини доходів. Ця компенсація у зв'язку з порушенням строків виплати пенсії здійснюється згідно із законом.

Припинення виплати пенсії здійснюється за рішенням територіальних органів ПФУ або суду: а) якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості; б) на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (дане положення втратило чинність як таке, що є неконституційним на підставі Рішення Конституційного Суду від 07.10.2009 р. № 25-рп/2009); в) у випадку смерті пенсіонера;

г) при неотриманні призначеної пенсії протягом 6-ти місяців підряд;
д) в інших випадках, передбачених законом.

Поновлення виплати пенсії здійснюється за рішенням територіального органу ПФУ протягом 10-ти днів після з'ясування обставин та наявності умов для відновлення її виплати, у такому разі, пенсіонеру повертається частина суми неотриманої пенсії за минулий час.

Виплачені надміру суми пенсій внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів ПФУ чи в судовому порядку. В такому разі відрахування з пенсії провадяться в установленому законом порядку на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріусів та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до закону провадиться в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонерів до виплати, але не більше як 50 % її розміру: 1) на утримання членів сім'ї (аліменти); 2) на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій; 3) на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках. З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більш як 20 % пенсії.

Якщо особа постійно проживає за кордоном, то пенсійне забезпечення вона отримує відповідно до міжнародних договорів (угод), що укладені між Україною та країною перебування. Нині такі двосторонні договори у сфері соціального забезпечення Україна має з 21 країною. Зазначені договори (угоди) розподіляються на два види: 1) договори, що базуються на територіальному принципі, за якими витрати на виплату пенсій здійснює держава, на території якої проживає отримувач (укладені з країнами СНД, Угорщиною, Румунією та Монголією); 2) договори, що базуються на пропорційному принципі, за якими кожна договірна сторона призначає та виплачує пенсію за відповідний страховий (трудоий) стаж, набутий на території держави цієї сторони. За принципом пропорційності Україною укладені договори про соціальне забезпечення з Республікою Болгарія, Королівством Іспанія, Чеською Республікою, Словацькою Республікою та ін.

Виплата недоотриманої пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера. Сума пенсії, що належала пенсіонерів й залишилася неотриманою у зв'язку з його смертю, виплачується по місяць смерті включно членам

його сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, у тому числі непрацездатним, які знаходилися на його утриманні, незалежно від того, проживали вони разом з померлим чи ні. Члени сім'ї повинні звернутися за виплатою суми пенсії померлого пенсіонера протягом 6-ти місяців з дня відкриття спадщини. При зверненні декількох членів сім'ї, які мають право на отримання суми пенсії, належна їм сума пенсії ділиться між ними порівну. За відсутності членів сім'ї або в разі їх незвернення за виплатою в установлений строк сума пенсії, що належала пенсіонерів й залишилася неотриманою у зв'язку з його смертю, входить до складу спадщини.

Порядок підвищення розміру пенсій у зв'язку із зростанням середньомісячної заробітної плати штатного працівника визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації частини другої статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 11 травня 2005 р. № 341¹ (у редакції від 26 березня 2012 р.).

Для підвищення розміру пенсії, використовується коефіцієнт підвищення пенсійних виплат у минулому році (КП(п)) обчислюється для кожного пенсіонера за такою формулою:

$$КП(n) = ПВ(2) : ПВ(1)$$

Для обчислення *ПВ(1)* застосовуються розміри пенсій, які склалися на 31 грудня року, що передує попередньому року підвищення пенсії, або на день призначення пенсії у разі, коли її призначено після 1 січня року, що передує року підвищення пенсії, або на день поновлення пенсії у разі, коли її поновлено після 1 січня року, що передує року підвищення пенсії.

Для обчислення *ПВ(2)* застосовується розмір пенсій, який склався на 31 грудня року, що передує року підвищення пенсії.

ПВ(1) та ПВ(2) — це розмір пенсії, обчислений відповідно до:

1) статті 27 або визначені згідно з п. 4 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» з урахуванням абзацу 2 ч. 1 ст. 28 та підвищень у попередніх роках відповідно до ч. 2 ст. 42 зазначеного Закону;

2) частин 3, 4, 20–22 ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» з урахуванням підвищень розміру пенсії у попередніх роках на коефіцієнт, який відповідав 20 відсоткам зростання

¹ *Порядок підвищення розміру пенсій* відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у зв'язку із зростанням середньомісячної заробітної плати штатного працівника: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2005 р. № 341 [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/341-2005-п>

середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком та відповідно до ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

3) частини 1 ст. 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» з урахуванням підвищень у попередніх роках відповідно до ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та без урахування збільшення розміру пенсій згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. № 1293 «Про збільшення розмірів пенсії деяким категоріям громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»¹;

4) статей 21 і 36 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» особам з числа військовослужбовців строкової служби та членам їх сімей з урахуванням підвищень у попередніх роках відповідно до ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Відповідно до ч. 2 ст. 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» підвищення розміру пенсій не проводиться, якщо коефіцієнт підвищення пенсійних виплат особі у році, що передує року підвищення пенсії (далі — коефіцієнт підвищення пенсійних виплат у минулому році), перевищує встановлений Кабінетом Міністрів України на відповідний рік коефіцієнт, що застосовується для підвищення розміру пенсій (далі — коефіцієнт, що застосовується для підвищення розміру пенсій у відповідному році).

Коефіцієнт підвищення розміру пенсії у зв'язку із збільшенням середньої заробітної плати (КП(зн)) обчислюється за такою формулою:

$$КП(зн) = КП : КП(n),$$

де *КП* — коефіцієнт, що застосовується для підвищення розміру пенсії у відповідному році;

КП(n) — коефіцієнт підвищення пенсійних виплат у минулому році.

Розмір підвищення пенсії (*Р(n)*) обчислюється за такою формулою:

$$Р(n) = П \times КП(зн) - П,$$

де *П* — розмір пенсії, який застосовується для обчислення ПВ(1) та ПВ(2);

КП(зн) — коефіцієнт підвищення розміру пенсії у зв'язку із збільшенням середньої заробітної плати, який обчислюється за формулою, що викладена вище.

Сума, на яку підвищується пенсія, додається до розміру пенсійної виплати, що склався на останній день лютого року, в якому підвищується пенсія.

Цифрові значення, одержані в результаті проведення розрахунків згідно із зазначеним Порядком, заокруглюються до п'ятого знака після коми.

¹ Про збільшення розмірів пенсії деяким категоріям громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2005 р. № 1293 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 527 — Ст. 3328.

Розділ 4

Пенсійне забезпечення за накопичувальною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058¹ передбачає загальнообов'язкову участь осіб у накопичувальній системі державного пенсійного страхування (далі — накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення — та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом. І хоча накопичувальну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування поки що не введено в дію, для ознайомлення населення України з можливістю та правилами участі у накопичувальному державному пенсійному страхуванні доцільно дати роз'яснення законодавства, що регулює це питання.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. № 3668² перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду запроваджується починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України. Отже, конкретна дата запровадження накопичувальної системи

¹ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

² Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.06.2011 р. № 3668 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування поки що невідома, оскільки на сьогодні бюджет Пенсійного фонду України є дефіцитним. Так, згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про бюджет Пенсійного фонду на 2012 рік» від 8 лютого 2012 р. № 69¹ дефіцит бюджету Пенсійного фонду складає 9 705030,3 тис. гривень.

Учасники накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. учасниками накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування є особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», яким на дату запровадження перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду виповнилося не більш як 35 років та які сплачують внески/за яких сплачуються внески до накопичувальної системи пенсійного страхування. Отже, для того, щоб бути учасником накопичувальної системи, слід дотримуватися трьох умов. По-перше, особа має підлягати загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». До таких осіб згідно зі ст. 11 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» належать:

1) громадяни України, іноземці (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України) та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, створених відповідно до законодавства України, незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах цих підприємств та організацій, в об'єднаннях громадян, у фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності та інших осіб (включаючи юридичних та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок) на умовах трудового договору (контракту) або працюють на інших умовах, передбачених законодавством, або виконують роботи на зазначених підприємствах, в установах, організаціях чи у фізичних осіб за договорами цивільно-правового характеру;

¹ Урядовий кур'єр. — 2012. — № 29. — С. 20.

2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок);

3) фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, у тому числі ті, які обрали особливий спосіб оподаткування (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок), та члени сімей зазначених фізичних осіб, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності.

До членів сімей фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності, належать: дружина (чоловік), батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років, не перебувають у трудових або цивільно-правових відносинах з такою фізичною особою — суб'єктом підприємницької діяльності, але разом з ним здійснюють підприємницьку діяльність і отримують частину доходу від заняття цією діяльністю;

4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно — займаються адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з отриманням доходу безпосередньо від цієї діяльності;

5) громадяни України, які працюють у розташованих за межами України дипломатичних представництвах, консульських установах України, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах підприємств та організацій (у тому числі міжнародних), створених відповідно до законодавства України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

6) громадяни України та особи без громадянства, які працюють в іноземних дипломатичних представництвах та консульських установах іноземних держав, філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах іноземних підприємств та організацій, міжнародних організацій, розташованих на території України (якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України);

7) особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, профспілок, політичних партій, які отримують заробітну плату (винагороду) за роботу на виборній посаді;

8) особи, які проходять строкову військову службу у Збройних Силах України, Службі безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, а також в органах Міністерства внутрішніх справ України;

9) працівники воєнізованих формувань, гірничорятувальних частин незалежно від підпорядкування, а також особовий склад аварійно-рятувальної служби, створеної відповідно до законодавства на постійній основі;

10) особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу;

11) особи, які отримують щомісячні страхові виплати відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23 вересня 1999 р. № 1105¹, крім осіб, які отримують виплати у зв'язку зі смертю годувальника, та непрацюючих осіб, які отримують пенсії по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання;

12) особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва за направленням підприємств, установ, організацій (без збереження заробітної плати та з отриманням стипендії відповідно до законодавства);

13) особи, які відповідно до законів отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;

14) один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або за престарілим, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досяг 80-річного віку, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства;

15) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності;

17) військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи рядового і начальницького складу;

18) батьки — вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства;

19) дружини (чоловіки) працівників дипломатичної служби — під час перебування за кордоном за місцем проходження дипломатичної служби чоловіка (дружини).

¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>

Другою умовою участі осіб у накопичувальній системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є вимога до віку. Вищевказані особи повинні мати на більш як 35 років. Згідно з ч. 3 п. 9 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» особи, які досягли пенсійного віку, тобто 60 років, крім випадків відстрочення часу призначення пенсії за віком відповідно до вказаного Закону, не можуть бути платниками страхових внесків до Накопичувального фонду.

Частина 1 ст. 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачає добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування осіб, які досягли 16-річного віку та не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до ст. 11 вказаного Закону, у тому числі іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають або працюють на території України, громадяни України, які постійно проживають або працюють за межами України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Зазначені особи можуть брати добровільну участь у солідарній системі або в накопичувальній системі пенсійного страхування, або одночасно в обох системах. Але і для цих осіб умовою для добровільної участі у накопичувальній системі залишається вікове обмеження: на день перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду вік таких осіб не повинен досягти 35 років.

Третьою умовою участі у накопичувальній системі є сплата страхових внесків. Відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду є складовою частиною єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування, і підлягають спрямуванню до Накопичувального пенсійного фонду в таких розмірах: у рік запровадження перерахування — 2 відсотки бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановленого для таких учасників, кожного наступного року — у розмірі, збільшеному на 1 відсоток, до досягнення 7 відсотків і подальшої сплати у зазначеному розмірі.

Згідно з ч. 4 вказаного Закону страхові внески до Накопичувального пенсійного фонду для осіб, які беруть добровільну участь у системі

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, нараховуються на суму, передбачену договором про добровільну участь.

Види пенсійного забезпечення за накопичувальною системою. Застрахована особа, яка є учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, відповідно до ст. 54 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» має право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати за рахунок коштів накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на її накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді, за умови досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону, а в разі відстрочення часу призначення пенсії за віком відповідно до цього Закону у період після досягнення такого віку — з дня закінчення строку відстрочення дати призначення пенсії за віком у солідарній системі.

Розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією актуарно, виходячи з суми оплати договору страхування довічної пенсії, з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпеченого страховою організацією, видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок величини тривалості життя.

Умови та порядок отримання одноразової виплати. Умови та порядок отримання одноразової виплати регулюються ст. 56 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». У разі якщо сума належних учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування на момент набуття права на пенсію пенсійних коштів не досягає мінімальної суми коштів, необхідної для оплати договору страхування довічної пенсії, визначеної національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, то ця особа (а в разі її смерті — члени її сім'ї чи спадкоємці) має право на отримання одноразової виплати.

На вимогу учасника накопичувальної системи пенсійного страхування одноразова виплата здійснюється в разі виїзду цієї особи за кордон на постійне місце проживання.

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування за бажанням має право додатково за свій рахунок перерахувати на свій накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді кошти в сумі, якої не вистачає для забезпечення оплати договору страхування довічної пенсії в порядку, встановленому Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України за погодженням з центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики.

Якщо учасник накопичувальної системи пенсійного страхування визнаний інвалідом I або II групи і набуває право на пенсію по інвалідності відповідно до вказаного Закону в солідарній системі, належні йому пенсійні кошти накопичувальної системи пенсійного страхування використовуються за його вибором для:

- здійснення одноразової виплати незалежно від достатності обсягу такої суми коштів для оплати договору страхування довічної пенсії;
- оплати договору страхування довічної пенсії.

У разі визнання учасника накопичувальної системи пенсійного страхування інвалідом III групи належні йому пенсійні кошти використовуються ним після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону, на оплату договору страхування довічної пенсії, а у разі недостатності суми коштів для оплати такого договору — на здійснення одноразової виплати.

У разі смерті учасника накопичувальної системи пенсійного страхування до досягнення ним віку, передбаченого ст. 26 цього Закону, належні йому пенсійні кошти накопичувальної системи пенсійного страхування успадковуються в порядку, визначеному Цивільним кодексом України.

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування має право в будь-який час визначити спадкоємцями одну або декілька фізичних осіб (незалежно від наявності у нього з такими особами сімейних, родинних відносин), які мають право на отримання у разі його смерті коштів у сумі, що обліковується на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, а також визначити розмір часток, в яких вони повинні бути розподілені між зазначеними особами. У такому разі учасник накопичувальної системи пенсійного страхування складає заповіт відповідно до вимог Цивільного кодексу України.

Особи, які мають право на отримання у спадщину коштів накопичувальної системи пенсійного страхування в сумі, що належить померлому учасникові накопичувальної системи пенсійного страхування, що обліковуються на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, можуть подати заяву про спрямування таких коштів на свій накопичувальний пенсійний рахунок у Накопичувальному фонді або за бажанням — на свій інди-

відуальний пенсійний рахунок у недержавному пенсійному фонді — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення.

У разі відсутності у померлого учасника накопичувальної системи пенсійного страхування спадкоємців за законом та за заповітом належні йому кошти, обліковані на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді — суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення, спрямовуються до резерву коштів для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду в майбутніх періодах. У такому разі робиться відповідна позначка в його персональній обліковій картці в системі персоніфікованого обліку.

Для отримання одноразової виплати учасник накопичувальної системи пенсійного страхування чи його спадкоємці подають територіальному органу Пенсійного фонду або адміністраторові відповідного недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення заяву та документи, що підтверджують їх право на отримання такої виплати. Перелік зазначених документів затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики.

Одноразова виплата здійснюється протягом десяти робочих днів з дня надходження заяви та зазначених документів.

Види довічних пенсій та умови їх виплати регулюються ст. 57 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Страхова організація, що здійснює виплати довічних пенсій, зобов'язана пропонувати учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування такі види довічних пенсій: довічна пенсія з установленим періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя.

Довічна пенсія з установленим періодом — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна обумовлена пенсія — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера.

У разі якщо загальна сума довічної обумовленої пенсії, виплачена пенсіонеру на момент смерті, є меншою, ніж сума, обумовлена в договорі страхування довічної пенсії, різниця коштів між зазначеними сумами виплачується спадкоємцям, зазначеним у договорі страхування довічної пенсії або визначеним відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна пенсія подружжя — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті — його чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону, протягом їх життя.

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування має право вільного вибору одного з видів довічних пенсій, зазначених у цій статті.

Вид довічної пенсії, обраний учасником накопичувальної системи пенсійного страхування, зазначається в договорі страхування довічної пенсії.

У договорі страхування довічної пенсії також обов'язково зазначається ставка інвестиційного доходу, яка застосовується для розрахунку обраної довічної пенсії.

Страхова організація розраховує розмір довічної пенсії протягом трьох робочих днів з дня отримання коштів на оплату договору страхування довічної пенсії.

Страховій організації забороняється вимагати від учасника накопичувальної системи пенсійного страхування довідку про стан його здоров'я. Страхова організація не має права відмовити учаснику накопичувальної системи пенсійного страхування в укладенні договору страхування одного з видів довічної пенсії.

Дострокове припинення дії договору страхування довічної пенсії за бажанням сторін забороняється.

Розділ 5 Недержавне пенсійне забезпечення

5.1. *Поняття недержавного пенсійного забезпечення та його суб'єкти*

Недержавне пенсійне забезпечення в Україні має нетривалу історію, яка розпочалася з 1 січня 2004 р. з набранням чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. № 1057¹.

Система недержавного пенсійного забезпечення — це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, що базується на принципах добровільності участі фізичних і юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень, з метою одержання учасниками додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат (ст. 2 Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Сучасна система недержавного пенсійного забезпечення складає третій рівень пенсійної системи України та базується на приватних заощадженнях, що можуть бути використані на потреби пенсійного забезпечення громадян через спеціалізовані інститути і механізми (недержавні пенсійні фонди, пенсійне страхування, пенсійні банківські рахунки та ін.) і додатково стимулюється державою за допомогою податкових пільг. Функціонування трирівневої системи пенсійного забезпечення передбачає поєднання розподільного та накопичувального принципу формування і виплати пенсійних коштів.

Отже, у межах системи недержавного пенсійного забезпечення передбачається виплата додаткової пенсії, що формується за рахунок додаткових, добровільних внесків громадян або внесків роботодавців на індивідуальні рахунки платників. Розмір пенсії залежить від роз-

¹ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>

міру страхових внесків; тривалості участі у пенсійній програмі; інвестиційного доходу й очікуваної тривалості життя після виходу особи на пенсію.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється, зокрема, на таких принципах, як: зацікавленість фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільність створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; добровільна участь фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених Законом; добровільність прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; економічна зацікавленість роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; неможливість необгрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; рівноправність всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі; розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів інших суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення та накопичувального пенсійного страхування з метою захисту майнових прав учасників пенсійного фонду та унеможливлення банкрутства пенсійного фонду; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи; цільове та ефективне використання пенсійних коштів; державне регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення; відповідальність суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених законодавством; державне регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

1) пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

2) страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

3) банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних

заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом.

Особливостями недержавного пенсійного забезпечення в Україні є:

1) виключно добровільний характер участі в ньому, що ґрунтується на договірній основі;

2) набуття права власності учасником на кошти, що знаходяться на його рахунку;

3) відсутність обмежень вікового характеру (за деякими винятками) для можливості стати учасником;

4) гнучке регулювання можливості накопичення коштів на рахунку (мінімальний накопичувальний період і розміри внесків регулюються договором) й одержання виплат (можуть не залежати від настання пенсійного віку або терміну, на який укладено договір);

5) можливість одержання відсотків або іншого доходу на кошти, що знаходяться на рахунку;

6) можливість бути учасником декількох недержавних пенсійних програм і передавати кошти з одного недержавного пенсійного фонду до іншого.

Суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення згідно з абзацом 5 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» є:

— недержавні пенсійні фонди;

— страхові організації, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;

— банківські установи, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;

— вкладники та учасники пенсійних фондів, учасники накопичувальної системи пенсійного страхування; вкладники пенсійних депозитних рахунків;

— фізичні та юридичні особи, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;

— засновники пенсійних фондів;

— роботодавці — платники корпоративних пенсійних фондів;

— саморегульвні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення;

— органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення;

— адміністратори пенсійних фондів;

— компанії з управління активами;

— зберігачі;

— аудитори;

— особи, які надають консультаційні та агентські послуги.

Основними суб'єктами у системі недержавного пенсійного забезпечення є: учасники, вкладники, недержавні пенсійні фонди, страхові організації та банківські установи.

Поняття та правовий статус учасників та вкладників у системі недержавного пенсійного забезпечення. Головним суб'єктом у системі недержавного пенсійного забезпечення є учасник. Учасник системи недержавного пенсійного забезпечення — фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески до пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок у банківській установі й яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором страхування або договором про відкриття пенсійного рахунку.

Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» встановлює принцип добровільності участі у недержавному пенсійному забезпеченні. При цьому особа має бути дієздатною, іншими словами, спроможною своїми діями реалізовувати надані їй законом права та нести відповідні обов'язки. Законодавство України визначає, що банківський рахунок може відкрити особа у віці 14 років, у цьому ж віці фізична особа може почати трудову діяльність (учні — у період канікул (ст. 51 КЗпП України) і проводити відрахування на пенсійне забезпечення, самостійно розпоряджатися своїм доходом (ст. 32 ЦК України).

Від категорії «учасник системи недержавного пенсійного забезпечення», як більш широкої, що охоплює всі можливі форми участі у недержавному пенсійному забезпеченні, слід відрізнити поняття «учасник недержавного пенсійного фонду», під яким розуміється фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду і яка має право або набуває право на одержання пенсійних виплат з такого фонду. На сьогодні учасниками фонду можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Участь фізичних осіб у будь-якому недержавному пенсійному фонді є добровільною. Фізична особа може бути учасником кількох пенсійних фондів за власним вибором. Пенсійні виплати можуть здійснюватися учаснику фонду або його спадкоємцю.

Накопичені пенсійні кошти в сумі розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду, та отриманого на його користь прибутку (збитку) пенсійного фонду, є власністю такого учасника. Інформація про суму накопичених пенсійних коштів, належних кожному учаснику фонду, відображається на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, який ведеться в системі персоніфікованого

обліку. Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду установлюються у вигляді пенсійних схем, які є невід'ємним додатком до статуту недержавного пенсійного фонду.

Вкладником недержавного пенсійного фонду є особа (як фізична, так і юридична), яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту та закону. Вкладником фонду може бути сам учасник фонду, подружжя, діти, батьки, роботодавець учасника фонду або професійне об'єднання, членом якого є учасник фонду.

У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і вкладниками такого фонду.

Умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду визначаються спеціальним документом — пенсійною схемою. Пенсійні схеми та зміни до них підлягають реєстрації в національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Пенсійний фонд може використовувати кілька пенсійних схем, які повинні відображати: 1) опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат; 2) порядок визначення розміру пенсійних виплат; 3) строк, протягом якого здійснюються пенсійні виплати, та порядок їх здійснення; 4) порядок та строки сплати пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту; 5) умови та порядок участі у пенсійній схемі; 6) права та обов'язки вкладника, учасника фонду за даною пенсійною схемою; 7) інші умови, що не суперечать законодавству.

Вкладники фонду мають право вільного вибору пенсійної схеми, якщо інше не передбачено законодавством, а також мають право на зміну пенсійної схеми, але не частіше одного разу на 6 місяців.

Внесення змін до умов пенсійних схем дозволяється лише за умови їх реєстрації в національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. При цьому пенсійний фонд має право запроваджувати нові пенсійні схеми, а також вносити зміни чи анулювати пенсійні схеми у разі:

— відсутності пенсійних контрактів, укладених за пенсійними схемами, що змінюються або анулюються;

— отримання письмової згоди всіх вкладників фонду, з якими укладено пенсійні контракти за пенсійною схемою, яка змінюється.

Пенсійний контракт є договором між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне

забезпечення учасника або декількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника.

Кожен вкладник фонду може укласти один або кілька пенсійних контрактів з адміністратором (адміністраторами) одного чи кількох пенсійних фондів на користь осіб, визначених Законом.

Вкладник фонду, який є учасником фонду, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов. У разі розірвання пенсійного контракту таким вкладником він повинен укласти, за винятком випадків, коли може бути здійснена одноразова виплата, новий пенсійний контракт щодо участі в іншому пенсійному фонді, або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок. При цьому пенсійні кошти вкладника фонду, який є учасником фонду, передаються за його рахунок до іншої фінансової установи, яка надає послуги з недержавного пенсійного забезпечення, в сумі, що обліковується на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді, зменшеній на суму витрат, пов'язаних з перерахуванням таких пенсійних коштів.

У разі припинення трудових відносин з роботодавцем-засновником або роботодавцем — платником корпоративного пенсійного фонду його учасник зобов'язаний розірвати пенсійний контракт з таким фондом та може укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-якого іншого фонду або укласти договір із страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок. При цьому пенсійні кошти учасника фонду передаються до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку за рахунок учасника фонду, крім випадків припинення трудових відносин згідно з п. 1 ч. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України. У разі припинення трудових відносин за цією підставою витрати на переведення пенсійних коштів учасника до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку здійснюються за рахунок роботодавця.

Пенсійний контракт укладається у письмовій формі щонайменше в трьох примірниках, якщо контракт укладається з вкладником, який не є учасником відповідного пенсійного фонду, або у двох примірниках, якщо вкладник є учасником фонду. Один примірник пенсійного контракту залишається в адміністратора.

Пенсійні внески до пенсійного фонду сплачуються у розмірах та у порядку, встановлених пенсійним контрактом, відповідно до умов обраних пенсійних схем. Зазначені в пенсійному контракті розміри сплачуваних до пенсійного фонду пенсійних внесків можуть змінюва-

тися відповідно до умов обраних пенсійних схем. Внески за страхуванням ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду сплачуються у порядку, визначеному пенсійним контрактом. Розмір пенсійних внесків до корпоративного або професійного пенсійного фонду, що сплачуються за кошти засновників цих фондів і роботодавців-платників, може визначатися у колективному договорі.

5.2. Поняття і види недержавних пенсійних фондів та пенсійних виплат

Недержавними пенсійними фондами є юридичні особи, створені відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», які мають статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонують і провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам фонду у встановленому Законом порядку (статті 1, 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»). Таке визначення є загальним визначенням недержавного пенсійного фонду.

Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. № 3668¹ вводить ще одне поняття недержавного пенсійного фонду — суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення, яке визначається так: «Недержавний пенсійний фонд — суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення, який створений та діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення, відповідає вимогам Закону для отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування».

Недержавні пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновників та не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками. Недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Провадження пенсійними фондами іншої діяльності, не передбаченої Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», забороняється.

Активи пенсійного фонду (пенсійні активи) формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних внесків. Пенсійним фондам забороняють-

¹ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 71.

ся змінювати їх вид та найменування, зазначені у статуті пенсійного фонду, після реєстрації національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Пенсійний фонд має власне найменування, в якому повинні бути зазначені вид фонду, слова «недержавний пенсійний фонд» або «пенсійний фонд», та яке відрізняється від найменувань будь-яких інших пенсійних фондів, створених на території України. Слова «недержавний пенсійний фонд» та «пенсійний фонд» не можуть використовуватися у назвах інших юридичних осіб, що створюються не за Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення», за винятком використання слів «пенсійний фонд» Пенсійним фондом України та його органами, а також підприємствами, установами й організаціями, що перебувають в управлінні Пенсійного фонду України.

Пенсійний фонд не може брати на себе зобов'язання, не пов'язані з діяльністю з недержавного пенсійного забезпечення.

Пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов'язаннями третіх осіб і не має права передавати свої зобов'язання перед учасниками та вкладниками фонду третім особам, крім випадків, передбачених Законом. Він не несе відповідальності за зобов'язаннями держави, а держава не несе відповідальності за зобов'язаннями пенсійного фонду, що зазначається у кожному пенсійному контракті.

Пенсійний фонд не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство.

Створення, функціонування та ліквідація недержавних пенсійних фондів здійснюється за Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Пенсійний фонд діє на підставі статуту, який повинен відповідати вимогам цього Закону. Статут пенсійного фонду затверджується засновниками фонду. Зміни до статуту пенсійного фонду вносяться радою цього пенсійного фонду за погодженням з його засновниками.

При створенні корпоративного або професійного пенсійного фонду статут затверджується засновниками і погоджується з представниками трудових колективів відповідних юридичних осіб—роботодавців у частині пенсійної схеми.

Державна реєстрація пенсійного фонду та видача йому відповідного свідоцтва проводяться національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Пенсійний фонд набуває статусу юридичної особи та права на провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення з моменту його реєстрації в національній комісії, що здійснює держав-

не регулювання у сфері ринків фінансових послуг, та отримання відповідного свідоцтва.

Єдиним органом управління пенсійного фонду є рада пенсійного фонду (рада фонду). Засновники пенсійного фонду зобов'язані протягом трьох місяців з дня реєстрації пенсійного фонду сформувати склад ради фонду відповідно до цього Закону. Для забезпечення управління та здійснення контролю за поточною діяльністю пенсійного фонду утворюється рада пенсійного фонду. Рада фонду повинна укласти договори:

— про адміністрування пенсійного фонду — з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів;

— про управління активами пенсійного фонду — з компанією з управління активами або з іншою особою, яка отримала ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності з управління активами;

— про обслуговування пенсійного фонду зберігачем — із зберігачем. Укладення пенсійних контрактів та отримання пенсійних внесків на рахунок пенсійного фонду до виконання цих вимог забороняється.

Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути:

— юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів (професійний адміністратор);

— юридична особа — одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування такого фонду;

— компанія з управління активами.

До повноважень адміністратора входить: ведення персоніфікованого обліку учасників пенсійного фонду; укладення пенсійних контрактів від імені пенсійного фонду; забезпечення здійснення пенсійних виплат учасникам фонду у випадках, передбачених Законом; надання зберігачу розпорядження щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів; надання пенсійному фонду агентських та рекламних послуг, пов'язаних з його діяльністю; складання відповідно до вимог нормативно-правових актів звітності у сфері недержавного пенсійного забезпечення, ведення бухгалтерського обліку та подання фінансової звітності пенсійного фонду відповідним органам виконавчої влади та раді пенсійного фонду.

Управління активами недержавних пенсійних фондів може здійснюватися або компанією з управління активами, або банком щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду у випадках,

передбачених Законом; або професійним адміністратором, який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління активами.

Компанія з управління активами є юридичною особою, яка утворюється та діє відповідно до норм законодавства. Особа, що здійснює управління активами пенсійних фондів, несе відповідальність перед пенсійним фондом за виконання своїх зобов'язань і збитки, завдані пенсійному фонду внаслідок порушення цією особою законодавства, положень інвестиційної декларації пенсійного фонду або договору про управління активами пенсійного фонду, всім майном, що належить їй на праві власності. Збитки, завдані учасникам фонду внаслідок зазначених вище порушень, відшкодовуються за рахунок резервного фонду особи, що здійснює управління активами такого пенсійного фонду, а у разі недостатності резервного фонду — за рахунок іншого майна цієї особи.

Зберігачем пенсійного фонду може бути банк, який має банківську ліцензію Національного банку України та ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності на ринку цінних паперів — депозитарної діяльності зберігача цінних паперів; не є пов'язаною особою пенсійного фонду, з радою якого укладено договір про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, адміністратора, осіб, що здійснюють управління активами, засновників і аудитора такого фонду та їх пов'язаних осіб; не здійснює управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду; не є кредитором адміністратора або осіб, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, з яким зберігачем укладено договір про обслуговування пенсійного фонду.

Зберігач надає свої послуги на підставі договору про обслуговування пенсійного фонду зберігачем. Такий договір укладається в письмовій формі між радою пенсійного фонду і зберігачем відповідно до законодавства. Недержавний пенсійний фонд може обслуговуватися тільки одним зберігачем, через якого здійснюються усі операції з пенсійними активами пенсійного фонду, зокрема відкриваються поточні рахунки пенсійного фонду. У зберігача зберігаються пенсійні активи пенсійного фонду в формі цінних паперів та документи, які підтверджують право власності на пенсійні активи в інших формах.

Зберігач несе відповідальність за збитки, завдані ним пенсійному фонду та його учасникам внаслідок невиконання або неналежного виконання умов договору про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, та відшкодовує їх відповідно до умов цього договору та у порядку, встановленому законодавством.

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачається існування недержавних пенсійних фондів трьох видів:

- 1) відкритих пенсійних фондів;
- 2) корпоративних пенсійних фондів;
- 3) професійних пенсійних фондів, які функціонуватимуть у вигляді повних, командитних товариств, товариств з додатковою відповідальністю і закритих акціонерних товариств.

Відкритим пенсійним фондом є недержавний пенсійний фонд, засновниками якого відповідно до п. 1 ст. 8 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» можуть бути будь-які юридичні особи (як правило, банки або страхові компанії), а учасниками (ст. 1 Закону) — будь-які фізичні особи незалежно від місця і характеру їх роботи, які залучаються через мережу відділів пенсійного фонду або агентів.

Корпоративний пенсійний фонд є недержавним пенсійним фондом, засновником якого виступає юридична особа—роботодавець або декілька юридичних осіб—роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками такого фонду є виключно фізичні особи, які перебувають або перебували у трудових відносинах із роботодавцями-засновниками або роботодавцями-платниками (ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»). Отже, як правило, корпоративний пенсійний фонд створюється для працівників однієї компанії і не потребує виходу на відкритий ринок. Якщо у компанії є дочірні підприємства або філії, їх працівники також можуть стати учасниками цього фонду. Роботодавець, як засновник пенсійного фонду, встановлює розміри внесків і укладає угоди з особами, які надають послуги з пенсійного забезпечення. Представництво працівників у процесі прийняття рішень фондом можливе за наявності сильної профспілкової організації, причому порядок представництва й основні питання щодо пенсійного забезпечення працівників слід обумовлювати у колективному договорі.

Серед корпоративних фондів в Україні найбільшими нині є: КНПФ Національного банку України, активи якого становлять 77 % активів усіх КНПФ, а саме 290 млн грн, КНПФ Укресімбанку, КНПФ «Стирол»; КНПФ «Чорноморнафтогаз»¹.

Професійний пенсійний фонд — це недержавний пенсійний фонд, засновником (засновниками) якого можуть бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи профе-

¹ Мельничук В. НПФ і ми // УкраїнаБізнесРевю. — 2010. — № 40–41 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.uaib.com.ua/news/mass

сійні союзи (об'єднання професійних союзів), або фізичних осіб, пов'язаних родом їх професійної діяльності (занять). Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані родом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду. Важливою рисою професійних пенсійних фондів є відсутність встановленого рівня внесків. Роботодавець і працівники платять до фонду стільки, скільки можуть. Професійні фонди є більш демократичними, ніж корпоративні або відкриті. До складу керівного органу професійного фонду входить однакова кількість представників від роботодавців і працівників. Процес ухвалення рішень характеризується набагато більшою відвертістю у таких питаннях, як вибір компанії з управління активами і визначення її повноважень.

До найбільших професійних фондів України належить Професійний недержавний пенсійний фонд Незалежної галузевої профспілки енергетиків України, активи якого складають сьогодні 97 % активів усіх ПНПФ¹.

Поняття і види недержавних пенсійних виплат

Пенсійна виплата — це грошова виплата учасникам недержавного пенсійного забезпечення або його спадкоємцям, що здійснюється за рахунок накопичених у недержавному пенсійному фонді та облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку грошових коштів у передбачених законом випадках (ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Недержавні пенсійні фонди можуть здійснювати такі види пенсійних виплат:

- 1) пенсія на визначений строк;
- 2) одноразова пенсійна виплата.

Розміри пенсійних виплат визначаються виходячи з сум пенсійних коштів, що обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, тривалості виплати та формули розрахунку величини пенсії на визначений строк згідно з методикою, затвердженою національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Пенсійні виплати здійснюються у грошовій формі в національній валюті України.

Підстави для здійснення пенсійних виплат недержавними пенсійними фондами:

- 1) досягнення учасником фонду пенсійного віку, визначеного відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;
- 2) визнання учасника фонду інвалідом;
- 3) медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду;
- 4) виїзд учасника фонду на постійне проживання за межі України;
- 5) смерть учасника фонду.

Пенсійний вік, після досягнення якого учасник фонду має право на отримання пенсійної виплати, визначається за заявою учасника фонду, крім випадків, коли пенсійний вік визначається пенсійним контрактом відповідно до закону, що встановлює обов'язковість відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян.

Пенсійний вік, що визначається учасником фонду, може бути меншим або більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше ніж на 10 років.

У заяві учасника фонду, де визначається дата настання його пенсійного віку, учасник фонду зобов'язаний зазначити вид обраної ним пенсійної виплати. Заява подається адміністратору пенсійного фонду не пізніше ніж за два місяці до настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду. Учасник фонду має право змінити визначений ним пенсійний вік шляхом подання про це заяви адміністратору не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку.

Відмова або затримка в здійсненні пенсійних виплат забороняється, крім випадків, передбачених законом. У разі відмови або затримки пенсійних виплат учасник фонду має право оскаржити дії осіб, які здійснюють пенсійні виплати, до національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, або до суду. *Порушення строків здійснення пенсійних виплат є підставою для застосування санкцій, встановлених законом.*

Пенсійні виплати з пенсійного фонду здійснюються незалежно від отримання виплати за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням або з інших джерел.

Виплата пенсії на визначений строк здійснюється адміністратором пенсійного фонду:

- 1) за бажанням учасника фонду, який має право на отримання пенсійних виплат відповідно до його заяви;
- 2) на вимогу учасника фонду (з дня виникнення у нього права згідно з умовами пенсійного контракту на страхування довічної пенсії, якщо придбання довічного ануїтету може негативно вплинути на розмір пенсійних виплат).

¹ Мельничук В. НПФ і ми. // УкраїнаБізнесРевю. — 2010. — № 40–41 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.uaib.com.ua/news/mass.

Пенсія на визначений строк розраховується виходячи із строку не менш як десять років від початку здійснення першої виплати.

Протягом цього періоду учасник фонду у будь-який час може перейти до іншого пенсійного фонду з метою подальшого отримання пенсії обраного виду або укласти із страховою організацією договір страхування довічної пенсії з оплатою такого договору за рахунок пенсійних коштів, які обліковуються на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді.

У разі укладення договору про виплату пенсії на визначений строк з іншим пенсійним фондом учасник фонду подає адміністратору обраного пенсійного фонду копію виписки з індивідуального пенсійного рахунку та копію заяви адміністратору пенсійного фонду, в якому накопичувалися пенсійні кошти учасника фонду. На підставі поданої заяви учасника фонду такі пенсійні кошти повинні бути перераховані до обраного ним пенсійного фонду протягом п'яти робочих днів після отримання заяви.

У разі порушення зазначеного строку адміністратор сплачує учаснику фонду пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунок на 1 день від суми, належної до перерахування, за кожен день прострочення платежу, у порядку, визначеному національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Довічні пенсії (довічні ануїтети) виплачуються учасникам фондів страховими організаціями, з якими ці учасники уклали договір страхування довічної пенсії, за рахунок грошових коштів, перерахованих страховій організації. Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником фонду та страховою організацією згідно із законодавством про страхування з урахуванням вимог, передбачених законом та пенсійним контрактом, після настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду. Для укладення договору страхування довічної пенсії учасник фонду подає страховій організації довідку адміністратора про обсяг належних йому пенсійних коштів.

Страхова організація розраховує розмір довічної пенсії, який зазначається в договорі страхування довічної пенсії, на основі актуарних розрахунків згідно з сумою, що визначена особою, яка укладає договір, та довідкою, виданою адміністратором пенсійного фонду, про наявність у такої особи цієї суми пенсійних коштів. Страхова організація зобов'язана надати учаснику фонду, з яким укладено договір, письмове повідомлення про надходження грошових коштів від пенсійного фонду та їх розмір протягом семи робочих днів після їх отримання, а також про скоригований розмір довічної пенсії у разі проведення такого коригування.

Для забезпечення виплати довічної пенсії страховою організацією адміністратор зобов'язаний на підставі заяви учасника фонду про перерахування пенсійних коштів страховій організації забезпечити перерахування відповідній страховій організації пенсійних коштів, що належать учаснику фонду, протягом п'яти робочих днів після отримання заяви.

У разі коли сума пенсійних коштів, що підлягає перерахуванню страховій організації, не досягає розміру мінімальної суми пенсійних накопичень, встановленої національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, учасник фонду (а в разі його смерті — спадкоємці) має право отримати належні йому пенсійні кошти як одноразову пенсійну виплату.

Пенсійна виплата може здійснюватися адміністратором одноразово на вимогу учасника фонду в разі:

- 1) медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності учасника фонду;
- 2) коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника фонду не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленої національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг;
- 3) виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України.

Пенсійна виплата може здійснюватися одноразово спадкоємцям учасника фонду адміністратором. Для отримання пенсійної виплати, що здійснюється одноразово, учасники фонду, а у разі смерті учасника — його спадкоємці, подають адміністратору заяву та документи, які підтверджують їхнє право на отримання цієї виплати.

Пенсійна виплата, що здійснюється одноразово, визначається виходячи із суми пенсійних коштів, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду на день подання заяви на отримання такої виплати. Вона провадиться протягом п'яти робочих днів після отримання відповідної заяви та необхідних документів.

У разі порушення вказаного строку адміністратор за власний рахунок сплачує отримувачу пенсійної виплати, що здійснюється одноразово, пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в розрахунок на 1 день від суми, що підлягала виплаті, за кожний день прострочення платежу, у порядку, визначеному національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Пенсійні кошти успадковуються особою (особами), яка є спадкоємцем власника таких коштів згідно з цивільним законодавством України.

Крім того, з метою захисту пенсійних активів прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення пенсійних активів»¹ від 24 травня 2012 р. № 4841, яким було внесено зміни до ст. 93 Закону України «Про банки і банківську діяльність», де вказується на те, що пенсійні активи не включаються до ліквідаційної маси зберігача Накопичувального пенсійного фонду, недержавного пенсійного фонду та інших банків. Розпорядження пенсійними активами Накопичувального пенсійного фонду та активами недержавних пенсійних фондів здійснюється відповідно до законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення пенсійних активів: Закон України від 24 травня 2012 р. № 4841 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4841-17>

Зміст

Передмова	3
Розділ 1. Пенсії в солідарній системі України	5
1.1. Пенсія за віком	5
1.2. Пенсія по інвалідності	16
1.3. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника	26
Розділ 2. Спеціальне пенсійне забезпечення	36
2.1. Пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників	36
2.2. Пенсія державних службовців	56
2.3. Пенсійне забезпечення працівників органів прокуратури	66
2.4. Пенсійне забезпечення суддів в Україні	73
2.5. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в Україні	83
2.6. Пенсійне забезпечення народних депутатів України	105
2.7. Пенсія працівникам вугільної промисловості	110
2.8. Пенсійне забезпечення працівників цивільної авіації	127
2.9. Пенсійне забезпечення осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС	138
2.10. Пенсійне забезпечення осіб, які працювали на роботах за списками № 1 та № 2, а також працівників залізничного та морського транспорту	148
Розділ 3. Призначення, виплата та перерахунок пенсії	156
3.1. Подання та оформлення документів для призначення пенсії	156
3.2. Строки призначення та перерахунку пенсії	161
3.3. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії	165
3.4. Індексація та перерахунок пенсій	171
3.5. Періодичність і порядок виплати пенсії	174
3.6. Виплата пенсії за минулий час. Припинення та поновлення виплати пенсії	177
Розділ 4. Пенсійне забезпечення за накопичувальною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	182
Розділ 5. Недержавне пенсійне забезпечення	191
5.1. Поняття недержавного пенсійного забезпечення та його суб'єкти	191
5.2. Поняття і види недержавних пенсійних фондів та пенсійних виплат	197

Науково-практичне видання

**Хуторян Наталія Миколаївна
Шумило Михайло Миколайович
Гарашенко Людмила Петрівна
Сімутіна Яна Володимирівна
Стадник Микола Петрович
Ширант Алла Анатоліївна**

**ПРАВО НА ПЕНСІЮ
ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ
ЗА СУЧАСНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ
УКРАЇНИ**

Довідник

*Художнє оформлення В. С. Жиборовського
Редактор С. І. Березинська*

Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 12,09. Обл.-вид. арк. 11,47.
Наклад 300 прим.

Видавець і виготовлювач:

ТОВ «Видавництво «Юридична думка».
Україна, 01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1742 від 06.04.2004 р.